

Migranci z Ukrainy w Polsce wobec kryzysów

Іммігранти з України в Польщі за умов криз

Pakiet antystygmatyzacyjny projektu „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”

Антистигматизаційний посібник проекту „Мовний антидот: життєздатність мови як спосіб досягнення психологічного благополуччя, здоров'я та сталого розвитку”

Migranci z Ukrainy w Polsce
wobec kryzysów

Іммігранти з України в Польщі
в умовах криз

Migranci z Ukrainy w Polsce wobec kryzysów

Pakiet antystygmatazacyjny projektu „Językowe antidotum:
żywoćność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu,
zdrowia i zrównoważonego rozwoju”

Іммігранти з України в Польщі в умовах криз

Антистигматизаційний посібник проекту „Мовний антидот:
життєздатність мови як спосіб осягнення психологічного
благополуччя, здоров`я та сталого розвитку”

Centrum Zaangażowanych Badań
nad Ciągłością Kulturową

Redaktorka naukowa: *Tetyana Lewińska*

Recenzenci: *Benjamin Cope, Agata Górny*

Redaktorka prowadząca: *Małgorzata M. Przybyszewska*

Koordynatorka procesu wydawniczego po stronie Wydziału „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego:
Zuzanna Roślaniec

Tłumaczenie na język ukraiński: *Serhii Shykovets*

Redakcja, korekta: *Urszula Lewoc, Łarysa Andrijewska*

Projekt okładki i stron tytułowych: *Anna Gogolewska*

Ilustracja na okładce: *shutterstock.com / Suburbanium*

Studio DTP: *Beata Stełęgowska*

Projekt POIR.04.04.00–00–3DBF/16–00 pt. „Language as a cure: linguistic vitality as a tool for psychological well-being, health and economic sustainability” został zrealizowany w ramach Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój 2014–2020 (PO IR), Oś IV: Zwiększenie potencjału naukowo-badawczego, Działanie 4.4: Zwiększanie potencjału kadrowego sektora B+R Fundacji na rzecz Nauki Polskiej współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Kierowniczka projektu: *Justyna Olko*

Zastępca kierowniczkii projektu: *Michał Bilewicz*

UNIWERSYTET
WARSZAWSKI

Fundusze
Europejskie
Inteligentny Rozwój

Fundacja na rzecz
Nauki Polskiej

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez Utworów Zależnych 4.0 Międzynarodowa (CC BY-NC-ND 4.0) (pełna treść wzorca dostępna pod adresem: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.pl>).

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

ISBN 978-83-235-6541-3 (druk)

ISBN 978-83-235-6549-9 (pdf online)

ISBN 978-83-235-6557-4 (e-pub)

ISBN 978-83-235-6565-9 (mobi)

Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową, Wydział „Artes Liberales” UW

ISBN 978-83-965114-67605-24-3 (druk)

ISBN 978-83-965114-67605-25-0 (pdf online)

ISBN 978-83-965114-67605-26-7 (e-pub)

ISBN 978-83-965114-67605-27-4 (mobi)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

e-mail: wuw@uw.edu.pl

księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2025

Druk i oprawa: Totem.com.pl

Наукова редакторка: *Тетяна Левінська*

Рецензенти: Бенджамін Коуп, Аґата Ґурни

Випускова редакторка: *Малґожата М. Пишибшевська*

Координаторка видавничого процесу від факультету «Artes Liberales»
Варшавського університету: *Зузанна Росланець*

Переклад на українську: *Сергій Шиковець*

Редагування, коректура: *Уршуля Легоц, Лариса Андрієвська*

Макет і дизайн обкладинки: *Анна Ґоголевська*

Ілюстрація на обкладинці: *shutterstock.com / Suburbanium*

Студія DTP: *Беата Стелеговська*

Проект POIR.04.04.00-00-3DBF/16-00 під назвою «Language as a cure: linguistic vitality as a tool for psychological well-being, health and economic sustainability» реалізовано у межах Операційної програми «Розумний розвиток» 2014–2020 (PO IR), Осі IV: Підвищення науково-дослідного потенціалу, Завдання 4.4: Підвищення кадрового потенціалу сектору B+R Фонду для польської науки, що його фінансує Європейський Союз із Європейського фонду регіонального розвитку.

Керівниця проекту: Юстина Олько

Заступник керівниці проекту: Міхал Білевіч

UNIWERSYTET
WARSZAWSKI

Fundusze
Europejskie
Inteligentny Rozwój

Fundacja na rzecz
Nauki Polskiej

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

Публікація на умовах ліцензії Creative Commons із Зазначенням Авторства – Некомерційне Використання – Без Похідних Творів 4.0 Міжнародна (CC BY-NC-ND 4.0) (повний текст шаблону доступний за адресою: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.pl>).

Видавництво Варшавського університету

ISBN 978-83-235-6541-3 (друк)

ISBN 978-83-235-6549-9 (pdf онлайн)

ISBN 978-83-235-6557-4 (e-pub)

ISBN 978-83-235-6565-9 (mobi)

Центр досліджень культурної спадщини, факультет «Artes Liberales» Варшавського університету

ISBN 978-83-67605-24-3 (друк)

ISBN 978-83-67605-25-0 (pdf online)

ISBN 978-83-67605-26-7 (e-pub)

ISBN 978-83-67605-27-4 (mobi)

Видавництво Варшавського університету

02-678 Варшава, вул. Смичкова, 5/7

e-mail: wuw@uw.edu.pl

Інтернет-магазин: www.wuw.pl

видання I, Варшава, 2025

Друк і палітурка: Totem.com.pl

Spis treści / Зміст

Wprowadzenie	11
Autorzy opracowania (w kolejności alfabetycznej)	15
Nota metodologiczna	19
Rozdział I. Migranci z Ukrainy w Polsce	21
1. Ilu jest migrantów z Ukrainy w Polsce?	21
2. Migracje obywateli Ukrainy do Polski w latach 1991–2021	23
2.1. Migracja obywateli Ukrainy do Polski przed 2007 rokiem	24
2.2. Migracja obywateli Ukrainy do Polski w latach 2008–2013	26
2.3. Migracja obywateli Ukrainy w latach 2014–2021	28
3. Opis grupy pod względem językowym	31
Rozdział II. Specyfika funkcjonowania migrantów z Ukrainy w Polsce w czasie pandemii COVID-19	37
1. Restrykcje związane ze stanem zagrożenia epidemiologicznego w Polsce a sytuacja migrantów z Ukrainy	37
2. Pandemia COVID-19 a praktyczne problemy, z którymi borykali się migranci z Ukrainy mieszkający w Polsce	39
Rozdział III. Migranci z Ukrainy na rynku pracy w czasie pandemii	47
1. Rynek pracy w Polsce u progu pandemii	47
2. Sytuacja gospodarcza Polski w okresie pandemii	48
3. Migranci a rynek pracy w czasie pandemii	50
3.1. Migranci z Ukrainy w Polsce wobec kryzysu w czasie pandemii COVID-19	50
3.2. Sytuacja prawno-organizacyjna migrantów na polskim rynku pracy w trakcie pandemii COVID-19	51
3.3. Obawy o utratę pracy i konieczność zmiany sposobu zarobkowania w trakcie pandemii COVID-19	53
3.4. Dyskryminacja przedstawicieli mniejszości etnicznych i językowych a ich sytuacja na rynku pracy	56
Rozdział IV. Stygmatyzacja w edukacji	59
1. Rozwiązania systemowe wspierające edukację dzieci z doświadczeniem migracji w Polsce (Agnieszka Kozakoszczak)	59
1.1. Nauka języka polskiego jako drugiego/obcego i zajęcia wyrównawcze	59

1.2. Nauka języka i kultury kraju pochodzenia	61
1.3. Ułatwienia podczas egzaminu ósmoklasisty oraz egzaminu maturalnego	62
1.4. Pomoc nauczyciela (asystentki i asystenci międzykulturowi)	62
1.5. Oddziały przygotowawcze	65
2. Przeciwdziałanie wykluczeniu i dyskryminacji w szkole (<i>Agnieszka Kozakoszczak</i>)	69
2.1. Edukacja wielokulturowa, edukacja antydyskryminacyjna oraz profilaktyka i przeciwdziałanie przemocy rówieśniczej – wspólny mianownik	71
2.2. Przeciwdziałanie wykluczeniu, przemocy i dyskryminacji w szkole w praktyce	72
3. Stygmatyzacja dzieci migrantów z Ukrainy w systemie edukacji (<i>Anzhela Popyk</i>)	77
Rozdział V. Uchodźcy z Ukrainy w Polsce	81
1. Fala uchodźców z Ukrainy w 2022 roku	81
2. Sytuacja uchodźców z Ukrainy na rynku pracy	85
3. Uchodźcy z Ukrainy w polskiej szkole	85
Rekomendacje	89

ІМІГРАНТИ З УКРАЇНИ В ПОЛЬЩІ В УМОВАХ КРИЗ	93
Вступ	95
Біографії авторів(в алфавітному порядку)	99
Методологія дослідження	103
Розділ І. Імігранти з України в Польщі	105
1. Скільки імігрантів з України в Польщі?	105
2. Іміграція громадян України до Польщі у 1991–2021 роках	107
2.1. Іміграція громадян України до Польщі до 2007 року	108
2.2. Міграція громадян України до Польщі 2008–2013 рр.	110
2.3. Іміграція громадян України 2014–2021 рр.	112
3. Специфіка групи в мовному плані	116
Розділ ІІ. Специфіка функціонування імігрантів з України в Польщі в час пандемії COVID-19	121
1. Запровадження обмежень, пов'язаних із надзвичайним епідеміологічним станом, і ситуація імігрантів з України	121
2. Пандемія COVID-19 і практичні проблеми, з якими стикалися імігранти з України в Польщі	123

Розділ III. Іммігранти з України на ринку праці в час пандемії	131
1. Ринок праці в Польщі перед пандемією	131
2. Економічне становище Польщі в час пандемії	132
3. Іммігранти та ринок праці в час пандемії	134
3.1. Іммігранти з України в Польщі в умовах кризи в час пандемії COVID-19	134
3.2. Правно-організаційна ситуація мігрантів на польському ринку праці в час пандемії COVID-19	136
3.3. Страх втратити роботу та зміна способу заробітку в час пандемії COVID-19	137
3.4. Дискримінація представників етнічних і мовних меншин та їхнє становище на ринку праці	140
Розділ IV. Стигматизація в освіті	145
1. Системні рішення для підтримки навчання дітей з досвідом міграції у Польщі (<i>Аґнешка Козакощак</i>)	145
1.1. Вивчення польської мови як другої/іноземної та корекційні заняття	145
1.2. Вивчення мови й культури країни походження	147
1.3. Полегшення під час іспиту восьмикласників та іспиту на атестат зрілості	148
1.4. Допомога вчителя (міжкультурні асистенти й асистентки)	148
1.5. Підготовчі класи	151
2. Протидія виключенню й дискримінації у школі (<i>Аґнешка Козакощак</i>)	155
2.1. Мультикультурна освіта, антидискримінаційна освіта, запобігання і протидія насильству поміж однолітків – спільний знаменник	157
2.2. Протидія виключенню, насильству й дискримінації в школі на практиці	158
3. Стигматизація дітей іммігрантів з України в системі освіти (<i>Анжела Попик</i>)	163
Розділ V. Біженці з України в Польщі	167
1. Хвиля біженців з України 2022 року	167
2. Становище українських біженців на ринку праці	171
3. Українські біженці у польській школі	172
Рекомендації	175
Bibliografia / Бібліографія	181

Wprowadzenie

Tetyana Lewińska

Migranci z Ukrainy od ponad dwóch dekad są w Polsce liczną i zauważalną społecznością. Relacje Ukraińców z grupą większościową układały się różnie. Migranci w szczególnym stopniu odczuli skutki pandemii COVID-19 zarówno gospodarcze, jak i te związane z różnymi formami dyskryminacji systemowej. Zaostrzyły się kwestie nierówności społecznej oraz stygmatyzacji i marginalizacji grup mniejszościowych. Po dwóch latach pandemii, kiedy Ukraińcy mieszkający w Polsce zaczęli oswajać się z barierami na rynku pracy, a sytuacja gospodarcza częściowo się ustabilizowała, 24 lutego 2022 roku Federacja Rosyjska dokonała pełnowymiarowej agresji zbrojnej wobec Ukrainy. Kolejny kryzys osiągnął olbrzymią skalę, a fala Ukraińców uciekających przed wojną w stronę granicy polsko-ukraińskiej kilkakrotnie przewyższyła dotychczasowe migracje z Ukrainy do Polski.

Niniejsza książka jest efektem współpracy badaczy i badaczek zespołu projektu LCure „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”, realizowanego przez Wydział „Artes Liberales” i Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego w latach 2017–2022. Książka zawiera również teksty badaczek Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego oraz ekspertów i ekspertek reprezentujących środowisko migrantów z Ukrainy w Polsce. Podczas tworzenia tej publikacji chcieliśmy nie tylko oddać głos ekspertom i ekspertkom o pochodzeniu migranckim oraz badaczom, którzy posiadają bogate doświadczenie pracy z tą grupą, ale również zaprosić społeczność ukraińską do zapoznania się z naszą pracą. Publikacja jest przygotowana w dwóch wersjach językowych – ukraińskiej i polskiej.

W ramach projektu „Językowe antidotum” przez kilka lat badaliśmy wpływ dyskryminacji doświadczanej przez mniejszości etniczne i migrantów na ich zdrowie i dobrostan oraz korzyści płynące z zachowania rdzennych języków grup mniejszościowych. W ciągu ostatnich dwóch lat nasze prace poszerzyliśmy o badanie skutków, które

wywarła na tych grupach pandemia COVID-19, także w kontekście sytuacji na rynku pracy. Badania objęły kilka etapów oraz grup mniejszościowych w Polsce (Kaszubów, Łemków, Ślązaków, Wilamowian, imigrantów z Ukrainy), Meksyku, Salwadorze i we Włoszech. W niniejszej publikacji prezentowane są wyniki badań dotyczących imigrantów z Ukrainy głównie w czasie pandemii. W sytuacji trwającej w Ukrainie wojny i masowego przyjazdu do Polski obywateli Ukrainy analiza sytuacji imigrantów z okresu pandemii może stać się ważnym przyczynkiem do dyskusji na temat sytuacji po wybuchu wojny i przyszłości tej dużej grupy mniejszościowej w Polsce.

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie wyników badań przeprowadzonych w ramach projektu „Językowe antidotum” obejmującego całą Polskę (listopad 2018 – styczeń 2022) w grupie imigrantów z Ukrainy. Główny materiał, na którym opieramy wyniki niniejszej publikacji, to badania ilościowe przeprowadzone w okresie pandemii (lipiec 2020 – styczeń 2021). Książkę współtworzyli eksperci i ekspertki zajmujący się badaniem różnych aspektów funkcjonowania grup mniejszościowych w Polsce, w tym sytuacji na rynku pracy oraz edukacji.

W książce przedstawiamy szereg praktycznych rekomendacji w różnych obszarach, mających na celu poprawę warunków funkcjonowania grup mniejszościowych w naszym kraju, zapewnienie lepszego wsparcia dla dążeń do zachowania ich języków i kultury kraju pochodzenia. Opisujemy problemy i wyzwania, z którymi zetknęli się imigranci z Ukrainy w czasie kryzysu wywołanego pandemią COVID-19 oraz w wyniku zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy. Stawiamy wiele pytań, zapraszamy do dyskusji i omawiamy wdrożenie nowych rozwiązań w celu poprawy warunków funkcjonowania migrantów z Ukrainy w Polsce oraz przeciwdziałania dyskryminacji i stygmatyzacji grup mniejszościowych w Polsce.

Rozdział I pt. „Migranci z Ukrainy w Polsce” poświęcono omówieniu migracji z Ukrainy do Polski od lat 90. XX wieku do początku roku 2022, kiedy miał miejsce pełnowymiarowy atak zbrojny Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy. Opisowi tej grupy pod względem językowym poświęcono odrębną część rozdziału. Grupa imigrantów z Ukrainy w Polsce nie jest jednolita językowo, a kwestia posługiwania się przez przedstawicieli tej społeczności językiem ukraińskim, rosyjskim, oboma językami lub surżykiem ma wielowymiarowe podłoże historyczne i kulturowe.

W rozdziale II („Specyfika funkcjonowania migrantów z Ukrainy w Polsce w czasie pandemii COVID-19”) omówiono główne problemy, z którymi borykali się migranci z Ukrainy w Polsce w czasie pandemii COVID-19. Ten rozdział zawiera zarys problemowy z perspektywy kwestii praktycznych, które zostały przeanalizowane na podstawie dwóch wywiadów z pracownikami punktu konsultacyjnego Ukraińskiego Domu w Warszawie (informacje udzielano stacjonarnie i telefonicznie) w czasie szczytu pandemii COVID-19 w latach 2020–2021. Analizę uzupełniono *case studies*, które były opracowane na podstawie wolnych rozmów z imigrantami z Ukrainy.

Rozdział III pt. „Migranci z Ukrainy na rynku pracy w czasie pandemii” przedstawia analizę sytuacji na polskim rynku pracy w trakcie pandemii COVID-19. W tym rozdziale omawiamy także kwestie dyskryminacji przedstawicieli mniejszości etnicznych i językowych w kontekście ich sytuacji na rynku pracy. Ta część książki oparta jest głównie na ilościowych badaniach projektu „Językowe antidotum”, realizowanych w czasie pandemii COVID-19.

Pytaniom o stygmatyzację w systemie edukacji w Polsce poświęcono rozdział IV („Stygmatyzacja w edukacji”) niniejszej książki, w którym szczegółowo przedstawiono dotychczasowe rozwiązania systemowe wspierające edukację dzieci z doświadczeniem migracji w Polsce. W tej części publikacji opisano przykłady stygmatyzacji dzieci migrantów z Ukrainy w systemie edukacji. Autorki tego rozdziału powołują się na raporty realizowane przez Fundację na rzecz Różnorodności Społecznej, Stowarzyszenie INTERKULTURALNI PL, a także wyniki badań i projektów badawczych, które dotyczyły analizy sytuacji dzieci migrantów w Polsce w ostatnich latach: CHILDTRAN, prowadzony na Uniwersytecie SWPS w Warszawie (2020–2023); CHILD-UP, realizowany na Uniwersytecie Jagiellońskim (2019–2022) oraz MiCREATE, realizowany przez Stowarzyszenie INTERKULTURALNI PL (2019–2022). Rozdział zawiera *case studies* obrazujące perspektywę imigrantów, jak również pracowników polskich szkół, do których uczęszczają dzieci imigrantów.

W trakcie przygotowania niniejszej publikacji miała miejsce pełnowymiarowa agresja Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy, co wpłynęło w istotny sposób na koncepcje i strukturę publikacji. Sytuacji uchodźców z Ukrainy w Polsce w pierwszym roku po eskalacji wojny poświęcono rozdział V – „Uchodźcy z Ukrainy w Polsce”. Jest to w pewnym stopniu poszerzenie kontekstu, w którym mieszczą się wyniki badań prezentowane we wcześniejszych rozdziałach publikacji. W tej części uwzględniono również wątki poruszone w innych rozdziałach: sytuacji na rynku pracy i sytuacji dzieci uchodźczych w polskiej szkole.

Książkę kierujemy do jak najszerzego grona odbiorców: decydentów, pracodawców, przedstawicieli instytucji rządowych, instytucji edukacyjnych, samorządów, dziennikarzy, aktywistów trzeciego sektora. W przygotowaniu publikacji staraliśmy się maksymalnie wykorzystać zarówno doświadczenie ekspertów z grona akademickiego, jak i wiedzę praktyczną działaczy na rzecz imigrantów, przeciwdziałania dyskryminacji i szeroko rozumianej kwestii praw człowieka.

Autorzy opracowania (w kolejności alfabetycznej)

BARTŁOMIEJ CHROMIK

Pochodzi z Kęt. Członek Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową. Adiunkt na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Absolwent Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UW oraz Szkoły Głównej Handlowej na kierunku metody ilościowe w ekonomii i systemy informacyjne. Zajmuje się badaniami i rewitalizacją zagrożonych języków. Od kilkunastu lat prowadzi badania terenowe w ukraińskich Karpatach.

AGNIESZKA KOZAKOSZCZAK

Absolwentka Wydziału Polonistyki UW, doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych UW, przygotowuje doktorat w ramach projektu badawczego pn. „Asystentura międzykulturowa jako instrument polityki integracyjnej: przypadek polskiego systemu edukacyjnego” (projekt finansowany z grantu Narodowego Centrum Nauki).

Członkini zarządu Fundacji na rzecz Różnorodności Społecznej (FRS). Współkoordynatorka ogólnopolskiej Koalicji na rzecz wzmocnienia roli asystentek i asystentów międzykulturowych oraz romskich, redaktorka strony asywzskole.pl stanowiącej kompendium wiedzy dla szkół, samorządów (organów prowadzących) i organizacji pozarządowych dotyczące zatrudniania asystentek i asystentów międzykulturowych oraz romskich.

Autorka publikacji na temat równego traktowania w edukacji oraz roli asystentek i asystentów międzykulturowych. Trenerka umiejętności społecznych i trenerka antydyskryminacyjna, specjalizuje się w zagadnieniach związanych z równym traktowaniem w edukacji, wielokulturowością oraz projektowaniem i wdrażaniem standardów działania w organizacjach i instytucjach. Prowadzi warsztaty dla kadry zarządzającej i pedagogicznej szkół przyjmujących dzieci z doświadczeniem migracji. Trenerka i współkoordynatorka systemowego programu pn. „Szkoła przyjazna prawom czło-

wieka – jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole” realizowanego przez Urząd m.st. Warszawy i Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń (WCIES).

IVANNA KYLIUSHYK

Badaczka społeczna, doktorka nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce. Absolwentka studiów magisterskich Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łeśi Ukrainki oraz Uniwersytetu Warszawskiego, na którym również obroniła pracę doktorską na temat praw i partycypacji politycznej cudzoziemców w Polsce. Adiunktka, postdoc w Centrum Badań nad Zmianą Społeczną i Mobilnością (CRASH) Akademii Leona Koźmińskiego. Członkini Polskiego Towarzystwa Socjologicznego (sekcja Socjologii Migracji oraz Socjologii Jakościowej).

Obecnie jest badaczką w projektach „BigMig: Cyfrowe i analogowe ślady migrantów w dużych i małych zbiorach danych oraz zdolności ludzkie” (OPUS-19, NCN), Link4Skills (Horyzont 2023), a także w projekcie Warszawski Klaster Talentów (we współpracy z Urzędem m. st. Warszawy). Była także badaczką w projektach: „MIMY: Empowerment through liquid integration of migrant youth in vulnerable conditions” (Horyzont 2020) oraz „Sytuacja ukraińskich migrantek w Polsce w czasie COVID-19” (finansowany przez Fundację im. Heinricha Bölla). W latach 2017–2023 koordynatorka projektów integracyjnych w Fundacji Ukraiński Dom.

Jej zainteresowania naukowe obejmują głównie migrację ukraińską, migrację kobiet, relacje na styku państwa i migracji międzynarodowych, inkluzję i partycypację polityczną migrantów, ich integrację społeczną oraz metody badań jakościowych.

TETYANA LEWIŃSKA

Socjolożka, badaczka, działaczka organizacji pozarządowych, promotorka kultury ukraińskiej. Absolwentka studiów magisterskich na kierunku socjologia Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki oraz studiów doktoranckich Szkoły Nauk Społecznych (Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk). Pracuje na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego, w latach 2018–2022 była ekspertką projektu LCure „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”. Jej zainteresowania naukowe obejmują strategie integracyjne imigrantów z Ukrainy w Polsce, kwestie dwujęzyczności tej grupy, stresu akulturacyjnego i dobrostanu migrantów.

Tetyana Lewińska jest współzałożycielką Fundacji „Ukraiński Dom” (do 2023 roku Fundacja „Nasz Wybór”) – organizacji, która od 2009 roku wspiera integrację imigrantów z Ukrainy w polskim społeczeństwie, realizuje rozmaite działania na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu i dyskryminacji cudzoziemców. W ramach pracy w trzecim sektorze Tetyana Lewińska współpracuje ze szkołami, instytucjami kultury, organiza-

cjami pozarządowymi w zakresie realizacji programów wsparcia integracji i adaptacji imigrantów, wielokulturowości, promocji tolerancji i przeciwdziałania dyskryminacji.

ANZHELA POPYK

Absolwentka filologii angielskiej SWPS w Warszawie. Adiunktka Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS. Doktorka socjologii, obroniła pracę doktorską, która powstała na podstawie projektu badawczego, finansowanego ze środków NCN PRELUDIUM 18 organizowanego przez Narodowe Centrum Nauki pt. „Rola aktorów socjalizacyjnych w procesie tranzycji transnarodowych i poczucia przynależności dzieci migrantów w Polsce”.

Jest także koordynatorką i badaczką w centrum badawczym Młodzi w Centrum LAB Uniwersytetu SWPS.

Anzhela Popyk jest stypendystką w projekcie OPUS 16 pn. „Polityka wobec diaspory w kontekście migracji poakcesyjnych. Analiza porównawcza Polski, Litwy i Węgier” realizowanym w Ośrodku Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania naukowe obejmują studia migracyjne, studia nad dzieciństwem, studia nad wielokulturowością oraz wielojęzycznością dzieci i dorosłych, mniejszości etniczne i polityki migracyjne.

Nota metodologiczna

Niniejsza książka powstała w ramach projektu LCure „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”. Badania całego projektu były realizowane w latach 2018–2021 i objęły kilka etapów oraz grup mniejszościowych w Polsce, Meksyku, Salwadorze i we Włoszech. W tej publikacji prezentujemy część badań, które były prowadzone w Polsce w grupie imigrantów z Ukrainy.

Badanie wśród imigrantów z Ukrainy zostało zrealizowane metodą sondażową z wykorzystaniem nielosowej metody doboru próby (dobór ochotniczy) za pomocą kwestionariuszy online z zasięgiem ogólnopolskim. Badanie było przeprowadzone w kilku etapach. Pierwszy trwał od listopada 2018 r. do lutego 2019 roku, wzięło w nim udział 1297 respondentów. Drugi był realizowany od stycznia do marca 2020 jako badanie podłużne, w którym wzięło udział 315 respondentów. Ostatni etap badań przeprowadzono w okresie lipiec 2020 – styczeń 2021, wzięło w nim udział 238 respondentów. W książce prezentujemy wyniki badań ilościowych dotyczących sytuacji imigrantów na rynku pracy właśnie z tego okresu, gdyż dotyczyły one bezpośrednio czasu pandemii.

Publikacja zawiera *case studies*, które zostały stworzone na podstawie danych jakościowych. *Case studies* rozdziałów I (*case study* I i II) i III (*case study* X) niniejszej publikacji opracowano na podstawie 6 wywiadów przeprowadzonych w 2020 roku, które dotyczyły głównie sytuacji imigrantów z Ukrainy w czasie pandemii oraz wieloaspektowych kwestii językowych.

W rozdziale II wykorzystano materiały z dwóch pogłębionych strukturyzowanych wywiadów eksperckich z pracownikami punktu konsultacyjnego Ukraińskiego Domu w Warszawie, które udzielały konsultacji cudzoziemcom w szczycie pandemii COVID-19 (2020–2021). W punkcie konsultacyjnym Ukraińskiego Domu udzielane są

telefonicznie lub stacjonarnie bezpłatne porady dla cudzoziemców, dotyczące kwestii legalizacyjnych, pracowniczych, związanych z pobytem czy studiami w Polsce. Konsultacje są udzielane w językach polskim, ukraińskim i angielskim. Zasięg punktu obejmuje całą Polskę. *Case studies* tego rozdziału (*case studies* III–IX) stworzono na podstawie niestrukturyzowanych swobodnych rozmów z imigrantami z Ukrainy, beneficjentami Ukraińskiego Domu w Warszawie, zrealizowanych w latach 2020–2021.

W rozdziale IV zaprezentowano wnioski i *case studies* (XI–XIII) opracowane na podstawie badań zrealizowanych w ramach projektu CHILDTRAN: The Role of Transnational Transitions and Formation of Sense of Belonging of Migrant Children in Poland, prowadzonego na Uniwersytecie SWPS w Warszawie (2020–2023). Wywiady były przeprowadzone na początku pandemii, czyli wiosną i latem 2020 roku¹.

¹ Raport z projektu: A. Popyk, *CHILDTRAN: The Role of Transnational Transitions and Formation of Sense of Belonging of Migrant Children in Poland. Report*, „Youth Working Papers” 2021, nr 3, [online:] https://www.researchgate.net/publication/353982789_CHILDTRAN_The_Role_of_Transnational_Transitions_and_Formation_of_Sense_of_Belonging_of_Migrant_Children_in_Poland_Report [dostęp 19.07.2023].

Rozdział I

Migranci z Ukrainy w Polsce

Tetyana Lewińska

1. Ilu jest migrantów z Ukrainy w Polsce?

To jedna z najbardziej złożonych i niejednoznacznych kwestii dotyczących tej grupy. W Polsce w przestrzeni publicznej małych i dużych miast Ukraińcy stali się zauważalni, na ulicach słychać język ukraiński lub rosyjski, pracownicy z Ukrainy są zatrudniani w różnych sektorach gospodarki na szeroką skalę, wielu Polaków kontaktuje się z obywatelami Ukrainy w miejscu pracy lub studiów.

Od lat 90. XX wieku liczba migrantów z Ukrainy w Polsce stabilnie rosła. Jako liczna i dynamicznie powiększająca się społeczność również oni odczuli skutki światowego kryzysu wywołanego pandemią COVID-19².

Od pierwszych dni wprowadzenia stanu zagrożenia epidemicznego w marcu 2020 roku i w ciągu stanu epidemii w Polsce³ migranci z Ukrainy mieszkający w Polsce borykali się z istotnymi wyzwaniami o charakterze zarówno systemowym, jak i indywidualnym. Wpływ pandemii na procesy migracyjne poprzez ograniczenie ruchu pomiędzy państwami oraz wewnętrzne restrykcje obowiązujące w wielu państwach znalazł swoje odzwierciedlenie w sytuacji migrantów. Tendencje zmiany liczby pracujących migrantów można prześledzić na podstawie liczby cudzoziemców podlegających ubezpieczeniom społecznym⁴. Przykładowo, od 2008 do 2019 roku liczba ta stabilnie

² Szczegółowo ta sytuacja jest opisana w rozdziale II i III.

³ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. 2020 poz. 491, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000491> [dostęp 29.06.2023].

⁴ Departament Statystyki i Prognoz Aktuariatnych ZUS, *Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, oprac. G. Mrugała, P. Nasiński, Warszawa 2020, [online:] <https://www.zus.pl/documents/10182/2322024/Cudzoziemcy+w+polskim+systemie+ubezpieczeproc.C5proc.84+spoproc.C5proc.82ecznych+2020.pdf/8a693717-9b66-3e70-737b-28fe827ea41e> [dostęp 20.07.2023].

rosta, a przełomowym momentem okazał się początek pandemii, kiedy w okresie marzec – maj 2020 roku odnotowano spadek liczby ubezpieczonych cudzoziemców⁵. Mimo że był to spadek tymczasowy, na podstawie danych ZUS możemy prześledzić nawet krótkoterminowe tendencje zmiany liczebności tej grupy w warunkach kryzysu spowodowanego pandemią.

Istnieją różne podejścia do szacowania liczby cudzoziemców przebywających na terytorium RP. Można to zrobić na podstawie danych rejestrów administracyjnych. Według raportu GUS *Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*⁶ szacunkowa liczba cudzoziemców przebywających w Polsce na koniec 2019 roku wyniosła ponad 2 mln 106 tys., w tym ponad 1 mln 351 tys. obywateli Ukrainy⁷. W marcu i kwietniu 2020 roku z Polski wyjechało 938 tys. cudzoziemców, a przyjechało prawie 715 tys. Liczba obywateli Ukrainy przebywających w Polsce również się wtedy zmniejszyła – o 160 tys.⁸ Natomiast już w drugiej połowie 2020 roku można mówić o odbudowaniu tej liczby i nawet jej powiększeniu w 2021 roku⁹.

Według stanu na styczeń 2021 roku ważne zezwolenia na pobyt w Polsce posiadało prawie 460 tys. cudzoziemców. Ponad 53% z nich stanowili obywatele Ukrainy (244,2 tys. osób)¹⁰. Należy zauważyć, że powyższe dane nie uwzględniają osób przebywających w Polsce tymczasowo w ramach ruchu bezwizowego lub na podstawie wiz. W 2021 obywatelom Ukrainy przyznano najwięcej zezwoleń na pracę, stanowiły one 64,5% ogólnej liczby wydanych zezwoleń (łącznie cudzoziemcom wydano ponad 504,2 tys. zezwoleń na pracę, wzrost liczby wydanych zezwoleń w stosunku do roku 2020 wynosił 24%)¹¹. Inną ważną podstawą prawną pozwalającą na podjęcie

⁵ Sytuacja na rynku pracy w dobie pandemii koronawirusa, oprac. K. Duda, 2020, [online:] <https://zzit.org.pl/okregi/lodzki/wp-content/uploads/sites/3/2020/10/Sytuacja-na-rynku-pracy-w-dobie-pandemii-koronawirusa-raport-OPZZ.pdf>, s. 18 [dostęp 28.06.2023].

⁶ Główny Urząd Statystyczny, *Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, 4.06.2020, [online:] <https://stat.gov.pl/statystyki-eksperymentalne/kapital-ludzki/populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19,12,1.html>, s. 1 [dostęp 28.06.2023].

⁷ Ibidem. W szacunku wykorzystano dane o wielkości populacji cudzoziemców przebywających w Polsce według stanu w dniu 31.12.2019 roku ustalone na podstawie informacji o obywatelstwie zawartej w rejestrach administracyjnych. Przy ustaleniu tej wielkości wykorzystanych zostało 9 rejestrów: PESEL, UdSC, ZUS, KEP, MRPIPS, MNISW, MEN, KRUS i NFZ.

⁸ Ibidem, s. 2.

⁹ M. Wojdat, P. Cywiński, *Miejska gościnność: wielki wzrost, wyzwania i szanse. Raport o uchodźcach z Ukrainy w największych polskich miastach*, Centrum Analiz i Badań, Unia Metropolii Polskich im. Pawła Adamowicza, kwiecień 2022, [online:] https://metropolie.pl/fileadmin/news/2022/10/UMP_raport_Ukraina_20220429_final.pdf, s. 55 [dostęp 29.06.2023].

¹⁰ Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Cudzoziemcy w Polsce po 2020 r.*, 28.01.2021, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r> [dostęp 22.07.2023].

¹¹ Główny Urząd Statystyczny, *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w 2021 roku*, 20.05.2022, [online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/opracowania/zezwozenia-na-prace-cudzoziemcow-w-2021-roku,18,5.html> s. 1 [dostęp 27.11.2023].

zatrudnienia w Polsce jest oświadczenie o powierzeniu wykonania pracy cudzoziemcowi. W 2021 roku zarejestrowano ponad milion takich oświadczeń dla Ukraińców¹².

Pełnowymiarowa agresja militarna Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy w lutym 2022 roku wywołała masowy ruch Ukraińców uciekających przed wojną do Polski i innych krajów. Wskutek wojny liczba obywateli Ukrainy w Polsce w ciągu kilku miesięcy od pełnowymiarowej inwazji gwałtownie wzrosła i według stanu na kwiecień 2022 roku przekroczyła 3 mln osób¹³. Już od maja 2022 roku miała miejsce tendencja spadkowa – liczba powrotów do Ukrainy przekroczyła liczbę wjazdów do Polski, a część uchodźców opuściła Polskę i wyjechała do innych krajów¹⁴. W ciągu roku po inwazji sytuacja pozostawała dynamiczna i według stanu na początek 2023 roku w Polsce nadal przebywało ponad milion obywateli Ukrainy, którzy uciekli przed wojną¹⁵. Kryzys wywołany wojną w Ukrainie obnażył problemy dotyczące migrantów z Ukrainy, które miały miejsce także w czasie pandemii COVID-19. Były one związane z umożliwieniem bezpiecznego przemieszczania się dużej grupy imigrantów, dostępem do aktualnych informacji na temat wprowadzanych zmian i regulacji, dostępem do pomocy medycznej, specyfiką funkcjonowania w systemie edukacji.

2. Migracje obywateli Ukrainy do Polski w latach 1991–2021

Migracje obywateli Ukrainy do Polski w latach 1991–2021 można podzielić na kilka okresów. Zaprezentowany podział jest podziałem autorskim na odcinku czasowym od uzyskania przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku do pełnowymiarowej agresji Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy w 2022 roku. Sytuacji obywateli Ukrainy, którzy znaleźli schronienie w Polsce, uciekając przed wojną, poświęcono V rozdział publikacji.

Wyodrębnione okresy (1991–2007, 2008–2013, 2014–2021) posiadają typowe dla nich cechy, zróżnicowaną dynamikę migracji, jej intensywność i charakter. Wydarzeniem, które wyznacza granice czasowe pierwszego etapu, jest uzyskanie przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku. Obywatele Ukrainy uzyskali możliwość wyjazdu za granicę w celu poszukiwania pracy na szeroką skalę (zwłaszcza do sąsiadujących krajów takich jak Polska), zwiększyły się możliwości handlu w strefie przygranicznej. Ten okres mi-

¹² M. Wojdat, P. Cywiński, op. cit.

¹³ Ibidem, s. 11.

¹⁴ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP*, Departament Statystyki, Warszawa 2022, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/sytuacja-uchodzcow-z-Ukrainy-w-Polsce.pdf>, s. 7 [dostęp 25.06.2023].

¹⁵ M. Duszczak, A. Górny, P. Kaczmarczyk, A. Kubisiak, *War refugees from Ukraine in Poland – one year after the Russian aggression. Socioeconomic consequences and challenges*, „Regional Science Policy & Practice” 2023, t. 15, nr 1, s. 181–199, [online:] <https://doi.org/10.1111/rsp.3.12642> [dostęp 28.06.2023].

gracji kończy wejście Polski do strefy Schengen. Mimo że wizy dla obywateli Ukrainy wprowadzono jeszcze w 2003 roku, to wejście Polski do strefy Schengen wymagało zunifikowania podejścia wobec obywateli państw trzecich¹⁶ i miało swoje odzwierciedlenie w trendach migracji Ukraińców do Polski. Ramę czasową okresu 2008–2013 zamyka aneksja Krymu i rozpoczęcie przez Federację Rosyjską zbrojnego konfliktu we wschodniej części Ukrainy w 2014 roku. Okres migracji w latach 2014–2021 ważny jest z punktu widzenia zwiększenia intensywności migracji ze Wschodu i Południa Ukrainy od 2014 roku. W tym okresie Polska stała się europejskim liderem pod względem wydawanych Ukraińcom nowych zezwoleń na pobyt¹⁷. Trzeci wyodrębniony okres (2014–2021) to ostatni okres imigracji przed rozpoczęciem pełnowymiarowej inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 roku, kiedy obywatele Ukrainy stali się uchodźcami, uciekając przed wojną do różnych krajów na świecie. Polska przyjęła największą liczbę uchodźców z Ukrainy i zmierzyła się z ogromnymi wyzwaniem systemowymi dla zapewnienia schronienia i udzielenia im pomocy w czasie wojny.

2.1. Migracja obywateli Ukrainy do Polski przed 2007 rokiem

Główną cechą okresu migracji obywateli Ukrainy do Polski 1991–2007 była mobilność w strefie przygranicznej. Polska była w tym czasie jednym z najbardziej popularnych kierunków europejskich dla migrantów z Ukrainy ze względu na istotną różnicę w poziomie zarobków w obu państwach. Poza tym bliskość geograficzna tych krajów oraz migracja cyrkulacyjna¹⁸ pomiędzy nimi obniżały ewentualne ryzyko i umożliwiały w miarę szybki powrót migrantów do domu w razie konieczności. Do 2003 roku Ukraińcy nie potrzebowali wiz, by wjechać do Polski. Kontynuacja strategii cyrkulacji pomiędzy Polską a Ukrainą nie zmieniła się również w latach 2003–2007, kiedy wizy dla Ukraińców były bezpłatne. Po przystąpieniu Polski do strefy Schengen wizy stały się mniej dostępne zarówno ze względu na ich koszt, jak i wymaganą procedurę aplikacyjną. Jednak w 2006 roku wprowadzono nowe przepisy dotyczące Ukraińców, które nieco uprościły procedurę uzyskiwania wiz sezonowych i umożliwiły migrantom pracującym w Polsce pobyt w kraju na maksymalnie 6 miesięcy w ciągu roku i wykonywanie pracy na podstawie oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy

¹⁶ Z. Brunarska, *Ukraińscy migranci w Polsce: sytuacja obecna*, [w:] Z. Brunarska, M. Grotte, M. Lesińska, *Migracje obywateli Ukrainy do Polski w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego: stan obecny, polityka, transfery pieniężne*, CMR Working Papers, nr 60(118), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2012, s. 6, [online:] https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WP60118_2-1.pdf [dostęp 29.06.2023].

¹⁷ M. Duszczek, P. Kaczmarczyk, *War and migration: the recent influx from Ukraine into Poland and possible scenarios for the future*, „CMR Spotlight” 2022, nr 4, s. 3, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022.pdf> [dostęp 29.06.2023].

¹⁸ A. Górny, *All circular but different: Variation in patterns of Ukraine-to-Poland migration*, „Population, Space and Place” 2017, 23:e2074, s. 3, [online:] <https://doi.org/10.1002/psp.2074> [dostęp 29.06.2023].

cudzoziemcowi¹⁹. W następnych latach system oświadczeń sukcesywnie wprowadzano do regulacji prawnych²⁰. W 2007 roku ten instrument został wprowadzony we wszystkich sektorach polskiego rynku pracy w odniesieniu do wybranych grup cudzoziemców, których katalog stopniowo się rozszerzał²¹. Uproszczona procedura zatrudnienia miała istotny wpływ na zwiększenie liczby zatrudnionych obywateli Ukrainy na podstawie oświadczeń. Przykładowo, w roku 2007 wydano ponad 20 tys. oświadczeń o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi, a w roku 2010 ta liczba przekroczyła 169 tys.²² Mimo wyraźnego zwiększenia zarejestrowanych oświadczeń ich liczba jednak nie odpowiadała faktycznemu zapotrzebowaniu kadrowemu, a świadczeniodawcy rejestrowali oświadczenia nieco „na zapas”. Poza tym rozwijały się usługi nieformalnych pośredników, którzy rejestrowali oświadczenia za opłatą. Pracownik przekraczał granicę na podstawie takiego oświadczenia, ale nie stawiał się do pracodawcy. To był rozpowszechniony model wjazdu Ukraińców do Polski w celu podjęcia pracy zwłaszcza w rolnictwie, gdzie pracownicy przekraczali granicę na podstawie „kupionych” za pośrednictwem oświadczeń, a szukali pracy, używając kontaktów osobistych²³.

Migranci aktywnie kursowali pomiędzy Polską a Ukrainą, pozostając w Polsce raczej krótkoterminowo. Bliskość kulturowa i językowa sąsiadujących krajów spowodowała, że kontakt migrantów i społeczeństwa przyjmującego był dość łatwy, co z kolei miało wpływ na rozwój i utrwalenie sieci kontaktów oraz stosunkowo szybkie znalezienie pracy przez migrantów (głównie w rolnictwie i budownictwie), jak również umożliwiało ich częsty powrót do kraju ojczystego.

Należy odnotować, iż w omawianym okresie przeprowadzono dwie akcje abolicyjne wobec nielegalnych migrantów. Pierwsza miała miejsce w 2003 roku, druga w roku 2007. Zasięg obu akcji okazał się ograniczony. Z uwagi na trudne do spełnienia

¹⁹ Ibidem.

²⁰ *Obwieszczenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 30 grudnia 2014 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie określenia przypadków, w których zezwolenie na pracę cudzoziemca jest wydawane bez względu na szczegółowe warunki wydawania zezwoleń na pracę cudzoziemców*, Dz.U. 2015 poz. 97, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000097> [dostęp 29.06.2023].

²¹ A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Szulecka, M. Bitner, M. Okólski, U. Siedlecka, A. Stefańczyk, *Imigranci w Polsce w kontekście uproszczonej procedury zatrudniania cudzoziemców*, Warszawa 2018, s. 4, [online:] https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2019/01/raport_power.pdf [dostęp 30.06.2023].

²² Dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej za lata 2007–2010. Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych archiwum MRIPS: *Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, [online:] <https://archiwum.mrips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/> [dostęp 20.06.2023].

²³ To zjawisko związane było także z rozpowszechnieniem miękkich form przymusu wobec pracowników. Więcej: R. Antoniewski, *Praca przymusowa w świetle badań imigrantów z Zachodniej Ukrainy*, [w:] M. Jaroszewicz, R. Antoniewski, *Praca przymusowa imigrantów w Polsce: Analiza na przykładzie społeczności ukraińskiej i wietnamskiej*, red. P. Dąbrowski, CMR Working Papers, nr 58(116), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2012, s. 38, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/praca-przymusowa-imigrantow-w-polsce-analiza-na-przykladzie-spolesznosci-ukrainskiej-i-wietnamskiej/> [dostęp 15.12.2023].

wymogi stawiane przez ustawodawcę (przede wszystkim konieczność udokumentowania nieprzerwanego pobytu w Polsce od 1997 r.) w ramach pierwszej akcji abolicyjnej złożono jedynie 3058 wniosków abolicyjnych, z których 76% została rozpatrzona pozytywnie²⁴. Kolejna abolicja, przeprowadzona w 2007 roku, oparta była na podobnych założeniach jak pierwsza, a jej zasięg był jeszcze mniejszy (złożono 2033 wniosków, odsetek rozpatrzonych pozytywnie wniosków wyniósł 66%)²⁵.

2.2. Migracja obywateli Ukrainy do Polski w latach 2008–2013

Po wejściu Polski do Schengen mimo wprowadzenia nowych regulacji odnośnie do wjazdu do kraju liczba obywateli Ukrainy w Polsce wciąż systematycznie rosła. W latach 2008–2013 obywatele Ukrainy przybywali do Polski (tak jak przed rokiem 2007) głównie z terenów Zachodniej Ukrainy²⁶. Według danych Urzędu do Spraw Cudzoziemców na koniec 2008 roku w Polsce mieszkało ponad 22 tys. obywateli Ukrainy mających ważne karty pobytu różnego rodzaju²⁷. Natomiast dane z 9 grudnia 2013 roku wskazują, iż w Polsce mieszkało już prawie 38 tys. obywateli Ukrainy mających ważne karty pobytu (zezwolenia na osiedlenie się, zamieszkanie na czas oznaczony oraz na pobyt rezydenta długoterminowego UE)²⁸.

W marcu 2008 roku w Kijowie podpisano umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego. Ułatwiała ona ruch przez granicę polsko-ukraińską dla obywateli Ukrainy, mieszkańców trzydziestokilometrowej strefy przygranicznej, którzy po wejściu umowy w życie mogli przekraczać granicę i przemieszczać się w strefie przygranicznej po stronie polskiej na podstawie zezwolenia na przekraczanie granicy w ramach małego ruchu granicznego²⁹. Korzystały z tego osoby praktykujące handel przygraniczny, pracownicy sezonowi.

²⁴ G. Szymańska-Matusiewicz, *Abolicja jako element polskiej polityki migracyjnej*, „Infos” 2012, nr 19, s. 2, [online:] [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/O/6FBDA71CFD062943C1257A9F00358CA1/\\$File/Infos_133.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/O/6FBDA71CFD062943C1257A9F00358CA1/$File/Infos_133.pdf), [dostęp 30.06.2023].

²⁵ Ibidem.

²⁶ *Ukrainian External Labour Migration*, Kyiv 2009. Badanie przeprowadził w 2008 roku Ukraiński Ośrodek na rzecz Reform Społecznych (UCSR) wraz z Państwowym Komitetem Statystycznym Ukrainy (UCSR i Ukrstat 2008). *Ukrainian External Labour Migration*, Ukrainian Center for Social Reforms, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2009, [online:] https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm [dostęp 24.04.2024].

²⁷ Dane liczbowe Urzędu do Spraw Cudzoziemców dotyczące postępowań prowadzonych wobec cudzoziemców w latach 2006 – 2008 (wersja polska). Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Zestawienia roczne*, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/zestawienia-roczne> [dostęp 16.10.2022].

²⁸ Z. Brunarska, *Ukraińscy migranci zarobkowi w Polsce – dlaczego tak trudno ich policzyć?*, „Studia BAS” 2014, nr 4, s. 155–174.

²⁹ *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego*, podpisana w Kijowie dnia 28 marca 2008 roku, oraz *Protokół*, podpisany w Warszawie dnia 22 grudnia 2008 roku, między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zmianie

Pracownicy sezonowi również byli na szeroką skalę zatrudniani na podstawie oświadczeń o powierzenie pracy cudzoziemcowi. Pobyt cudzoziemca pracującego na podstawie oświadczenia był co do zasady tymczasowy, gdyż oświadczenie pozwalało na wjazd i legalną pracę u pracodawcy rejestrującego zaświadczenie w okresie sześciu miesięcy w ciągu roku. Oświadczenie o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi było rejestrowane dla konkretnej osoby na określone stanowisko pracy; na jego podstawie cudzoziemiec mógł ubiegać się o wizę. W ramach procedury uproszczonej obywatele Ukrainy podejmowali pracę głównie w gospodarstwach rolnych, a także sektorze budowlanym i sektorze świadczenia usług. W tym okresie system oświadczeń rejestrowanych przez pracodawcę w powiatowym urzędzie pracy, który oferował (m.in. Ukraińcom) uproszczoną procedurę legalizacji zatrudnienia, był najpopularniejszą formą legalnego zatrudnienia obywateli Ukrainy w Polsce³⁰. Pod koniec omawianego okresu, w roku 2013, liczba wydanych oświadczeń obywatelom Ukrainy przekroczyła 217 tys.³¹ Jednak nie odzwierciedlała ona realnej liczby zatrudnionych osób, gdyż rozpowszechnione było rejestrowanie znacznie większej liczby osób, niż wynikałoby z potrzeby konkretnego pracodawcy. Poza tym dużą część takich nadwyżkowych oświadczeń rejestrowały agencje pracy tymczasowej, a część pracowników nie stawiała się do pracy.

W tym okresie odnotowywano także naruszenia regulacji dotyczących zatrudnienia Ukraińców. Przykładowo, rejestrowano oświadczenia wydawane za opłatą przez podmioty, które nie miały zamiaru zatrudniać cudzoziemców, a takie zaświadczenie umożliwiało cudzoziemcowi wjazd do Polski i zatrudnienie u innego pracodawcy, np. na podstawie umowy ustnej³².

Okres 2008–2013 charakteryzuje się również istotnym wzrostem liczby Ukraińców zatrudnionych na podstawie zezwoleń na pracę. Liczba zezwoleń wydanych Ukraińcom wzrosła niemal czterokrotnie (od 5,4 tys. w 2008 do 20,4 tys. w 2013 roku). Nadal utrzymywała się tendencja do krótkoterminowych pobytów migrantów, czyli pobytu od 3 do 12 miesięcy, dość częste były powroty do kraju pochodzenia (cyrkulacja). Oprócz konieczności powrotu do kraju pochodzenia z powodu wymogów wizowych ważne było również odwiedzanie rodziny³³.

W stosunku do okresu migracji przed 2007 rokiem nie uległy istotnej zmianie sektory zatrudnienia migrantów z Ukrainy. Były to przede wszystkim stanowiska nie-

Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego, podpisanej w Kijowie dnia 28 marca 2008 roku, Dz.U. 2009 nr 103 poz. 858, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20091030858> [dostęp 24.04.2024].

³⁰ Z. Brunarska, op. cit.

³¹ Ibidem, s. 159.

³² A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Szulecka, M. Bitner, M. Okólski, U. Siedlecka, A. Stefańczyk, op. cit., s. 158–160.

³³ K. Iglicka, K. Gmaj, *Circular Migration Patterns Migration between Ukraine and Poland*, „METOIKOS” 2011, [online:] <http://hdl.handle.net/1814/19720> [dostęp 20.06.2023].

wymagające wysokich kwalifikacji, głównie w rolnictwie, budownictwie oraz w gospodarstwach domowych. Charakter pracy w tych sektorach umożliwiał zatrudnianie pracowników bez sporządzania umowy, praca odbywała się na niekorzystnych warunkach, a nierzadko i bez podstawy prawnej do wykonywania legalnej pracy w Polsce.

Próba uregulowania szarej strefy pobytu i pracy migrantów było przeprowadzenie w 2012 roku kolejnej abolicji. Abolicja z 2012 roku odbywała się na bardziej liberalnych zasadach w stosunku do poprzednich (z lat 2003 i 2007)³⁴, niemniej jej skala była wciąż stosunkowo mała – w 2012 roku z abolicji zdecydowało się skorzystać 9521 cudzoziemców³⁵, w tym prawie 2,2 tys. obywateli Ukrainy przebywających w Polsce bez wymaganych dokumentów³⁶.

2.3. Migracja obywateli Ukrainy w latach 2014–2021

Początkiem rozpatrywanego w tym podrozdziale okresu migracji Ukraińców do Polski jest rok 2014, kiedy miały miejsce aneksja Krymu i rozpoczęcie ataku zbrojnego przez Federację Rosyjską na wschodzie Ukrainy. Wydarzeniem zamykającym omawiany okres i otwierającym etap fali uchodźców z Ukrainy był pełnowymiarowy atak zbrojny na Ukrainę w lutym 2022 roku. Poza konfliktem zbrojnym na części terytorium Ukrainy w 2014 roku i pojawieniem się z tego powodu wymuszonych przesiedleńców ważnym powodem do emigracji Ukraińców była pogarszająca się sytuacja gospodarcza w Ukrainie³⁷. W tym okresie zauważalny był istotny wzrost liczby migrantów zarobkowych zatrudnianych w ramach procedury uproszczonej, bazującej na rejestracji przez pracodawców oświadczeń o powierzeniu wykonania pracy przez cudzoziemca. W latach 2014–2018 odnotowano wzrost liczby rejestrowanych oświadczeń wydanych obywatelom Ukrainy w (z ok. 373 tys. w 2014 roku do ponad 1446 tys. w 2018 roku)³⁸. Realną skalę liczby pracowników zatrudnionych w ramach procedury uproszczonej dość trudno oszacować z powodu powszechnego multiplikowania oświadczeń, a także de facto braku kontroli nad tym procesem ze strony państwa³⁹. 1 stycznia 2018 roku weszła w życie nowelizacja ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach

³⁴ G. Szymańska-Matusiewicz, op. cit., s. 1–4.

³⁵ Ibidem, s. 3.

³⁶ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Blisko 3 tys. legalnych cudzoziemców*, 31.08.2012, [online:] <https://archiwum.mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/10195,Blisko-3-tys-legalnych-cudzoziemcow.html> [dostęp 15.05.2024].

³⁷ J. Bińkowski, *Ukraińska imigracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy*. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Warsaw Enterprise Institute, Warszawa–Wojnowice 2017, s. 26.

³⁸ *Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki*, op. cit.

³⁹ A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Szulecka, M. Bitner, M. Okólski, U. Siedlecka, A. Stefańczyk, op. cit., s. 28.

rynku pracy z 2004 roku⁴⁰, która wprowadzała szereg zmian odnośnie do oświadczeń o zamiarze zatrudnienia. Dotyczyło to przede wszystkim prac sezonowych: obywatelom wszystkich państw trzecich umożliwiono pracę do 9 miesięcy w roku kalendarzowym w sektorach uznanych na mocy rozporządzenia za sezonowe. Ważną zmianą była modernizacja rejestru zatrudnionych cudzoziemców i wprowadzenie obowiązku informowania urzędów o fakcie podjęcia lub niepodjęcia przez cudzoziemca pracy. Po nowelizacji ustawy w latach 2018–2019 liczba rejestrowanych oświadczeń znacząco się nie zmieniła (w 2019 roku wydano 1475 tys. oświadczeń). Zauważalny spadek odnotowano w 2020 – roku ogłoszenia stanu epidemii COVID-19 w Polsce (wówczas wydano 1329 tys. oświadczeń) – po czym nastąpił wzrost w roku 2021 – w tym roku wydano obywatelom Ukrainy 1632 tys. oświadczeń⁴¹.

Istotną zmianą było wprowadzenie ruchu bezwizowego pomiędzy państwami obszaru Schengen (w tym Polską) a Ukrainą w 2017⁴². Następną ważną zmianą dotyczącą legalizacji pracy i pobytu cudzoziemców na terytorium RP, w tym obywateli Ukrainy, było wejście w życie *Ustawy z dnia 17 grudnia 2021 roku o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw*⁴³.

Kolejna nowelizacja ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy miała miejsce 29 stycznia 2022 roku⁴⁴. Na jej podstawie m.in. wydłużono do 24 miesięcy możliwość powierzenia pracy cudzoziemcowi bez zezwolenia na pracę po złożeniu oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisanego do ewidencji oświadczeń, oraz zlikwidowano 12-miesięczny okres rozliczeniowy, co umożliwiałoby powierzanie cudzoziemcowi pracy bez przerwy na podstawie kolejnych oświadczeń. Należy odnotować, że w 2022 roku liczba zarejestrowanych oświadczeń była znacząco mniejsza niż w latach poprzednich – ok. 611 tys. Może ona bardziej realistycznie oddawać liczbę faktycznie zatrudnionych pracowników w odniesieniu do liczby zarejestrowanych oświadczeń. Poza tym po wspomnianej wyżej nowelizacji ustawy

⁴⁰ Ustawa z dnia 20 lipca 2017 roku o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2017 roku poz. 1543, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001543> [dostęp 5.07.2023].

⁴¹ Departament Rynku Pracy Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, *Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.)*, 10.11.2018, [online:] <https://psz.praca.gov.pl/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r-> [dostęp 5.07.2023].

⁴² Oficjalny Komunikat Komendy Głównej Straży Granicznej: M. Tomaszewska, *Ruch bezwizowy z Ukrainą*, 9.06.2017, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/5033,Ruch-bezwizowy-z-Ukraina.html> [dostęp 15.07.2023].

⁴³ Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 roku o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022 poz. 91, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000091> [dostęp 15.07.2023].

⁴⁴ Ibidem.

w 2022 roku wydłużył się okres powierzenia pracy na podstawie oświadczenia, co mogło mieć wpływ na zmniejszenie liczby zarejestrowanych oświadczeń w skali roku.

Obywatele Ukrainy byli na szeroką skalę zatrudniani również na podstawie zezwoleń na pracę. Przykładowo, w 2021 roku wydano w Polsce 504,2 tys. zezwoleń na pracę cudzoziemców. Było to więcej o 97,7 tys. niż w 2020 roku oraz o 438,4 tys. więcej w porównaniu z 2015 rokiem. Nadal najczęściej wydawane one były obywatelom Ukrainy (64,5%)⁴⁵. W omawianym okresie odnotowano również zmiany w strukturze demograficznej migracji z Ukrainy do Polski: obniżyła się średnia wieku migrantów oraz miał miejsce spadek udziału kobiet w porównaniu okresem przed 2007 rokiem.

Od roku 2014 do lutego 2022 roku intensyfikacja imigracji obywateli Ukrainy spowodowana była głównie chęcią podejmowania przez Ukraińców pracy w Polsce w związku z pogorszeniem sytuacji gospodarczej w Ukrainie i działaniami wojennymi na wschodzie Ukrainy. Następny istotny wzrost liczby Ukraińców w Polsce był skutkiem rozpoczęcia przez Federację Rosyjską pełnowymiarowej wojny w Ukrainie w lutym 2022 roku i masową ucieczką Ukraińców przed wojną do Polski i innych krajów. Sytuacji uchodźców z Ukrainy w Polsce poświęcono rozdział V niniejszej publikacji („Uchodźcy z Ukrainy w Polsce”).

W okresie 2014–2021 dynamika migracji miała charakter zróżnicowany, głównie wzrostowy poza okresem pierwszych miesięcy od momentu ogłoszenia w Polsce stanu zagrożenia epidemicznego w marcu 2020 roku⁴⁶. Częściowo związane to było z tym, że osoby, które zostały w Polsce, nie musiały wnioskować o przedłużenie dokumentów, korzystając z rozwiązań przewidzianych w tzw. ustawie specjalnej⁴⁷. W związku z epidemią znacząco ograniczono kategorie cudzoziemców, którzy mogli wjeżdżać na terytorium RP. Przykładowo, według informacji Straży Granicznej RP w 2020 roku na granicach RP odprawiono 18 mln osób, najwięcej na granicy z Ukrainą – 7,8 mln. Największą grupę wśród osób wjeżdżających do Polski również stanowili obywatele Ukrainy (3,8 mln osób). Dla porównania w roku 2019 liczba osób odprawionych przez funkcjonariuszy Straży Granicznej była trzykrotnie wyższa – prawie 54,5 mln podróżnych, w tym ponad 21,7 mln osób na granicy z Ukrainą. Tylko w kierunku do Polski odprawiono 10,4 mln obywateli Ukrainy, co oznacza, że w 2020 roku granicę Polski z Ukrainy przekroczyło prawie trzykrotnie mniej osób niż rok wcześniej⁴⁸. Mając

⁴⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w 2021 roku*, op. cit. s. 4.

⁴⁶ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. 2020 poz. 491, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000491> [dostęp 5.07.2023].

⁴⁷ Ustawa o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz.U. poz. 374, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000374> [dostęp 15.12.2023].

⁴⁸ Komunikat prasowy straży granicznej: M. Pietraszczyk, *Rok 2019 w liczbach*, 7.02.2020, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/8196,Rok-2019-w-liczbach.html> [dostęp 25.07.2023].

obawy przed utratą pracy i środków na utrzymanie w sytuacji lockdownu, obywatele Ukrainy masowo wyjeżdżali z Polski (dotyczyło to przede wszystkim pracowników sezonowych).

Sytuacja związana z ograniczeniem przemieszczania się na początku pandemii, w tym zakaz wjazdu dla cudzoziemców ogłoszony przez Polskę, a następnie Ukrainę, oraz wprowadzenie obowiązku kwarantanny dla podróżnych nasiliły niepokój migrantów przebywających w Polsce w momencie ogłoszenia restrykcji. Szczegółowy opis problemów, z którymi borykali się migranci z Ukrainy w czasie pandemii COVID-19 przedstawiono w rozdziale II („Specyfika funkcjonowania migrantów z Ukrainy w Polsce w czasie pandemii COVID-19”).

W tym okresie zauważalna staje się tendencja do zmiany charakteru migracji z czasowego i cyrkulacyjnego do bardziej ustabilizowanego, charakteryzującego się wydłużeniem czasu pobytu w Polsce⁴⁹. Ponadto zauważalny jest dynamiczny wzrost wydawanych kart pobytu – łączna liczba osób posiadających różnego rodzaju karty pobytu w 2019 roku przekroczyła 420 tys.⁵⁰ W tym czasie zwiększyła się migracja wieloosobowych gospodarstw domowych: przeprowadzały się całe rodziny, w tym rodziny z dziećmi. Zwiększającą się liczbę dzieci migrantów z Ukrainy w polskich szkołach szczegółowo opisano w rozdziale „Stygmatyzacja w edukacji”.

3. Opis grupy pod względem językowym

Ukraińcy mieszkający w Polsce tak samo jak i ci mieszkający w Ukrainie mówią w języku ukraińskim, rosyjskim, w obu tych językach, w językach regionalnych (regionów Ukrainy) oraz surżykiem. Przewaga liczebna etnicznych Ukraińców oraz status języka ukraińskiego jako języka państwowego w Ukrainie są istotnymi argumentami, żeby stwierdzić, że tożsamość ukraińskojęzyczna jest narodową tożsamością językową⁵¹. Społeczność rosyjskojęzyczna jest najbardziej zróżnicowana etnicznie. Rozbieżność między etnicznością a językiem jest kluczową cechą tej społeczności, która

⁴⁹ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego NBP*, Departament Statystyki, Warszawa 2023, [online:] https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf [dostęp 15.12.2023].

⁵⁰ A. Górny, K. Madej, K. Porwit, *Ewolucja czy rewolucja? Imigracja z Ukrainy do aglomeracji warszawskiej z perspektywy lat 2015–2019*, CMR Working Papers, nr 123(181), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2020, str. 12, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/ewolucja-czy-rewolucja-imigracja-z-ukrainy-do-aglomeracji-warszawskiej-z-perspektywy-lat-2015-2019/> [dostęp 15.12.2023].

⁵¹ Mykhalchuk O., *Movna identychnist etnichnykh spilnot u konteksti movnoi situatsii* [Tożsamość językowa społeczności etnicznych w kontekście sytuacji językowej], „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2021, nr 9, s. 37–49, [online:] <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1019325> [dostęp 22.06.2023].

obejmuje etnicznych Rosjan, dużą część przedstawicieli innych grup etnicznych (w tym także etnicznych Ukraińców) oraz dużą liczbę nowych migrantów⁵².

W praktyce językowa sytuacja w Ukrainie jest wielowymiarowa: przykładowo, określenie „ukraińskojęzyczny” nie oddaje złożoności sytuacji, gdyż może to oznaczać, że ta osoba swobodnie posługuje się językiem ukraińskim lub jej językiem ojczystym jest język ukraiński, ale w życiu codziennym może mówić w dwóch językach lub w zależności od sytuacji po rosyjsku. Może to oznaczać również, że ta osoba w przestrzeni prywatnej posługuje się językiem ukraińskim, a w przestrzeni publicznej – rosyjskim. Możliwe też, że osoba może mieć dwa pierwsze języki, gdyż od urodzenia rozmawia z jednym z rodziców w jednym języku, a z drugim rodzicem w innym. Stosunkowo częsty jest także przypadek, kiedy osoba ukraińskojęzyczna zmieniła samoidentyfikację językową w trakcie studiów lub pod wpływem zmiany miejsca zamieszkania czy otoczenia. Nie jest wyjątkiem przypadek, kiedy osoba pochodzi z rodziny ukraińskojęzycznej lub uczyła się w tym języku, ale w nowej sytuacji życiowej posługuje się nim sporadycznie lub nie posługuje się wcale. Przykłady przedstawione powyżej dowodzą, że próba zbadania zarówno poszczególnych wzorców językowych, jak i ogólnie językowej sytuacji w Ukrainie wiąże się z koniecznością brania pod uwagę wielu aspektów, takich jak specyfika językowych praktyk Ukraińców w zależności od regionu zamieszkania, przynależność do poszczególnych społeczności etnicznych, wykształcenie i wykonywany zawód.

Zbadanie językowej sytuacji w Ukrainie niesie za sobą wiele wyzwań – nie tylko od strony empirycznej, ale również metodologicznej. W badaniu sytuacji językowej należy uwzględnić zarówno kwestie tożsamości językowej, jak i praktyki. W spisie powszechnym przeprowadzonym w Ukrainie w 2001 roku 67,5% osób zadeklarowało, że ich językiem ojczystym jest język ukraiński, 29,6% – język rosyjski⁵³. Spis uwzględniał możliwość wyboru jednego języka jako języka ojczystego i nie uwzględniał możliwości identyfikowania się z więcej niż jednym językiem ojczystym. Ponadto pytania ankiety nie uwzględniały używania języka w praktyce w życiu codziennym. Według danych badania Kantar TNS Online Track (2019)⁵⁴ językiem ojczystym dla 63% respondentów jest język ukraiński, dla 35% badanych – rosyjski. Język ukraiński dominuje w komunikacji formalnej, w tym w edukacji (53%), a język rosyjski przeważa w nieformalnej komunikacji (w tym ze znajomymi i przyjaciółmi – 52%, w Internecie – 56%). Język

⁵² S. Melnyk, S. Chernychko, *Etnichne ta movne rozmaittia Ukrainy. Analitychnyi ohliad sytuatsii* [Etniczna i językowa różnorodność Ukrainy. Analityczny przegląd sytuacji], PoliPrint, Użhorod 2010, s. 164, [online:] https://real.mtak.hu/128600/1/melnyk_csernicsko.pdf [dostęp 24.04.2024].

⁵³ Dane spisu powszechnego w Ukrainie, 2001, [online:] <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/> [dostęp 22.06.2023].

⁵⁴ *Opytuvannia pro movnu situatsiu v Ukraini: ukrainska naipopularnisha sered molodi* [Badanie językowej sytuacji w Ukrainie: język ukraiński jest najbardziej popularny wśród młodzieży], 24.06.2019, [online:] <https://www.platfor.ma/opytuvannya-pro-movnu-sytuatsiyu-v-ukrayini-ukrayinska-naipopularnisha-sered-molodi/> [dostęp 20.05.2023].

ukraiński częściej jest używany na zachodzie i w centralnej Ukrainie, a także w małych miejscowościach, rosyjski dominuje na wschodzie i południu oraz w dużych miastach. W badaniach, w których umożliwiono wybór więcej niż jednego języka ojczystego oraz których badano używanie języka/języków w życiu codziennym, proporcja jest nieco inna: 12,4% respondentów deklaruje dwa języki ojczyste – ukraiński i rosyjski⁵⁵.

CASE STUDY I

[...] Pochodzę z rodziny dwujęzycznej, z miasta Charkowa. Mój ojciec miał korzenie rosyjskie, mama ukraińskie i w rodzinie zawsze funkcjonowały dwa języki na równych zasadach. W szkole tak samo, chodziłem do szkoły dwujęzycznej. Było 50% języka ukraińskiego i literatury, 50% rosyjskiego języka i literatury. Były problemy z innymi zajęciami: matematyką, biologią, bo to zależało od nauczyciela. Nie można przecież uczyć w dwóch językach. Gdy ja chodziłem do szkoły, było to możliwe, teraz nie wiem. Ale w Charkowie jest taki problem, że na co dzień, na ulicy ludzie zazwyczaj komunikują się w języku rosyjskim, właśnie dlatego na ulicy rozmawiałem najczęściej po rosyjsku. W uniwersytecie w Charkowie, gdzie byłem na studiach, większość wykładów była po rosyjsku, tylko niektóre po ukraińsku, było to takie mieszane...

Dmytro (23 lata)

W ciągu trzydziestu lat niepodległości Ukraina balansuje w polityce językowej pomiędzy poszukiwaniem dialogu międzykulturowego z mniejszościami etnicznymi z jednoczesnym zachowaniem statusu języka państwowego a przeciwdziałaniem konfliktom językowym i etnicznym, które często opierają się na kryzysie tożsamości językowej oraz wpływach postkolonialnych i agresji językowej Rosji. Od upadku Związku Radzieckiego Rosja używa języka rosyjskiego jako „miękką siłę” dla utrzymania i zwiększenia swojego wpływu na kraje sąsiednie⁵⁶. Jeszcze za czasów Związku Radzieckiego stosowano politykę celowego mieszania grup etnicznych, promowanie języka rosyjskiego i ustawienie hierarchii językowej w taki sposób, żeby podkreślić status języka rosyjskiego na terytorium państw ZSRR. W swojej polityce zewnętrznej

⁵⁵ V.E. Khmelko, *Lingvo-ethnichna struktura Ukrainy: regionalni osoblyvosti ta tendentsii zmin za roky nezalezhnosti* [Etnolingwistyczna struktura Ukrainy: specyfika regionalna i tendencje zmian w latach niepodległości], „Naukovi zapysky NAUKMA” 2004, nr 32, s. 3–15, [online:] https://shron1.chtyvo.org.ua/Khmelko_Valerii/Linhvo-etnichna_struktura_Ukrainy_rehionalni_osoblyvosti_i_tendentsii_zmin_za_roky_nezalezhnosti.pdf [dostęp 4.04.2024].

⁵⁶ H. Matsyuk, *Marking Ukrainians' public space as interaction of language and ideology: past and present*, [w:] *Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics*, red. O. Felecan, Editura Mega, Editura Argonavt, Cluj-Napoca 2017, s. 889–900, [online:] http://onomasticafelecan.ro/iconn4/proceedings/4_16_Matsyuk_Halyna_ICONN_4.pdf [dostęp 20.05.2023].

wobec Ukrainy Rosja aktywnie wykorzystuje sytuację językową, manipulując językiem i tożsamością. Wskutek takiej polityki wkroczeniu na terytorium wschodniej Ukrainy i Krymu w 2014 roku towarzyszyło sztuczne utożsamianie przez Rosję tych terytoriów z rosyjskojęzyczną przestrzenią językową. W tożsamości językowej na poziomie indywidualnym reakcja na agresję Rosji i jej manipulacje polityczne na polu językowym Ukrainy mają przełożenie na identyfikację językową⁵⁷.

CASE STUDY II

[...] najbardziej było to zauważalne na południu Ukrainy po Majdanie i na początku agresji rosyjskiej – bardzo dużo osób zaczęło więcej rozmawiać po ukraińsku w swoim życiu lub w ogóle przeszli na ukraiński. Znam też ludzi, którzy byli rosyjskojęzyczni i teraz w życiu codziennym używają więcej języka ukraińskiego niż rosyjskiego. [...] Uważam, że najprawdopodobniej przyszło uświadomienie tego, że jesteśmy Ukraińcami, a jak jesteśmy Ukraińcami, to jak możemy rozmawiać w innym języku i nie znać ojczystego? Fakt agresji rosyjskiej, uważam, odegrał kluczową rolę w tym, że język ukraiński stał się bardziej popularny na południu Ukrainy.

Mykhaïlo (21 lat)

Dane naszych badań ilościowych wskazują, iż w grupie migrantów z Ukrainy mieszkających w Polsce zachowany został podział językowy podobny do proporcji w kraju pochodzenia. Według danych z I fali naszego badania LCure 77,1% respondentów deklarowało, że ich językiem ojczystym jest język ukraiński, a 22,9% – język rosyjski. W II fali badania proporcja była podobna – 77,3% badanych odpowiedziało, że ich językiem ojczystym jest język ukraiński, 19,9% – że język rosyjski, 1,8% – oba języki, 1% – inny.

Próby opisanie grupy migrantów z Ukrainy mieszkających w Polsce pod względem językowym napotykać główne problemy i wyzwania metodologiczne omawiane w analizach dotyczących sytuacji językowej w Ukrainie. Ponadto ze względu na uwarunkowania historyczne i kulturowe kwestie językowe w Ukrainie są tematem wrażliwym – mogą stanowić pole do manipulacji i spekulacji politycznych.

Zważywszy na trwającą w momencie przygotowywania tej publikacji wojnę, pytania dotyczące używania języka rosyjskiego, jego statusu w Ukrainie, jak również kwestie uwarunkowań historycznych i społeczno-kulturowych rozpowszechnienia języka rosyjskiego w tym kraju zyskały inny wymiar i skalę. Społeczność migrantów

⁵⁷ C.A. Seals, *Choosing a Mother Tongue: The Politics of Language and Identity in Ukraine*, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, Bristol 2019, s. 12, [online:] <https://doi.org/10.21832/9781788925006> [dostęp: 24.04.2024].

mieszkających w Polsce według stanu na maj 2022 roku powiększyła się dwukrotnie. Większość tych osób uciekła z terenów bezpośrednio objętych konfliktem, tzn. wschodnia, południowa i częściowo centralna Ukraina (włącznie z Kijowem). Na chwilę obecną nie ma wiarygodnych badań opisujących tę grupę pod względem językowym. Natomiast ta kwestia może wywoływać konflikty i tarcia zarówno wewnątrz samej grupy uchodźców, jak i w relacjach z migrantami, którzy przyjechali do Polski przed wojną, lokalną diasporą, a także przedstawicielami społeczeństwa przyjmującego. Dla części uchodźców język rosyjski stał się językiem traumy, niektórzy zaprzestali go używać i przeszli na ukraiński, część osób nadal posługuje się językiem rosyjskim jak przed emigracją. Tym niemniej ten temat pozostaje jednym z najważniejszych i wrażliwych zarówno w kontekście społeczności Ukraińców mieszkających w Polsce, jak i kwestii polityki językowej w Ukrainie.

Rozdział II

Specyfika funkcjonowania migrantów z Ukrainy w Polsce w czasie pandemii COVID-19

Ivanna Kyliushyk

1. Restrykcje związane ze stanem zagrożenia epidemiologicznego w Polsce a sytuacja migrantów z Ukrainy

Stan epidemii z powodu rozpowszechniania się wirusa SARS-CoV-2 wprowadzono w Polsce 20 marca 2020 r. Obowiązywał do 13 maja 2022 roku, po czym zmieniono go na stan zagrożenia epidemiologicznego, który został odwołany z dniem 1 lipca 2023 roku. W czasie epidemii niestabilne życie migrantów z Ukrainy w Polsce stało się jeszcze mniej stabilne. W celu zrozumienia tego, jak się zmieniała ich sytuacja w tym okresie, jakie problemy się nasiliły, a jakie pojawiły się nowe, przeprowadziłam wywiady eksperckie z dwoma konsultantkami z Ukraińskiego Domu w Warszawie⁵⁸. Dodatkowo poprosiłam o krótkie wypowiedzi kilku migrantów z Ukrainy o ich życiu w trakcie pandemii.

Z przeprowadzonych badań⁵⁹ wynika, że w pierwszym roku epidemii Ukraińcy w Polsce przebywali w bardzo trudnej sytuacji, która później się nieco poprawiła. Przede wszystkim obywatele Ukrainy mieli trudności z pracą, legalizacją pobytu, przekraczaniem granic, integracją, radzeniem sobie ze stresem, wakcynacją, przemocą domową, zdalną edukacją w przypadku dzieci i studentów.

Główny problem migrantów z Ukrainy był związany z legalizacją pobytu i pracy. Na początku pandemii, wiosną 2020 roku, wszystkie wizy, zezwolenia na pobyt i pracę

⁵⁸ Ukraiński Dom w Warszawie powstał z inicjatywy fundacji „Nasz Wybór”, obecnie Fundacji „Ukraiński Dom”. W Ukraińskim domu działa infolinia w j. ukraińskim, angielskim i polskim, gdzie udzielane jest wsparcie informacyjne cudzoziemcom w sprawach legalizacji pobytu i pracy oraz innych kwestii praktycznych dotyczących pobytu w Polsce. Więcej na stronie: ukrainskidom.pl.

⁵⁹ W badaniu wykorzystano materiały z dwóch pogłębionych strukturyzowanych wywiadów eksperckich z pracowniczkami punktu konsultacyjnego Ukraińskiego Domu w Warszawie oraz siedmiu ustrukturyzowanych wywiadów z migrantami z Ukrainy. Szczegóły badania podano w nocie metodologicznej publikacji.

zostały przedłużone do 30. dnia od zakończenia stanu epidemicznego. Zamknięcie w związku z pandemią sektorów usług i handlu, w których poziom zatrudnienia migrantów był stosunkowo wysoki, spowodowało masową utratę pracy przez obywateli Ukrainy mieszkających w Polsce. Odzwierciedliło się to w statystykach ZUS⁶⁰, które świadczą o spadku liczby ubezpieczonych Ukraińców. Zgodnie z danymi zawartymi w raporcie z badań „Pracownik zagraniczny w dobie pandemii”⁶¹ w maju 2021 roku 27% badanych migrantów (wśród których 92,4% stanowili Ukraińcy, 4,2% Białorusini, 2,3% Mołdawianie oraz 1,1% osoby z innych państw spoza UE) deklarowało, że w związku z pandemią musiało znaleźć nową pracę w Polsce, a dla 17% wiązało się to również ze zmianą miejsca zamieszkania. Należy podkreślić, że oba te wskaźniki w poprzednich badaniach (przeprowadzonych we wrześniu 2020 roku), były o ponad 12 punktów procentowych wyższe i stanowiły odpowiednio 39 i 29%⁶². Zatem sytuacja w drugim roku trwania pandemii nieco się ustabilizowała.

Zezwolenie na pracę było wydawane cudzoziemcowi na podstawie pracy u określonego pracodawcy na określonych w zezwoleniu warunkach (stanowisko, wymiar czasu pracy, wynagrodzenie), co oznaczało, że przy zmianie pracodawcy trzeba było ubiegać się o nowe pozwolenie. W przypadku jednolitych zezwoleń na pracę i pobyt, oprócz spełnienia procedury dotyczącej pracy, trzeba było także ubiegać się o legalizację pobytu na terytorium RP. Na początku pandemii urzędy wojewódzkie zawiesiły swoją pracę, więc proces ubiegania się o nowe pozwolenia stał się jeszcze bardziej utrudniony. W tym okresie i tak długie terminy oczekiwania na decyzję w sprawie karty pobytu⁶³ dodatkowo się wydłużyły. Ponadto kilkumiesięczne oczekiwanie na nowe pozwolenia pozostawiało migrantów w sytuacji braku możliwości legalnego wykonywania pracy, przez co zmuszeni byli pracować nielegalnie. Zwiększało to ryzyko zaistnienia niekorzystnych dla nich sytuacji, nadużyć ze strony pracodawcy, a nawet wyzysku i niewypłacania wynagrodzenia⁶⁴. Mimo wprowadzenia specjalnych rozwiązań dla cudzoziemców w Polsce⁶⁵ (przedłużenie terminów ważności dokumentów

⁶⁰ Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, [online:] <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/statystyka/opracowania-tematyczne/cudzoziemcy>, [dostęp 01.02.2022].

⁶¹ *Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL*, 2021, s. 4, [online:] <https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2020/06/Raport-pracownik-zagraniczny-w-dobie-pandemii-2021.pdf> [dostęp 5.02.2022].

⁶² Ibidem, s. 6.

⁶³ Naczelną Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Przygotowanie Administracji Publicznej do Obsługi Cudzoziemców*, [online:] <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/18/105/> [dostęp 1.02.2022].

⁶⁴ B. Cope, M. Keryk, I. Kyliushyk, *Sytuacja ukraińskich migrantek w Polsce w czasie COVID-19*, Fundacja „Nasz Wybór” we współpracy z Fundacją im. Heinricha Bölla, Warszawa 2021, s. 16 [online:] https://ukrainiskidom.pl/wp-content/uploads/2023/01/Raport_PL_Sytuacja_ukrainiskich_migrantek_w_Polsce_w_czase_Covid-19.pdf, [dostęp 2.02.2022].

⁶⁵ Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Epidemia koronawirusa – specjalne rozwiązania dla cudzoziemców*, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/epidemia-koronawirusa--specjalne-rozwiazania-dla-cudzoziemcow> [dostęp 15.07.2023].

zezwalających na pobyt i pracę w Polsce) na początku pandemii większość urzędów odmawiała migrantom meldunku czy wydania numeru PESEL ze względu na przeterminowane dokumenty pobytowe. Należy zauważyć, że sytuacja ta jednak z czasem uległa zmianie i po dwóch latach pandemii większość urzędów i instytucji publicznych miała wiedzę na temat automatycznego przedłużenia zezwoleń. Jednak trzeba zaznaczyć, iż dokonywali meldunku cudzoziemców z takim przedłużonym pobytem jedynie na miesiąc. Nadal stwarzało to pewne problemy, jednak to rozwiązanie było w niektórych sytuacjach przydatne, chociażby przy rejestracji samochodu.

Z czasem migranci z Ukrainy stali się bardziej świadomi swojej sytuacji prawnej niż na początku pandemii. Mierzyli się z mniejszym stresem, kiedy zbliżał się okres wygaśnięcia wizy, gdyż one również na mocy prawa zostały automatycznie przedłużone. Zgodnie z danymi zawartymi w raporcie z badań „Pracownik zagraniczny w dobie pandemii” 90,5% migrantów słyszało o tym, że polski rząd automatycznie przedłużył im pozwolenia na legalny pobyt i pracę w Polsce na czas pandemii⁶⁶.

2. Pandemia COVID-19 a praktyczne problemy, z którymi borykali się migranci z Ukrainy mieszkający w Polsce

Pytania i problemy, z którymi najczęściej zwracali się migranci w czasie pandemii do punktu konsultacyjnego Ukraińskiego Domu w Warszawie, dotyczyły: informacji na temat automatycznego przedłużenia dokumentów, terminów złożenia wniosków o kolejne zezwolenie pobytowe, legalności pobytu na automatycznie przedłużonym zezwoleniu w stosunku do potrzeby uzyskania nowego, legalności wyjazdu z Polski oraz powrotu do kraju na podstawie przedłożonych dokumentów (kart pobytu, wiz).

Na początku pandemii Ukraińcy pytali o to, czy dla osób, które przebywały w kraju w momencie ogłoszenia stanu zagrożenia epidemiologicznego, termin ważności wizy został przedłużony. Z czasem najwięcej pytań dotyczyło sytuacji przedłużenia ważności wizy w przypadku wjazdu do Polski po ogłoszeniu stanu pandemii.

Główne restrykcje mające bezpośredni wpływ na migrantów z Ukrainy mieszkających w Polsce i związane ze stanem zagrożenia epidemiologicznego dotyczyły przekroczenia granicy polsko-ukraińskiej. 15 marca 2020 roku Polska tymczasowo ograniczyła ruch przygraniczny z Ukrainą. W tym czasie funkcjonowały dwa przejścia graniczne. Ponadto 26 marca prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski zapowiedział, że od 27 marca granice Ukrainy będą zamknięte nawet dla ukraińskich obywateli. Mimo że informacja została szybko sprostowana, migranci masowo udali się do punktów przejścia. W wyniku tego według danych Straży Granicznej 26 marca na przejściu w Hrebeniem chciało przekroczyć granicę 4 tys. osób, dzień później było to już

⁶⁶ Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL, op. cit, s. 15.

9 tys.⁶⁷ Sprzeczne komunikaty medialne, brak jasnego oficjalnego przekazu do obywateli Ukrainy tak ze strony Polski, jak i Ukrainy miały wpływ na zwiększenie ruchu na granicy polsko-ukraińskiej w stronę opuszczenia Polski przez obywateli Ukrainy. Dotyczyło to przede wszystkim osób, które przebywały na terenie RP na podstawie paszportów biometrycznych.

W związku z bardzo ograniczonym funkcjonowaniem granic i zamrożeniem połączenia międzynarodowego na początku pandemii migranci mieli trudności z wjazdami do Polski. Dodatkowo polską granicę mogła przekraczać wybrana grupa cudzoziemców posiadających zezwolenia na pobyt związany z pracą, edukacją, rodziną. Najważniejszym utrudnieniem było zawieszenie możliwości przekroczenia granicy przez obywateli Ukrainy wyłącznie na podstawie paszportu biometrycznego, z czego bardzo często korzystali.

W wyniku takich ograniczeń cykliczność migracji Ukraińców była zakłócona. Wiele rodzin zostało rozdzielonych przez granicę. Matki nie mogły sprowadzić swoich dzieci do Polski, ponieważ zawieszono ruch bezwizowy. Miały też trudności z wyrobieniem wiz dla dzieci, ponieważ potrzebne było zaświadczenie ze szkoły o przyjęciu dziecka, a szkoły odmawiały wydania takich zaświadczeń, jeśli dziecko nie było w Polsce.

CASE STUDY III

Natalia (27 lat) przyjechała do Polski w 2015 roku. Pracuje w szkole podstawowej oraz prywatnie jako niania. Opowiedziała, że w ciągu roku przed pandemią nie mogła wrócić do domu, ponieważ oczekiwała na kartę pobytu. Później otrzymała kartę, ale zaczęła się pandemia, więc nadal nie mogła wrócić do domu. Nawet po wznowieniu funkcjonowania transportu międzynarodowego nie mogła wyjechać, ponieważ po powrocie do Polski musiałaby odbyć kwarantannę, czego nie mogła zrobić w wynajętym mieszkaniu, bo wynajmuje je z innymi Ukrainkami. Aby poddać się kwarantannie, musiałaby wynająć inne mieszkanie, co wiąże się z dodatkowymi kosztami. Przed pandemią wyjeżdżała do domu cały czas, nawet w weekendy, zwłaszcza gdy trudno było jej uporać się psychicznie z problemami w Polsce. W ten sposób regenerowała siły.

Mimo tego, że Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji dokonało zmiany w rozporządzeniu określającym kategorie osób uprawnionych do wjazdu na terytorium Polski i od 9 września 2021 roku obywatele Ukrainy mogli już wjechać do Polski w celach turystycznych na podstawie paszportów biometrycznych w ramach ruchu bezwizowego, problem migrantów związany z przekroczeniem granic był ostatecznie

⁶⁷ M. Jaroszewicz, *Ukraińscy migranci w Polsce a pandemia COVID-19*, Fundacja Batorego, 19.05.2020, [online:] https://www.batory.org.pl/blog_wpis/ukrainscy-migranci-w-polsce-a-pandemia-covid-19/ [dostęp 1.02.2022].

rozwiązany dopiero po pełnoskalowej agresji zbrojnej Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. Ostatecznie 28 marca 2022 roku zniesiono obowiązek wszystkich rodzajów kwarantanny związanych z przyjazdem do Polski⁶⁸.

Mimo wprowadzenia specjalnych rozwiązań związanych z epidemią wielu migrantów zrezygnowało z wyjazdu do domu w obawie, że nie zostanie wpuszczonych z powrotem z dokumentami, których termin ważności upłynął, nawet wiedząc, że zostały one na mocy prawa automatycznie przedłużone. Większość rozważała możliwość wyjazdu po oficjalnym zniesieniu stanu zagrożenia epidemiologicznego w Polsce. Migranci z Ukrainy obawiali się, że polskie konsulaty zawieszą swoją działalność, co z kolei spowoduje problemy z uzyskaniem wiz. Ze względu na wymienione wyżej powody wśród migrantów panował lęk, że nie będą mogli powrócić do Polski, przez co rezygnowali z wyjazdów, co w konsekwencji miało wpływ na cykliczny/wahadłowy charakter migracji ukraińskiej.

CASE STUDY IV

Lena przyjechała do Polski w 2015 roku, żeby pracować, później dostała się na studia. Obecnie pracuje z migrantami. Przez pandemię nie mogła często wyjeżdżać do domu w Ukrainie. Nie mogła zobaczyć rodziców i ich wesprzeć. Z tego powodu bardzo się martwiła. Był to dla niej trudny czas, chciała częściej być w domu, gdyż rodzice się starzeją.

Według badania sytuacji migrantów z Ukrainy w aglomeracji warszawskiej w czasie pandemii odcisnęła ona piętno na wzorcach migracji badanych, zmuszając ich do dłuższego pozostawania w Polsce. Zapewne wynikało to ze wzrostu kosztów cyrkulacji pomiędzy Polską i Ukrainą związanych z testowaniem w kierunku obecności COVID-19 czy odbywaniem kwarantanny⁶⁹. To jednak nie zahamowało mobilności Ukraińców, którzy z upływem czasu częściej decydowali się na wyjazd w porównaniu do pierwszego roku pandemii. We wrześniu 2020 roku Polskę opuszczali tylko co piąty migrant, natomiast w maju 2021 roku wyjechało już 37% migrantów⁷⁰.

⁶⁸ Oficjalny komunikat: Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna w Zduńskiej Woli, *Zniesienie obowiązku noszenia maseczek, zniesienie kwarantanny i izolacji domowej*, 28.03.2022, [online:] <https://www.gov.pl/web/psse-zdunska-wola/zniesienie-obowiazku-noszenia-maseczek-zniesienie-kwarantanny-i-izolacji-domowej> [dostęp 11.05.2022].

⁶⁹ A. Górny, K. Porwit, K. Madej, *Imigranci z Ukrainy w aglomeracji warszawskiej w czasie pandemii COVID-19. Wyniki badania panelowego*, Fundacja Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2021, [online:] <http://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/imigranci-z-ukrainy-w-aglomeracji-warszawskiej-w-czasie-pandemii-covid-19-wyniki-badania-panelowego/> [dostęp 5.02.2022].

⁷⁰ *Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL*, op. cit., s. 13.

W okresie trwania pandemii (wrzesień 2020 – maj 2021 roku) w ramach procedury legalizacji pobytu i pracy zaczęto żądać od migrantów dodatkowych dokumentów dotyczących pełnej historii ubezpieczeń w ZUS, jak również wymagano dodatkowych informacji na temat odprowadzania składek przez pracodawcę osoby zatrudnionej. W taki sposób sytuacja pobytowa migranta stała się zależna od wywiązywania się pracodawcy ze swoich obowiązków wobec ZUS. Jednym z powodów odmowy w zezwoleniach na pobyt było to, że pracodawca miał jakieś zadłużenia w ZUS.

W czasie pandemii szczególnie problematyczny stał się obszar legalizacji pobytu związany z zezwoleniem na pobyt długoterminowego rezydenta UE. Jak już wspomniano, na początku pandemii na skutek restrykcji część migrantów z Ukrainy straciła pracę i w związku z tym byli oni zmuszeni poszukiwać nowej oraz ponownie ubiegać się o zezwolenia, co spowodowało przerwy w zatrudnieniu. To miało szczególne znaczenie w procedurze ubiegania się o status rezydenta długoterminowego UE. Jednym z kluczowych warunków uzyskania pobytu rezydenta UE, który jest rodzajem bezterminowego zezwolenia na pobyt oraz daje różne przywileje, jest stabilne i regularne źródło dochodu w ciągu ostatnich trzech lat poprzedzających złożenie wniosku. Migranci otrzymywali odmowy nawet wtedy, kiedy mieli dwumiesięczne przerwy w zarobkach. Dlatego należało przedstawić zaświadczenia z ZUS za ostatnie trzy lata.

Innym problemem w otrzymaniu przez wielu migrantów z Ukrainy rezydentury pobytowej w Polsce, który również pojawił się podczas pandemii, była przerwa w pobycie. Warto zwrócić uwagę na to, iż w tym okresie niektórzy migranci przebywali w Polsce na podstawie otrzymanej odmownej decyzji w zezwoleniu na pobyt czasowy. Zgodnie ze specjalnymi rozwiązaniami taki pobyt również był przedłużony do 30. dnia po wygaśnięciu stanu pandemii. Jednak w świetle prawa pobyt ten nie wliczał się do legalnego i nieprzerwanego pobytu w Polsce w ciągu ostatnich pięciu lat przed złożeniem wniosku o udzielenie zezwolenia na pobyt rezydenta. Pobyt uważa się za nieprzerwany, jeżeli żadna z przerw w nim nie była dłuższa niż 6 miesięcy i wszystkie przerwy nie przekroczyły łącznie 10 miesięcy w 5-letnim okresie poprzedzającym złożenie wniosku. Pobyt na podstawie odmowy uważany był za przerwę, która u niektórych osób w okresie pandemii przekraczała 6 miesięcy. Mimo że te osoby cały czas znajdowały się w Polsce legalnie, to jednak warunek nieprzerwalności ich pobytu nie był spełniony. W praktyce oznaczało to, że ta kategoria migrantów musiała od nowa liczyć swój pięcioletni pobyt w Polsce w celu otrzymania tego typu zezwolenia. Jest to o tyle ważne, że akurat w tym okresie liczba osób spełniających kryteria otrzymania kart rezydenta była dość duża, gdyż te osoby, które przyjechały w latach intensyfikacji migracji (2014–2015), mogły spełnić warunek nieprzerwanego 5-letniego pobytu w Polsce w latach 2020–2021 i aplikować o nadanie statusu rezydenta EU.

W trakcie pandemii znowelizowano ustawę o cudzoziemcach – wprowadzono *Ustawę z dnia 17 grudnia 2021 roku o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych*

*innych ustaw*⁷¹ w celu uproszczenia i przyspieszenia procedur legalizacyjnych. Zgodnie z nowymi przepisami sprawy miały być rozpatrywane w ciągu 60 dni od momentu złożenia odcisków palców. Ta zmiana miała umożliwić skrócenie czasu oczekiwania. Ponadto wprowadzono zmiany polegające na zniesieniu obowiązku przedstawienia umowy najmu mieszkania, ale jednak wszystkie dokumenty od ZUS, tak migranta, jak i pracodawcy, nadal były wymagane. Inną ważną sprawą było to, że w przypadku zmiany pracodawcy przeprowadzano korektę decyzji, a nie ponowne rozpoczęcie procedury ubiegania się o jednolite zezwolenie na pobyt i pracę. Mimo wprowadzonych zmian i tak wiązało się to z nowym biurokratycznym procesem i przygotowaniem nowych dokumentów. Najważniejszą zmianą było wydłużenie terminów oświadczeń o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi do 24 miesięcy, zamiast 6 miesięcy w ciągu 12 miesięcy. Zmniejszyło to napływ wniosków o zezwolenia na pracę do urzędów wojewódzkich, ponieważ oświadczenia rejestrowały urzędy pracy. Innym pozytywnym rozwiązaniem było wprowadzenie korespondencji elektronicznej między urzędami a migrantami, co skracało czas oczekiwania na kolejne wezwania do uzupełnienia dokumentów.

Inną grupą cudzoziemców, która odczuła skutki restrykcji z powodu pandemii COVID-19, byli studenci zagraniczni. Obowiązek izolacji i związane z nim studiovanie w trybie zdalnym, później hybrydowym (jesienią 2021 roku) były istotną barierą dla studentów zagranicznych w adaptacji w nowym dla nich systemie edukacji oraz integracji w nowym otoczeniu. Mieli ograniczony kontakt z rówieśnikami, kadrą naukową, środowiskiem akademickim. Zdaniem konsultantek, jeśli wcześniej migrantom było trudno zrozumieć proces kształcenia się w polskich uczelniach oraz nawiązywać kontakty z polskimi rówieśnikami, to w warunkach pandemii okazało się to być jeszcze bardziej problematyczne. Miało to negatywny wpływ na proces integracji w Polsce, a dla części osób skutkowało trudnościami psychicznymi, w tym depresją. Co ważne ta sytuacja nie sprzyjała również nauczaniu języka polskiego ze względu na brak praktyki.

CASE STUDY V

Jana ma 18 lat, przyjechała do Polski, aby studiować ekonomię na Akademii Finansów i Biznesu Vistula. Na pierwszym roku zajęcia odbywały się online, więc cały ten czas przesiedziała w pokoju. Mówi, że największą trudnością był lęk, ponieważ pod koniec roku, w którym składała dokumenty na studia, był lockdown i silne restrykcje. Wszyscy byli w niepewności. Nie wiadomo było, czy da się wyjechać, czy nie, czy uda się dostać na studia, czy nie, czy dadzą wizę, czy nie. Jana myślała, że nawet nie uda się jej wyjechać. Maturę odkładano na później, więc zdała ją dopiero w sierpniu. Mówi, że nikt

⁷¹ Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022 poz. 91.

nic nie wiedział, nikt nie mógł powiedzieć, co robić. Początkowo miała mieszkać w akademiku, z którym współpracuje jej uczelnia. Jednak w sierpniu otrzymała informację, że w związku z pandemią nie kwaterują nikogo z jej uczelni w tym akademiku. Ona już nawet dostała wizę i miała jechać za miesiąc. Musiała szybko szukać jakiegoś miejsca do zamieszkania – znalazła inny akademik. Zajęcia w czasie pandemii miała online, więc słuchała ich, gdy gdzieś szła. Na drugim roku mogła już chodzić na zajęcia stacjonarne. Gdy były online, to mówi, że nawet nie musiała być w jakimś konkretnym miejscu – mogła podłączyć słuchawki i jednocześnie iść sobie gdzieś do sklepu czy gdzieś jechać. Nie był to problem. Jednak bardziej podobały się jej zajęcia stacjonarne. Nie potrafiła pracować z domu. Na zaliczenia w trakcie sesji musiała napisać dwa eseje. Nie mogła tego zrobić w domu, więc poszła do McDonald's. Dom kojarzy się jej z odpoczynkiem. Nie może się uczyć w miejscu, w którym odpoczywa.

Migranci z Ukrainy mają problemy z integracją w Polsce ze względu na barierę językową, brak wolnego czasu, stres związany z migracją, kontakty zawężone do grupy Ukraińców czy innych migrantów, które pandemia ograniczyła jeszcze bardziej. Migranci z Ukrainy borykali się z trudnościami związanymi z uczeniem się języka polskiego, sytuację pogarszał też brak zaplecza technicznego i nieodpowiednie warunki mieszkaniowe do pełnego uczestnictwa w kursach języka polskiego online.

CASE STUDY VI

Jana mówi, że przez to, że pierwszy rok studiów był online, spędzała czas w akademiku z rosyjskojęzycznymi studentami, co nie sprzyjało jej nauce języka polskiego. Stara się jednak oglądać filmy po polsku, rozmawiać w pracy po polsku. Już nie obawia się mówić niepoprawnie, najważniejsze dla niej jest to, aby się porozumieć.

Na integrację negatywnie wpłynął również stres, który się nasilił u migrantów w czasie pandemii. Najbardziej dotkliwe były dla badanych zakazy i ograniczenia w życiu codziennym – wskazywało na nie ponad 42,4% respondentów badania firmy EWL⁷². Dla 35,9% obcokrajowców największą trudnością podczas pracy w Polsce w okresie pandemii była rozłąka z rodziną. W maju 2021 roku 36,4% cudzoziemców najbardziej obawiało się utraty pracy w związku z pandemią⁷³.

⁷² Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL, op. cit, s. 13.

⁷³ Ibidem, s. 11.

CASE STUDY VII

Taisa ma 28 lat, od 6 mieszka w Polsce, przyjechała do pracy, później studiowała, obecnie również pracuje. Taisa mówi, że w związku z pandemią ma obecnie przyzwyczajenie do siedzenia w domu. Była rok w depresji. W kwietniu 2020 roku w ogóle nie wychodziła z domu, pracowała zdalnie. Przed wybuchem pandemii zaczęła nową pracę, więc nawet nie zdążyła się ze wszystkim i wszystkimi zapoznać w biurze. Z nikim nie chciała się dzielić swoimi obawami, więc żyła sama w strachu.

CASE STUDY VIII

Denys ma 29 lat, w czasie w Polsce od 6 lat, przyjechał na studia, został pracować. W pierwszym okresie pandemii zmuszony był do pracy zdalnej. Ten czas bycia w czterech ścianach był dla niego szczególnie trudny. Cały czas odczuwał stres. Trudno było mu znieść oczekiwanie nie wiadomo na co. Nie mógł zrozumieć zakazu wychodzenia do parków. Park obok miejsca, w którym mieszkał, został ogrodzony, jakby było tam popełnione jakieś przestępstwo.

CASE STUDY IX

Witalij w momencie rozmowy miał 24 lata, mieszkał w Polsce około 6 lat, przyjechał pracować. Ze względu na pracę kucharza cały czas się martwił, że może ją stracić ze względu na pandemię. Dlatego pracował po 12 godzin dziennie 6 dni w tygodniu, póki miał możliwość pracy. Chciałby mieć więcej wolnego czasu, spotykać się z przyjaciółmi lub po prostu odpoczywać. Początek pandemii był dla niego bardzo trudny, pracował bardzo mało i w związku z tym mało zarabiał. Pieniądzy wystarczało mu tylko na opłacenie mieszkania i kupienie jakiegoś jedzenia. To wszystko powodowało u niego silny stres. Z tej przyczyny dużo pracował – nie miał pewności co do jutra i czy będzie miał środki na życie.

Podsumowując, stan epidemii trwający od marca 2020 do maja 2022 roku pogłębił problemy migrantów z Ukrainy w Polsce. Mimo przedłużenia terminu ważności wszystkich zezwoleń na pobyt i pracę w tym okresie nasiliło się dużo innych problemów związanych z legalizacją pobytu i pracy. W związku z masową utratą pracy na początku pandemii oraz „przywiązaniem” zezwoleń do konkretnych pracodawców, trzeba było ponownie ubiegać się o nowe pozwolenia, co w warunkach zawieszonoj lub ograniczonej pracy urzędów w pierwszych miesiącach pandemii było bardzo

trudne. Długotrwałe oraz zbyt skomplikowane procedury legalizacyjne, wprowadzenie dodatkowych, niewymaganych przez prawo dokumentów skutkowało utratą legalnej pracy, ubezpieczenia i możliwości uzyskania pomocy społecznej przez część osób.

Pandemia ograniczyła cykliczny charakter migracji ukraińskiej. Ograniczenia związane z przekroczeniem granic rozdzieliły rodziny migrantów, a rozłąka wpłynęła na pogorszenie się ich stanu psychicznego.

Pandemia radykalnie ograniczyła możliwości uczenia się języka polskiego, kontaktów społecznych. W konsekwencji spowodowała regres w procesach integracyjnych imigrantów w Polsce, ograniczyła ich kontakty wyłącznie do swojej grupy. Szczególnie dotknęło to dzieci z doświadczeniem migracji i studentów.

Rozdział III

Migranci z Ukrainy na rynku pracy w czasie pandemii

Bartłomiej Chromik

1. Rynek pracy w Polsce u progu pandemii

W marcu 2020 roku, a więc w miesiącu, gdy potwierdzono w Polsce pierwszy przypadek zakażenia wirusem SARS-CoV-2, stopa bezrobocia rejestrowanego podawana przez Główny Urząd Statystyczny wyniosła 5,4%⁷⁴. Tak niskiego poziomu bezrobocia nie notowano w polskiej gospodarce od czasów transformacji ustrojowej. Zmniejszaniu się poziomu bezrobocia sprzyjały zmiany demograficzne, które zachodziły w polskim społeczeństwie⁷⁵. Jednocześnie w omawianym okresie obserwowano systematyczny wzrost przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego w gospodarce narodowej⁷⁶. Najnowsze badania prowadzone przez ekonomistów z czołowych polskich ośrodków świadczą o tym, że około 13% wzrostu gospodarczego Polski w latach 2013–2018 wypracowane było dzięki wkładowi ukraińskich pracowników⁷⁷. W perspektywie

⁷⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990–2024*, 25.03.2024, [online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2024,4,1.html> [dostęp 24.04.2024].

⁷⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, [Tabela skonfigurowana dla danych: „Ludność w wieku przedprodukcyjnym (14 lat i mniej), produkcyjnym i poprodukcyjnym wg. płci”, wiek produkcyjny dla kobiet to 15–59 lat, dla mężczyzn 15–64 lata] [online:] <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> [dostęp 20.06.2022].

⁷⁶ Między I kwartałem 2014 a I kwartałem 2019 roku zwiększyło się ono z 3792,82 zł do 5190,51 zł, a więc o przeszło 36%. Główny Urząd Statystyczny, *Przeciętne zatrudnienie i przeciętne miesięczne wynagrodzenie* [plik w formacie .xlsx, online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/wyrownania-sezonowe-przecietne-zatrudnienie-i-przecietne-miesieczne-wynagrodzenie,20,5.html> [dostęp 20.06.2022].

⁷⁷ P. Strzelecki, J. Growiec, R. Wyszyński, *The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland*, „Review of World Economics” 2022, t. 158, s. 365–399, [online:] <https://link.springer.com/article/10.1007/s10290-021-00437-y> [dostęp 20.06.2022].

makroekonomicznej ich obecność na polskim rynku pracy trzeba więc ocenić jako jednoznacznie pozytywną.

Pandemia COVID-19 wpłynęła na sytuację ukraińskich migrantów na polskim rynku pracy w sposób wieloaspektowy. Negatywnej zmianie uległo otoczenie makroekonomiczne. Niejednokrotnie z dnia na dzień dochodziło do zmiany uregulowań prawnych, w oparciu o które opierały się zasady pracy i pobytu migrantów. Tymczasem zapewnienie dobrostanu migrantom ukraińskim, osiąganie przez nich zadowolenia z pracy i płac jest nie tylko zobowiązaniem o charakterze etycznym, ale także leży po prostu w ekonomicznym interesie obywateli Polski. Jest to szczególnie istotne zwłaszcza w obliczu otwierania się rynków pracy przez gospodarki zachodnioeuropejskie.

W niniejszej analizie ukazane zostaną skutki wyżej wymienionych czynników na liczbę migrantów z Ukrainy, którzy decydują się na pracę w Polsce, a także podjęta będzie próba określenia, w jaki sposób czynniki te wpłynęły na poczucie bezpieczeństwa ukraińskich migrantów na polskim rynku pracy. Wnioski płynące z analizy wykorzystane zostaną do sporządzenia rekomendacji, które mogą okazać się pomocne w obliczu zwiększonej migracji obywateli Ukrainy do Polski po pełnowymiarowej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, która rozpoczęła w lutym 2022 roku.

2. Sytuacja gospodarcza Polski w okresie pandemii

Pandemia COVID-19 wywarła bardzo duży wpływ na rynek pracy w Polsce, w Europie i na świecie. Mimo że władze lokalne i państwowe oraz instytucje ponadnarodowe zmuszone były do tego, by udzielać pomocy branżom, które ucierpiały najmocniej, to i tak doszło do odwrócenia się pozytywnego trendu dotyczącego poziomu bezrobocia rejestrowanego w Polsce. Sytuacja na rynku pracy w Polsce była bardzo dynamiczna, szczególnie w pierwszym roku trwania pandemii. Tylko w ciągu trzech pierwszych miesięcy jej trwania poziom bezrobocia wzrósł z 5,4% do 6,1% – choć wartość ta wyrażona w punktach procentowych była niewielka, to jednak względny wzrost bezrobocia wyniósł w tym okresie 13%⁷⁸. Między innymi dzięki zaistnieniu czynników sezonowych latem i jesienią 2020 roku doszło do stabilizacji na rynku pracy, jednakże już od grudnia 2020 roku, wraz z zakończeniem prac sezonowych, na które nałożyło się zamknięcie niektórych gałęzi gospodarki związanych z rozprzestrzenieniem się wariantu alfa wirusa SARS-CoV-2, stopa bezrobocia ponownie zaczęła rosnąć i w lutym 2021 roku osiągnęła poziom 6,6%. Było to o 1,1 punktu procentowego i o 20% więcej niż w tym samym miesiącu roku poprzedniego.

Wydaje się, że przedstawiony wyżej obraz rynku pracy nie jest pełny, a skala problemu bezrobocia w badaniach GUS była niedoszacowana. Dane z ankietowego

⁷⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia...*

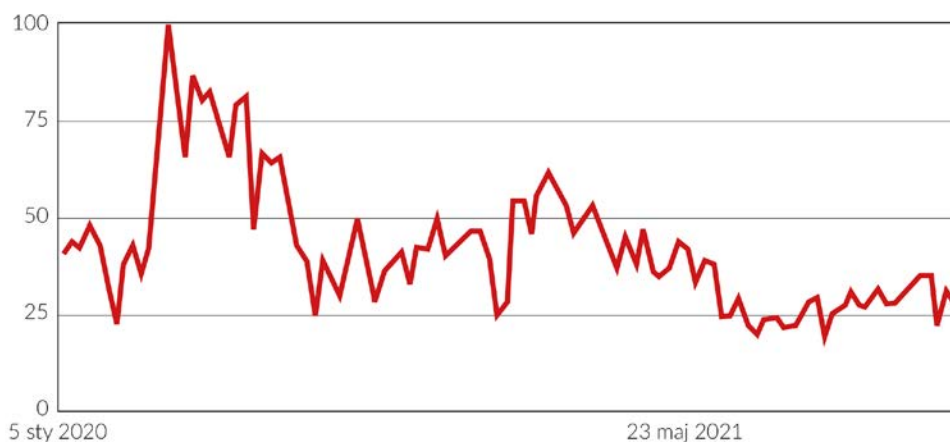
badania rynku pracy „Diagnoza.PLUS” przeprowadzonego w kwietniu 2020 roku wskazują, że faktyczna liczba osób bezrobotnych w kwietniu 2020 roku wyniosła 1,5 mln, co oznacza wzrost o ponad 60% w stosunku do okresu sprzed pandemii. Zdaniem autorów raportu niedoszacowanie liczby osób bezrobotnych wynikało z faktu, iż część osób nie zgłaszała się do urzędów pracy w obawie przed zarażeniem koronawirusem. Z tego samego powodu urzędy pracy wstrzymywały przyjęcia interesantów w swoich placówkach, co utrudniało do nich dostęp. Część osób bezrobotnych wyrażała brak przekonania o tym, że urzędy pracy mogą pomóc w jej znalezieniu w obliczu tak nietypowej sytuacji⁷⁹.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że decyzje ekonomiczne podejmowane są przez poszczególne osoby nie na podstawie mierzalnych danych pochodzących z gospodarki (choćby dlatego, że te napływają z opóźnieniem), ale na podstawie własnych interpretacji zdarzeń ekonomicznych czy nawet impulsów. Ogólna atmosfera niepewności, a wręcz paniki, która panowała w pierwszych miesiącach pandemii, połączona z obrazami medialnymi (jak również danymi ekonomicznymi) wpływającymi z największej gospodarki światowej – USA – w której doszło do bezprecedensowego wzrostu bezrobocia⁸⁰, powodować mogły, że zarówno wśród członków grupy większościowej, jak i migrantów ukraińskich w Polsce sytuacja na rynku pracy jawić się mogła jako gorsza, niż była w rzeczywistości. Potwierdzeniem tego faktu zdaje się być historia wyszukiwania hasła „bezrobocie” przy użyciu wyszukiwarki Google wygenerowana za pomocą narzędzia Google Trends⁸¹. Zainteresowanie tym hasłem na początku pandemii było zdecydowanie większe niż zimą i wiosną 2021 roku, gdy poziom bezrobocia był najwyższy.

⁷⁹ Bezrobocie w kwietniu 2020, Diagnoza.PLUS, [online:] <https://diagnoza.plus/bezrobocie-w-kwietniu-2020> [dostęp 20.06.2023].

⁸⁰ Por. np. Congressional Research Service, *Unemployment Rates During the COVID-19 Pandemic*, 2021, [online:] <https://sgp.fas.org/crs/misc/R46554.pdf> [dostęp 20.06.2023]; R. Kochhar, *Unemployment rose higher in three months of COVID-19 than it did in two years of the Great Recession*, Pew Research Center, 11.06.2020, [online:] <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/06/11/unemployment-rose-higher-in-three-months-of-covid-19-than-it-did-in-two-years-of-the-great-recession/> [dostęp 20.06.2023].

⁸¹ Narzędzie Google Trends od 2009 roku wykorzystywane jest na gruncie nauk o zdrowiu, informatyki czy badań społecznych, co wpisuje się w szerszy nurt rozwoju Big Data. Narzędzie to dostarcza informacji o przestrzennych i czasowych wzorach wyszukiwań konkretnych fraz przez użytkowników serwisów Google. W przypadku analiz diachronicznych tworzony jest szereg czasowy, który odzwierciedla względną popularność wyszukiwanej frazy w zadanym okresie. Choć korzystanie z danych uzyskanych z Google Trends w charakterze zmiennych modelu spotyka się z krytyką, to jednak z powodzeniem używa się go do analizowania i prognozowania zjawisk o charakterze społecznym czy wiążącym się ze zdrowiem publicznym (por. np. S.P. Jun, H.S. Yoo, S. Choi, *Ten years of research change using Google Trends: From the perspective of big data utilizations and applications*, „Technological Forecasting and Social Change” 2018, t. 130, s. 69–87, [online:] <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.11.009>). Dla zadanego przez nas przedziału czasowego otrzymaliśmy informacje o względnej częstotliwości wyszukiwania terminu bezrobocie z dokładnością do tygodnia.

Wykres 1. Wyszukiwanie hasła „bezrobocie” przy użyciu wyszukiwarki Google w okresie 1.01.2020–31.12.2021

3. Migranci a rynek pracy w czasie pandemii

3.1 Migranci z Ukrainy w Polsce wobec kryzysu w czasie pandemii COVID-19

Pandemia COVID-19 była wydarzeniem o charakterze szokowym, w krótkim czasie doprowadziła do zmniejszenia się liczby cudzoziemców, w tym Ukraińców przebywających w Polsce. Należy jednak pamiętać, że wszelkie dane dotyczące liczby obco-krajowców przebywających w Polsce są szacunkowe i obarczone ograniczeniami. Główny Urząd Statystyczny przy jej szacowaniu posługuje się danymi dotyczącymi przekraczania granicy pochodzącymi z Straży Granicznej, a także tymi zawartymi w rejestrach administracyjnych⁸². Bazując na danych pochodzących z pierwszego z wymienionych źródeł, szacowano, że liczba cudzoziemców przebywających w Polsce na koniec kwietnia 2020 roku była aż o 223 tys. niższa niż na koniec lutego, czyli tuż przed początkiem pandemii w Polsce. Spośród osób, które wyjechały, aż 160 tys. osób stanowili obywatele Ukrainy⁸³.

Cytowane przez nas analizy GUS pochodzą z kwietnia i sierpnia 2020 roku. W późniejszym okresie instytucja ta nie tworzyła już podobnych raportów, agregujących dane z rozmaitych rejestrów administracyjnych. Nie istnieją więc porównywalne dane, które pokazywałyby dynamikę rozwoju sytuacji na rynku pracy w kolejnych mie-

⁸² Główny Urząd Statystyczny, *Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, 4.06.2020, s. 1, [online:] <https://stat.gov.pl/statystyki-eksperymentalne/kapital-ludzki/populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19,12,1.html> [dostęp 20.06.2022].

⁸³ Ibidem, s. 2.

siącach pandemii. Lukę tę tylko częściowo wypełniają dane opierające się na danych z sieci komórkowych⁸⁴ lub materiały z badań ankietowych prowadzonych przez różne instytucje badawcze⁸⁵.

Z perspektywy rynku pracy ważnym wskaźnikiem jest liczba cudzoziemców podlegających ubezpieczeniom społecznym. Liczba ta od 2009 roku stabilnie rosta, a po 2014 jej wartość zmieniała się jeszcze szybciej. Przełamanie tego pozytywnego dla polskiej gospodarki trendu nastąpiło w drugiej połowie marca 2020 roku, co zbiegło się w czasie z ogłoszeniem stanu zagrożenia epidemicznego. Między końcem lutego a końcem kwietnia 2020 roku liczba cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczenia emerytalnego i rentowego spadła o 47,9 tys. osób. Aż 91,4% z nich stanowiły obywatelki i obywatele Ukrainy. Mając na uwadze fakt, że w lutym 2019 roku objętych ubezpieczeniami było ponad 493 tys. obywateli i obywateli Ukrainy, oznacza to spadek o 8,9%⁸⁶.

Warto zwrócić uwagę na grupy, które najmocniej dotknięte były tą sytuacją. Uderzająca jest dysproporcja, jeśli chodzi o odsetek kobiet i mężczyzn z Ukrainy, którzy przestali podlegać ubezpieczeniom społecznym. Między końcem lutego a końcem kwietnia liczba mężczyzn podlegających ubezpieczeniom społecznym zmniejszyła się o 7,4%, w przypadku kobiet zanotowano spadek o 11,6%⁸⁷. Jeżeli chodzi o sposób zatrudnienia, to największy spadek ubezpieczonych nastąpił wśród osób wykonujących pracę na podstawie umowy zlecenia lub umowy agencyjnej. Na koniec warto podkreślić znaczną różnicę między danymi o ubezpieczeniach społecznych a tymi dostarczanyymi przez Straż Graniczną. Mogą one wskazywać, że w większości z Polski wyjeżdżały te osoby, które były zatrudnione na umowy cywilnoprawne, nie pracowały, przebywały na podstawie wiz lub pracowały/przebywały bez formalnego pozwolenia na pobyt i pracę⁸⁸.

3.2 Sytuacja prawno-organizacyjna migrantów na polskim rynku pracy w trakcie pandemii COVID-19

Wybuch i rozwój pandemii COVID-19 sprawił, że w sposób nagły i niejednokrotnie nieprzewidywany zmieniały się zasady organizacyjno-prawne, na których opierały się

⁸⁴ *Ukraińcy w Polsce 2020 – wyjechali, przyjechali czy zostali?*, Selectivv, [online:] <https://selectivv.com/ukraincy-w-polsce-2020-wyjechali-przyjechali-czy-zostali/> [dostęp 20.06.2022].

⁸⁵ P. Strzelecki, B. Dudek, *Badania ankietowe imigrantów z Ukrainy we Wrocławiu w 2020 roku – najważniejsze wnioski*, Departament Statystyki, Warszawa 2021, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/imigranci-Wroclaw-2020.pdf> [dostęp 20.06.2022].

⁸⁶ Główny Urząd Statystyczny, *Aneks. Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, 8.07.2020, s. 2 [online:] <https://new.stat.gov.pl/publikacje/aneks-populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19> [dostęp: 20.06.2022].

⁸⁷ Obliczenia własne na podstawie: ibidem, s. 2–8.

⁸⁸ Por. A. Górny, K. Porwit, K. Madej, *Imigranci z Ukrainy w aglomeracji warszawskiej w czasie pandemii COVID-19. Wyniki badania panelowego*, Fundacja Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2021, [online:] <http://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/imigranci-z-ukrainy-w-aglomeracji-warszawskiej-w-czasie-pandemii-covid-19-wyniki-badania-panelowego/> [dostęp 5.02.2022].

pobyt i praca migrantów w Polsce. Choć niespodziewane zmiany prawne zaskakiwały dużą część mieszkańców Polski, to jednak ze względu na specyficzną sytuację migrantów, a zwłaszcza migrantów tymczasowych, to właśnie dla nich sytuacja ta była szczególnie uciążliwa, a w niektórych przypadkach wręcz niebezpieczna.

Zmianami, które w fundamentalny sposób wpłynęły na sposób funkcjonowania obywateli Ukrainy w Polsce, były te, które dotyczyły zasad przekraczania granicy⁸⁹. W ich wyniku znacznie ograniczona została możliwość przejazdu między Ukrainą a Polską, co miało negatywne konsekwencje dwójakiego rodzaju. Z jednej strony, osoby chcące podjąć pracę w Polsce musiały liczyć się z dużymi utrudnieniami, które w niektórych sytuacjach czyniły ją nieoptymalną lub niemożliwą. Z drugiej strony, osoby przebywające w Polsce niejednokrotnie zmuszone były do przedłużenia pobytu w Polsce wbrew pierwotnym planom lub przeciwnie – do opuszczenia jej w obawie przed tym, że w później nie będzie to możliwe.

Innym czynnikiem, który utrudniał funkcjonowanie zwłaszcza migrantów sezonowych, był obowiązek kwarantanny lub izolacji w warunkach domowych, którego wykonanie od października 2020 roku poddawane było kontroli. Funkcjonariusze SG podczas odpraw granicznych (również podczas tymczasowego przywrócenia kontroli na granicach wewnętrznych strefy Schengen) skierowali na kwarantannę ponad milion podróżnych⁹⁰. W przypadku osób, które nie dysponowały miejscem zamieszkania w postaci osobnego mieszkania, a więc takich, które wynajmowały pokój, miejsce w pokoju lub mieszkaly w zbiorowych miejscach zakwaterowania, obowiązek kwarantanny i izolacji nie spełniał swojej funkcji – ochrony zdrowia publicznego – a często wręcz przeciwnie, powodował ryzyko zakażenia się wirusem SARS-CoV-2. Dodatkowo obowiązek ten zmniejszał ekonomiczną opłacalność migracji do Polski.

Wreszcie lockdowny – ograniczenia w działalności poszczególnych gałęzi gospodarki, które wprowadzane były w trakcie kolejnych fal pandemii – sprawiały, że część osób straciła możliwość wykonywania swojej pracy. Skutki zamknięcia poszczególnych branż szczególnie dotkliwe były dla osób pracujących bez legalnej podstawy, na podstawie umów cywilnoprawnych lub umów o pracę tymczasową. Niestety takie formy zatrudnienia są częste⁹¹, co pozbawia lub w znacznym stopniu ogranicza zakres ochrony na rynku pracy.

Podsumowując, dynamicznie zmieniające się przepisy, brak jasnej i dostępnej informacji dotyczącej nowych warunków przebywania w kraju, obowiązku kwarantanny, wykonania testów wpłynęły na jakość życia pracowników z Ukrainy podejmujących

⁸⁹ Problem ten szerzej opisany jest w rozdziale II.

⁹⁰ Dane Straży Granicznej: 2020 rok w liczbach, 2.02.2021, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/8938,2020-rok-w-liczbach.html> [dostęp 5.02.2022].

⁹¹ M. Bartoszkiewicz, *Migracja ukraińskich pracowników w Polsce podczas pandemii COVID-19*, „Studia z Polityki Publicznej” 2021, t. 8, nr 3, s. 51, [online:] <https://doi.org/10.33119/KSzPP/2021.3.3>, [dostęp 15.12.2023].

pracę w Polsce. Ponadto wjechać do RP poza nielicznymi wyjątkami mogły głównie osoby, które posiadały dokumenty potwierdzające wykonywanie na terenie Polski pracy (lub odbywanie studiów). Obywatele Ukrainy, którzy przed pandemią mogli wjeżdżać do Polski na podstawie tylko paszportu biometrycznego i na miejscu szukać pracy, stracili taką możliwość. Miało to wpływ na zwiększenie: nadużyć ze strony pracodawców, liczby oświadczeń o zamiarze powierzenia pracy na zasadach odpłatnych, kosztu przygotowania niezbędnych dokumentów w celu podjęcia pracy oraz ryzyka niepodjęcia pracy po przyjeździe.

CASE STUDY X

Przyjechałem do Polski w kwietniu. Ponieważ był obowiązek kwarantanny, zapłaciłem z góry za łóżko w wieloosobowym pokoju w hostelu dla pracowników na 10 dni kwarantanny – 750 złotych (wyższą stawkę, jak mi wytłumaczyli, ze względu na kwarantannę). Zakwaterowano mnie z trójką mężczyzn, pracujących na budowie. Od razu po przyjeździe musiałem zrobić test PCR na COVID, za który zapłaciłem 600 złotych, i okazał się pozytywny. Nie miałem objawów, tym niemniej poinformowałem właścicielkę hostelu o wyniku testu. Po czym ona stwierdziła, że nie zakwateruje mnie do innego pokoju, po prostu wyrzuciła mnie na ulicę. Mój pracodawca nie chciał czekać, aż wyzdrowieję, więc straciłem obiecaną pracę. Nie wiedziałem, co mam zrobić, gdzie iść. W ciągu pierwszych dwóch tygodni w Polsce wydałem ponad dwa tysiące złotych, jeszcze nie przystąpiwszy do jakiegokolwiek pracy.

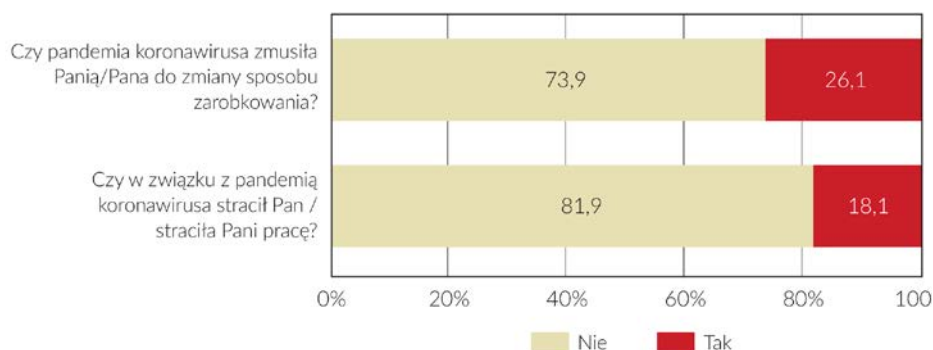
Ihor (29 lat)

3.3. Obawy o utratę pracy i konieczność zmiany sposobu zarobkowania w trakcie pandemii COVID-19

O ile w poprzedniej części rozdziału naszkicowano zewnętrzne uwarunkowania pobytu ukraińskich migrantów w Polsce, zarówno te o charakterze makroekonomicznym, jak i organizacyjno-prawnym, o tyle w tej części uwaga będzie zwrócona na to, jak czynniki te odbierane i oceniane były przez samych zainteresowanych. Są one szczególnie istotne, gdyż, jak już zostało wspomniane, to nie tyle same dane oficjalne, dane makroekonomiczne, jak ich interpretacja i subiektywna ocena sytuacji gospodarczej mają decydujący wpływ na rzeczywiste zachowania ekonomiczne jednostek i ich wybory. Ponadto w wielu przypadkach nie dysponujemy oficjalnymi danymi, które dotyczyłyby właśnie grupy migrantów. Aby uzupełnić te braki, posłużono się danymi zebranymi w ramach projektu LCure.

Przywoływana wcześniej w tym raporcie, a publikowana przez GUS oficjalna stopa bezrobocia rejestrowanego nie oddaje całego obrazu rynku pracy. W wyniku pandemii

część pracujących zmuszona była do zmiany branży lub poszukiwania nowego miejsca pracy. Problem ten dotyczył również migrantów z Ukrainy. Aż 26,1% respondentów, którzy wzięli udział w badaniu ankietowym, przeprowadzonym pomiędzy lipcem 2020 a styczniem 2021 w ramach projektu LCure, twierdząco odpowiedziało na pytanie „Czy pandemia koronawirusa zmusiła Pana/Panią do zmiany sposobu zarabkowania?”. Warto zaznaczyć, że jest to wartość zauważalnie wyższa niż w przypadku przedstawicieli mniejszości etnicznych i językowych z terenu Polski, którzy również brali udział w badaniach prowadzonych w ramach projektu LCure (w podobny sposób odpowiedziało 11,1% Łemków, 18,8% Ślązaków i 20,8% Kaszubów)⁹². Sytuacja przedstawicieli tych mniejszości na rynku pracy pod wieloma względami jest gorsza od tej, której doświadczają członkowie grupy dominującej. Jeszcze bardziej niepokojące wydają się być odpowiedzi na pytanie o utratę pracy w związku z pandemią COVID-19. Twierdząco odpowiedziało na nie aż 18,1% ankietowanych Ukraińców (dla porównania: 6,7% Łemków; 7,9% Ślązaków; 10,2% Kaszubów)⁹³.

Wykres 2. Procentowy rozkład częstości odpowiedzi na pytania o zmianę sposobu zarabkowania ($n = 153$) i utratę pracy ($n = 138$) spowodowane pandemią COVID-19 wśród ukraińskich migrantów w Polsce

Migranci, w tym migranci z Ukrainy, zdają się być grupą na rynku pracy, która szczególnie mocno odczuła gospodarcze skutki pandemii COVID-19. Wyniki takie nie

⁹² Szczegółowe wyniki badań dotyczące tych społeczności zawarte są w publikacji: *Mniejszości i ich języki wobec kryzysu. Pakiet antystygmatyzacyjny projektu „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”*, red. nauk. M. Bilewicz, J. Olko, WUW 2022, [online:] <https://doi.org/10.31338/uw.9788323557906>.

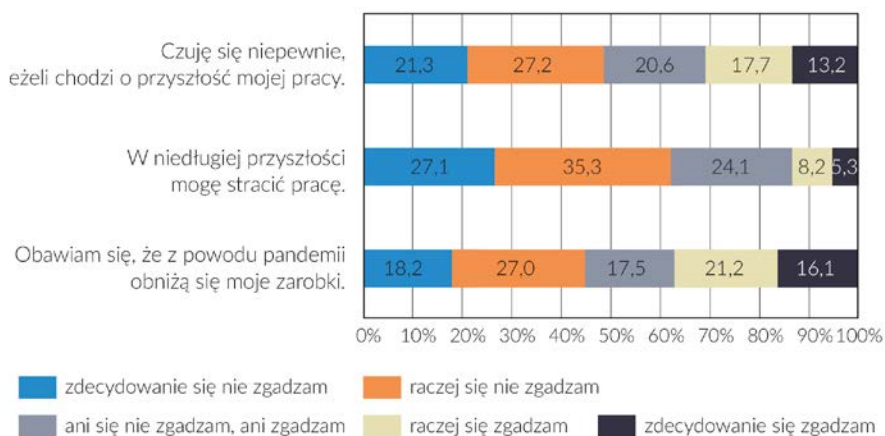
⁹³ B. Chromik, *Mniejszości językowe w Polsce na rynku pracy w dobie pandemii COVID-19*, [w:] ibidem, s. 102.

są wyłącznie polską specyfiką. Do podobnego zjawiska dochodziło również w krajach o wysoko rozwiniętych gospodarkach, takich jak np. USA⁹⁴, Niemcy⁹⁵, Włochy⁹⁶.

Utrata pracy przez znajomych, rodzinę, innych migrantów może zwiększać obawy o swoje własne miejsce pracy. Aby zmierzyć poziom tych obaw, poprosiliśmy uczestników badania o ustosunkowanie się do trzech twierdzeń:

- Czuję się niepewnie, jeżeli chodzi o przyszłość mojej pracy.
- W niedługiej przyszłości mogę stracić moją pracę.
- Obawiam się, że z powodu pandemii obniżą się moje zarobki.

Odpowiedzi udzielane były na pięciostopniowej skali (od 1 – „zdecydowanie się nie zgadzam” – do 5 – „zdecydowanie się zgadzam”). Pytania te zadawaliśmy wszystkim uczestnikom badania; ze względu na charakter tych pytań prezentujemy wyniki uzyskane tylko od osób aktywnych zawodowo⁹⁷.

Wykres 3. Skala obaw o pracę wśród aktywnych zawodowo ukraińskich migrantów w Polsce ($n_1 = 160$; $n_2 = 145$; $n_3 = 155$).

⁹⁴ R. Kochhar, op. cit.

⁹⁵ H. Brückner, L. Gundacker, A. Hauptmann, Ph. Jaschke, *Arbeitsmarktwirkungen der COVID-19-Pandemie. Stabile Beschäftigung, aber steigende Arbeitslosigkeit von Migrantinnen und Migranten*, IAB-Kurzbericht, nr 9, Norymberga 2021, [online:] <https://doku.iab.de/kurzber/2021/kb2021-09.pdf> [dostęp 20.06.2022].

⁹⁶ Italy: Migrant women penalized most by pandemic, InfoMigrants, 27.10.2021, [online:] <https://www.infomigrants.net/fr/post/36040/italy-migrant-women-penalized-most-by-pandemic> [dostęp 20.06.2022].

⁹⁷ Za osoby aktywne zawodowo uznaliśmy osoby, które w ankiecie wskazały, że są zatrudnione na podstawie umowy o pracę lub innego rodzaju umowy, pracują sezonowo, pracują bez podstawy prawnej, prowadzą własną działalność gospodarczą lub zadeklarowały inny sposób zatrudnienia.

Przeprowadzone badanie wykazało, że 30,9% migrantów z Ukrainy czuło się niepewnie, jeżeli chodzi o przyszłość swojej pracy (suma odpowiedzi „zdecydowanie się nie zgadzam” i „raczej się nie zgadzam”). 13,5% przedstawicieli tej społeczności twierdziło, że w niedalekiej przyszłości może stracić pracę. Aż 37,3% badanych wyraziło obawę o obniżenie wynagrodzenia. Odpowiedzi udzielane na te pytania przez migrantów z Ukrainy nie odbiegały znacząco od tych udzielanych przez Kaszubów, Łemków i Ślązaków⁹⁸.

3.4. Dyskryminacja przedstawicieli mniejszości etnicznych i językowych a ich sytuacja na rynku pracy

W trakcie badań podejmowanych w projekcie LCure obserwowaliśmy związek pomiędzy dyskryminacją przedstawicieli mniejszości etnicznych i językowych, a ich obawami związanymi z sytuacją na rynku pracy⁹⁹. Postawiliśmy więc hipotezę, że podobny związek zachodzi w przypadku migrantów z Ukrainy.

Przeprowadzone przez nas badania potwierdziły tę hipotezę. Wśród aktywnych zawodowo migrantów z Ukrainy zachodził istotny statystycznie i stosunkowo silny związek między deklarowanym poziomem dyskryminacji doświadczanej w przeszłości a obawami związanymi z sytuacją na rynku pracy¹⁰⁰. Współczynnik korelacji między poczuciem stygmatyzacji ze względu na COVID-19 a obawami na rynku pracy wyniósł 0,348¹⁰¹, a w przypadku doświadczenia dyskryminacji związanego z pracą 0,406¹⁰².

Wpływ dyskryminacji na rynek pracy od dziesięcioleci znajduje się w polu zainteresowania ekonomistów. Wśród pionierów badań nad ekonomicznymi aspektami dyskryminacji znajdują się laureaci Nagrody Banku Szwecji im. Alfreda Nobla Gary

⁹⁸ B. Chromik, op. cit.

⁹⁹ B. Chromik, op. cit.

¹⁰⁰ $b = 0,308$; $SE = 0,125$; $p = 0,001$; 95 proc. CI $[0,195; 0,688]$; $n = 122$. Dyskryminacja doświadczana w przeszłości mierzona była za pomocą oryginalnej trzyelementowej skali. Obawy związane z sytuacją na rynku pracy mierzona była za pomocą trzyelementowej, oryginalnej skali, składającej się z pytań zamieszczonych na wykresie 2.

¹⁰¹ $b = 0,348$; $SE = 0,066$; $p < 0,001$; 95 proc. CI $[0,106; 0,322]$; $n = 114$. Stygmatyzacja mniejszości ze względu na COVID-19 mierzona była za pomocą oryginalnej trzyelementowej skali. Obawy związane z sytuacją na rynku pracy mierzona była za pomocą trzyelementowej, oryginalnej skali, składającej się z pytań zamieszczonych na wykresie 2.

¹⁰² $b = 0,406$; $SE = 0,075$; $p < 0,001$; 95 proc. CI $[0,230; 0,527]$; $n = 131$. Doświadczenie dyskryminacji związane z pracą mierzone było za pomocą trzyelementowej podskali *Acculturation Stress Inventory* mierzącej stres akulturacyjny, która dotyczyła sytuacji w miejscu pracy. M.J. Miller, J. Kim, V. Benet-Martinez, *Validating the Riverside Acculturation Stress Inventory with Asian Americans*, „Psychological Assessment” 2011, t. 23, nr 2, s. 300–310, [online:] <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0021589> [dostęp: 20.06.2022]. Obawy związane z sytuacją na rynku pracy mierzona była za pomocą trzyelementowej, oryginalnej skali, składającej się z pytań zamieszczonych na wykresie 2.

Becker, Kenneth Arrow i Edmund S. Phelps. Gary Becker¹⁰³ stworzył pojęcie upodobania do dyskryminacji określające niechęć, a czasem wręcz nienawiść do członków pewnej grupy. Z kolei Edmund S. Phelps¹⁰⁴ jest autorem pojęcia dyskryminacji statystycznej. Zjawisko to polega na tym, że osoba oceniana jest przez pracodawcę nie ze względu na swoją własną charakterystykę, lecz ze względu na cechy grupy, do której przynależy (np. pochodzenie etniczne, płeć lub język). Dla podmiotu stosującego dyskryminację statystyczną może ona wydawać się racjonalna; jednakże związane są z nią ogromne koszty społeczne. Z tego względu w wielu krajach jej stosowanie jest prawnie ograniczone. Wspomniane koszty społeczne ponoszą przede wszystkim członkowie dyskryminowanych grup, którzy pod jej wpływem mogą tracić motywację do tego, by zdobywać kompetencje i inwestować w siebie. Wiedzą oni bowiem, że to charakterystyka ich grupy, a nie osobiste przymioty mogą okazać się decydujące w przypadku poszukiwania pracy. W długim okresie sytuacja taka może prowadzić do rzeczywistego pogorszenia się elementów składowych kapitału ludzkiego w grupie mniejszościowej lub imigranckiej, a co za tym idzie umocnienia stereotypu stanowiącego podstawę dyskryminacji statystycznej. Dyskryminacja statystyczna może więc mieć charakter samospełniającej się przepowiedni. Co istotne, skala mierząca dyskryminację użyta w przeprowadzonym badaniu zawierała zarówno elementy, które odnosiły się do upodobania do dyskryminacji, jak i do dyskryminacji statystycznej. Liczne materiały z badań o charakterze jakościowym potwierdzają zaś, że migranci z Ukrainy spotykają się z oboma rodzajami dyskryminacji. Wydaje się, że szczególnie groźny, bo nieuświadomiany, a przez to nienapiętnowany społecznie jest problem dyskryminacji statystycznej. Migranci z Ukrainy są na nią szczególnie podatni, gdyż bardzo często wykonują oni pracę poniżej swoich kwalifikacji, a to buduje ich społeczny, stereotypowy odbiór w grupie większościowej jako osób gorzej wykształconych, o mniejszym kapitale społecznym. Według raportu „Barometr polskiego rynku pracy 2022”¹⁰⁵ 80% obywateli Ukrainy pracujących w Polsce wskazuje, że pracowało na stanowiskach niższego szczebla, niewymagających specjalistycznych kwalifikacji, 15% deklaruowało, że było pracownikami średniego, a 5%, – wyższego szczebla. Ponadto według odpowiedzi respondentów na niższych szczeblach pracowało więcej kobiet (85%) niż mężczyzn (77%). W raporcie „Barometr polskiego rynku pracy 2021” autorzy wskazują, że zatrudnienie obywateli Ukrainy na stanowiskach niższego szczebla jest tendencją utrzymującą się od początku prowadzenia badania, czyli od 2017 roku¹⁰⁶. Należy zwrócić uwagę,

¹⁰³ G.S. Becker, *The Economics of Discrimination*, University of Chicago Press, Chicago 1957, [online:] <http://bibliotecadigital.econ.uba.ar/download/Pe/187894.pdf> [dostęp: 20.06.2022].

¹⁰⁴ E.S. Phelps, *The statistical theory of racism and sexism*, „The American Economic Review” 1972, t. 62, nr 4, s. 659–617, [online:] <https://www.jstor.org/stable/1806107> [dostęp: 20.06.2022].

¹⁰⁵ *Barometr Polskiego Rynku Pracy 2022*, Personnel Service, [online:] https://personnel-service.pl/wp-content/uploads/2022/03/Barometr-Polskiego-Rynku-Pracy_Personnel-Service_2022.pdf [dostęp: 27.05.2022].

¹⁰⁶ Ibidem.

że dość wolno, ale jednak systematycznie zwiększa się odsetek firm, które zatrudniają obywateli Ukrainy na stanowiskach wyższego szczebla¹⁰⁷. Sytuacja ta w dużej mierze wynikała z przyjętych w Polsce rozwiązań prawnych. Bardzo duża część migrantów z Ukrainy podejmowała zatrudnienie na podstawie oświadczenia o powierzeniu wykonania pracy cudzoziemcowi. W 2019 roku zostało ono wydane obywatelom Ukrainy 1 475 923 razy, co jest znaczącą liczbą nawet po uwzględnieniu faktu, że wskaźnik ich wykorzystania wynosił ok. 60–70%¹⁰⁸. Aż do korzystnych dla pracowników zmian z 29 stycznia 2022 roku¹⁰⁹ oświadczenie o powierzeniu wykonania pracy cudzoziemcowi pozwalało na podjęcie zatrudnienia jedynie przez 6 miesięcy w okresie kolejnych 12. Ta forma prawna narzucała tymczasowość, a więc demotywowowała do inwestycji w pracowników z Ukrainy, co z kolei konserwowało ich niską pozycję na rynku pracy, a jednocześnie utrzymywało tak niebezpieczne stereotypy. Warto zwrócić uwagę, że z tego rozwiązania, mniej korzystnego niż zezwolenie na pracę, relatywnie częściej korzystały kobiety, co czyniło je szczególnie narażoną grupą na rynku pracy¹¹⁰.

W tym miejscu należy z całą mocą podkreślić, że według badań ekonomistów konsekwencją dyskryminacji na rynku pracy są nie tylko wieloaspektowe niedogodności dla dotkniętego nią pracownika, ale i wyższe koszty dla dyskryminującego pracodawcy. Według Kennetha Arrowa¹¹¹ w perspektywie długoterminowej w warunkach wolnej konkurencji na rynku przetrwać są w stanie tylko przedsiębiorstwa, które nie stosują dyskryminacji lub stosują ją w najmniejszym stopniu. Twierdzenie o szkodliwości dyskryminacji na rynku pracy można przenieść również na poziom gospodarek poszczególnych państw. Dyskryminacja ukraińskich migrantów, a także tworzenie nieoptymalnych rozwiązań prawno-organizacyjnych w Polsce w ostatecznym rozrachunku okazuje się więc szkodliwa także dla grupy większościowej.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ A. Górny, K. Porwit, K. Madej, op. cit.

¹⁰⁹ Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 roku o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022 poz. 91.

¹¹⁰ 38% oświadczeń o powierzeniu wykonania pracy cudzoziemcowi wydanych dla obywateli Ukrainy wydane zostało kobietom. Obliczenia własne na podstawie pliku *Oświadczenia - 2019.xlsx* umieszczonego na Wortalu Publicznych Służb Zatrudnienia: Departament Rynku Pracy Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, *Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.)*, 10.11.2018, [online:] <https://psz.praca.gov.pl/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r>. W przypadku zezwoleń na pracę, a więc korzystniejszej formy zatrudnienia, ta wartość wyniosła tylko 29%. Obliczenia własne na podstawie pliku *.xlsx Dane zbiorcze 2019 roku.xlsx*, dostępnego po pobraniu załącznika *Dane statystyczne za lata 2016-2020.zip*, dostępnego na Wortalu Publicznych Służb Zatrudnienia: Departament Rynku Pracy MRPiPS, *Zezwolenia na pracę cudzoziemców*, Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, [online:] <https://psz.praca.gov.pl/-/8180075-zezwolenia-na-prace-cudzoziemcow> [dostęp: 21.03.2024].

¹¹¹ K.J. Arrow, *The theory of discrimination* [w:] *Discrimination in Labor Markets*, red. O. Ashenfelter, A. Rees, Princeton University Press, Princeton 1973, s. 10.

Rozdział IV

Stygmatyzacja w edukacji

Agnieszka Kozakoszczak, Anzhela Popyk

1. Rozwiązania systemowe wspierające edukację dzieci z doświadczeniem migracji w Polsce (*Agnieszka Kozakoszczak*)

Obowiązująca obecnie ustawa o prawie oświatowym (a także wcześniejsza ustawa o systemie oświaty) oraz towarzyszące jej rozporządzenia zawierają zapisy umożliwiające szkołom odpowiadanie na szczególne potrzeby dzieci i młodzieży z doświadczeniem migracji¹¹². Dają im prawo do dodatkowej nauki języka polskiego, zajęć wyrównawczych z przedmiotów nauczania, a także nauki języka i kultury kraju pochodzenia. Ponadto dzieci i młodzież mają prawo do ułatwień podczas egzaminu ósmoklasisty oraz egzaminu maturalnego, wsparcia osoby zatrudnionej w charakterze pomocy nauczyciela (tzw. asystentek bądź asystentów międzykulturowych) oraz mogą uczęszczać do oddziału przygotowawczego.

1.1. Nauka języka polskiego jako drugiego/obcego i zajęcia wyrównawcze

Obowiązujące przepisy dają dzieciom i młodzieży „niebędącymi obywatelami polskimi, podlegającymi obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, które nie znają języka polskiego albo znają go na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki”¹¹³ prawo do:

¹¹² Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000059> [dostęp 22.04.2024].

¹¹³ Ibidem, rozdział 7, art. 165, ust. 7.

- dodatkowej, bezpłatnej nauki języka polskiego¹¹⁴ organizowanej przez organ prowadzący szkołę w wymiarze nie mniej niż 2 godziny lekcyjne tygodniowo. Zajęcia mogą mieć charakter indywidualny lub grupowy, a możliwość korzystania z nich nie jest ograniczona czasowo;
- dodatkowych zajęć wyrównawczych z przedmiotów nauczania¹¹⁵ organizowanych przez organ prowadzący szkołę w wymiarze 1 godziny lekcyjnej tygodniowo na dany przedmiot. Uczeń lub uczennica może korzystać z takich zajęć przez 12 miesięcy. Łączny wymiar dodatkowych zajęć z języka polskiego i zajęć wyrównawczych dla jednego dziecka nie może przekroczyć 5 godzin tygodniowo¹¹⁶.

Warto podkreślić, iż do korzystania z dodatkowej nauki języka polskiego jako drugiego/obcego uprawnione są dzieci i młodzież „niebędące obywatelami polskimi, podlegające obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, które nie znają języka polskiego albo znają go na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki”. Ustawodawca dostrzega więc, że komunikatywna znajomość języka polskiego, umożliwiająca porozumiewanie się z rówieśnikami i rówieśnikami oraz nauczycielkami i nauczycielami w codziennych sytuacjach, niekoniecznie oznacza, że dziecko jest w stanie korzystać z nauki w tym języku (szczególnie w przypadku przedmiotów wymagających bardziej specjalistycznego słownictwa czy bardziej skomplikowanych konstrukcji gramatycznych). Podstawowa znajomość języka polskiego nie wyklucza więc możliwości korzystania z dodatkowych zajęć z tego języka.

Część nauczycielek i nauczycieli słusznie wskazuje, że 2 godziny lekcyjne tygodniowo to za mało, aby opanować znajomość języka polskiego w stopniu, który w stosunkowo krótkim czasie umożliwiłby dziecku uczenie się w tym języku także innych przedmiotów¹¹⁷. Na początkowym etapie edukacji w nowym kraju nauka języka powinna stanowić priorytet i trzon zajęć szkolnych. W odpowiedzi m.in. na tę potrzebę wprowadzona została możliwość tworzenia w szkołach tzw. oddziałów przygotowawczych.

¹¹⁴ Ibidem oraz Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw, Dz.U. 2019 poz. 1650, § 17, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001655> [dostęp 22.04.2024].

¹¹⁵ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe..., rozdział 7, art. 165 ust. 9 oraz Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku... § 18.

¹¹⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku... § 19.

¹¹⁷ Ze szczegółowymi rekomendacjami dotyczącymi sposobu realizowania przez szkoły dodatkowych zajęć z języka polskiego jako obcego/drugiego można zapoznać się w tej publikacji: K. Kubin, E. Pogorzala, *Raport z badania systemu nauczania dzieci cudzoziemskich języka polskiego jako drugiego/obcego w szkołach w Polsce*, Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, Warszawa 2014, [online:] http://ffrs.org.pl/wp-content/uploads/FRS_Raport_JP2_Kubin_Pogorzala_2014.pdf [dostęp 22.04.2024].

Według danych z Systemu Informacji Oświatowej¹¹⁸ (SIO) prowadzonego przez Ministerstwo Edukacji i Nauki (MEiN) (stan na 30 września 2021) z dodatkowych zajęć z języka polskiego korzystało 27 783 dzieci, przy czym łączna liczba uczniów i uczennic cudzoziemskich wykazanych przez szkoły w SIO wynosiła 69 231¹¹⁹. Oznacza to, że z dodatkowych zajęć z języka polskiego korzystało (jedynie) 40% dzieci cudzoziemskich. Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że odsetek ten powinien być znacznie wyższy, aby był adekwatny do rzeczywistej skali zapotrzebowania i odpowiadał na realne potrzeby dzieci. W związku z powyższym potrzebne byłoby systematyczne zwiększanie wiedzy i świadomości szkół i organów prowadzących szkoły na temat obowiązujących przepisów ustawowych, a także aktywna postawa dyrekcji szkół, wychowawczyń i wychowawców, nauczycielek i nauczycieli oraz rodziców.

1.2. Nauka języka i kultury kraju pochodzenia

Dzieci i młodzież niebędące obywatelami Polski mogą także korzystać z nauki języka i kultury kraju pochodzenia¹²⁰ pod warunkiem, że do udziału w takich zajęciach zostanie zgłoszonych co najmniej siedmioro uczniów i uczennic¹²¹. Nauka języka i kultury kraju pochodzenia jest organizowana przez placówkę dyplomatyczną lub konsularną kraju pochodzenia działającą w Polsce albo przez „stowarzyszenie kulturalno-oświatowe danej narodowości” [...] w porozumieniu z dyrektorem szkoły i za zgodą organu prowadzącego¹²². Łączny tygodniowy wymiar zajęć nie może przekroczyć 5 godzin lekcyjnych, a szkoła udostępnia nieodpłatnie pomieszczenia i pomoce dydaktyczne do ich prowadzenia.

Według danych z SIO (według stanu na 30 września 2021) z nauki języka i kultury kraju pochodzenia korzystało 732 dzieci, czyli jedynie ok. 1% wszystkich uprawnionych na tamten moment dzieci.

¹¹⁸ Dane zostały pozyskane w ramach projektu pn. „Asystentura międzykulturowa jako instrument polityki integracyjnej: przypadek polskiego systemu edukacyjnego” realizowanego na Wydziale Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji UW, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (numer projektu 2020/39/O/H55/00763). Adres strony internetowej projektu: <http://intercultural-assistants.ipsir.uw.edu.pl/>, [dostęp 26.04.2022].

¹¹⁹ Dane dotyczą szkół podstawowych i ponadpodstawowych, w tym artystycznych z pionem nauczania ogólnego, bez szkół policealnych.

¹²⁰ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe..., rozdział 7, art. 165, ust. 15.

¹²¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku... § 20.

¹²² Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe..., rozdział 7, art. 165, ust. 15.

1.3. Ułatwienia podczas egzaminu ósmoklasisty oraz egzaminu maturalnego

Uczniowie i uczennice niebędący obywatelami Polski, którym „ograniczona znajomość języka polskiego utrudnia zrozumienie czytanego tekstu”¹²³, mają prawo do korzystania z ułatwień podczas egzaminu ósmoklasisty oraz egzaminu maturalnego¹²⁴. Ułatwienia te są przyznawane na podstawie opinii rady pedagogicznej. Polegają one na możliwości przystąpienia do egzaminu „w warunkach dostosowanych do potrzeb edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych”¹²⁵ ucznia bądź uczennicy, w tym na:

- możliwości korzystania z odrębnych arkuszy egzaminacyjnych dostosowanych do potrzeb ucznia lub uczennicy (tylko podczas egzaminu ósmoklasisty)¹²⁶,
- możliwości korzystania „z odpowiedniego sprzętu specjalistycznego i środków dydaktycznych”¹²⁷ (np. słownika),
- przedłużeniu czasu egzaminu¹²⁸,
- zapewnieniu obecności i pomocy nauczyciela wspomagającego w czytaniu lub pisaniu¹²⁹.

1.4. Pomoc nauczyciela (asystentki i asystenci międzykulturowi)

Od 2011 roku dzieci i młodzież cudzoziemska mają prawo korzystać w szkole ze wsparcia asystentek i asystentów międzykulturowych. „Asystentki międzykulturowe i asystenci międzykulturowi” to potoczna nazwa osób, które w ustawie o prawie oświatowym określane są jako „pomoc nauczyciela”. Określenia „asystentka międzykulturowa” lub „asystent międzykulturowy” są stosowane przez wiele organizacji pozarządowych zajmujących się wspieraniem edukacji i integracji dzieci z doświadczeniem migracji, aby podkreślić, że perspektywa międzykulturowa jest istotnym aspektem tej roli.

W ustawie o prawie oświatowym¹³⁰ możliwość korzystania przez dzieci ze wsparcia pomocy nauczyciela (asystentek i asystentów międzykulturowych) opisana jest następująco: „Dzieci niebędące obywatelami polskimi, podlegającymi obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, które nie znają języka polskiego albo znają go na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki [...], mają prawo do pomocy

¹²³ *Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty*, Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425, art. 44zrz ust. 7, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19910950425> [dostęp 22.04.2024].

¹²⁴ Możliwość skorzystania z ułatwień nie dotyczy egzaminów z następujących przedmiotów: język obcy nowożytny, język mniejszości narodowej, mniejszości etnicznej lub język regionalny, ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem, art. 44 zrz ust. 10.

¹²⁷ Ibidem, art. 44 zrz ust. 10 pkt. 3.

¹²⁸ Ibidem, art. 44 zrz ust. 10 pkt. 4.

¹²⁹ Ibidem, art. 44 zrz ust. 10 pkt. 6.

¹³⁰ *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku...*, rozdział 7, art. 165 ust. 7, 8.

udzielanej przez osobę władającą językiem kraju pochodzenia, zatrudnioną w charakterze pomocy nauczyciela przez dyrektora szkoły. Pomocy tej udziela się nie dłużej niż przez okres 12 miesięcy. Środki na zatrudnienie pomocy nauczyciela przekazuje organ prowadzący na wniosek dyrektora szkoły”.

Asystentki międzykulturowe i asystenci międzykulturowi wspierają dziecko w edukacji i integracji oraz pełnią funkcję łączniczek i łączników pomiędzy dzieckiem a jego rówieśnikami, kadłą szkoły (dyrektora, wychowawczynią lub wychowawcą, nauczycielkami i nauczycielami) a rodzicami, często także między rodziną (szczególnie w przypadku dzieci i rodzin uchodźczych) a szerszą społecznością lokalną.

Asystentki międzykulturowe i asystenci międzykulturowi często same i sami mają za sobą doświadczenie migracji do Polski, dzięki czemu lepiej rozumieją potrzeby emocjonalne i społeczne dziecka związane z procesem adaptacji w nowych warunkach kulturowych oraz potrafią na nie odpowiedzieć. Zadania asystentek i asystentów mogą obejmować tłumaczenie m.in.: poleceń nauczycielek i nauczycieli podczas lekcji, wypowiedzi dziecka, ogłoszeń wysyłanych przez szkołę za pośrednictwem dzienników elektronicznych, a także przekład podczas zebrań szkolnych, pomoc w nauce, wspieranie dzieci w adaptacji kulturowej w nowym kraju i w nowym środowisku szkolnym, wspieranie integracji dzieci w gronie rówieśników i wsparcie emocjonalne dziecka. Ponadto asystentki międzykulturowe i asystenci międzykulturowi są często jedynymi osobami dorosłymi w szkole mówiącymi w języku dziecka. Na swoim przykładzie pokazują, że skuteczna adaptacja i integracja w nowym kraju jest możliwa. Nierzadko pełnią także funkcję mentorek i mentorów kulturowych – pomagają zrozumieć różnice kulturowe i rozwiązywać ewentualne nieporozumienia, konflikty czy napięcia z nimi związane, wspierają integrację całej społeczności szkolnej i kształtują w środowisku szkolnym postawę szacunku dla różnorodności społecznej.

Kluczową oraz jedyną wymaganą i określoną w ustawie umiejętnością asystentki międzykulturowej bądź asystenta międzykulturowego jest znajomość języka kraju pochodzenia dziecka (połączona oczywiście z co najmniej komunikatywną znajomością języka polskiego). Asystentki i asystenci nie muszą mieć wykształcenia wyższego ani pedagogicznego.

Ustawa (ani pokrewne rozporządzenia) nie określają minimalnej liczby dzieci cudzoziemskich danej narodowości, które muszą chodzić do szkoły, aby mogła ona wystąpić do organu prowadzącego o środki na zatrudnienie pomocy nauczyciela. Nie jest określona także maksymalna liczba dzieci cudzoziemskich danej narodowości przypadających na jedną asystentkę / jednego asystenta ani maksymalna liczba asystentek bądź asystentów, które bądź którzy mogą być zatrudnieni w danej szkole. Oznacza to, że osobę pełniącą funkcję pomocy nauczyciela można zatrudnić w szkole, do której uczęszcza tylko jedno dziecko wymagające takiego wsparcia. W jednej szkole można zatrudnić także kilka asystentek / kilku asystentów dla dzieci danej narodowości. Nic nie stoi również na przeszkodzie, aby w jednej placówce byli zatrudnieni asystenci

dla dzieci o różnym pochodzeniu i narodowości, posługujących się różnymi językami. Ustawa i towarzyszące jej rozporządzenia nie określają także minimalnego wymiaru czasu pracy asystentek i asystentów. Decyzje te pozostają w gestii dyrektorki lub dyrektora szkoły, co daje szkołom elastyczność w doprecyzowaniu zarówno zakresu zadań asystentki lub asystenta, jak i wymiaru czasu ich pracy.

Szkoły, które współpracowały lub współpracują z asystentkami i asystentami międzykulturowymi, często podkreślają, że jest to najskuteczniejsza (zwłaszcza w połączeniu z dodatkowymi zajęciami z języka polskiego) forma wsparcia zarówno dla samego dziecka i jego rodziny, jak i dla kadry szkoły i całej społeczności szkolnej. Skala zatrudnienia asystentek i asystentów międzykulturowych w szkołach w Polsce jest jednak szokująco niska, mimo że rozwiązanie to istnieje w przepisach oświatowych już od 2011 r., czyli ponad dziesięć lat. Według danych z SIO (stan na 31 grudnia 2021 roku) w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych w całej Polsce¹³¹ zatrudnionych było jedynie 19 (!) osób w charakterze pomocy nauczyciela¹³². Łączna liczba dzieci nieposiadających obywatelstwa polskiego w szkołach w Polsce wynosiła wtedy ponad 69 tys. osób, dzieci te uczęszczali do ponad 8,7 tys. szkół, a ponad 27 tys. z nich korzystało z dodatkowej, bezpłatnej nauki języka polskiego.

Szokująco niska skala zatrudnienia asystentek i asystentów międzykulturowych w szkole ma wiele przyczyn, w tym: wciąż niedostateczny poziom wiedzy szkół dotyczący możliwości zatrudniania osób pełniących funkcję pomocy nauczyciela, odmowy organów prowadzących dotyczące przekazywania szkołom środków na zatrudnienie osób pełniących funkcję pomocy nauczyciela oraz niestabilność zatrudnienia i niskie zarobki asystentek i asystentów w porównaniu do wymaganych kompetencji i dyspozycyjności. Możliwe również, że dane SIO nie oddają rzeczywistej skali zatrudniania asystentek i asystentów ze względu na wadliwy sposób wprowadzania danych do systemu przez szkoły.

Po eskalacji wojny w Ukrainie w lutym 2022 roku rola asystentów i asystentek międzykulturowych w adaptacji dzieci mających doświadczenie uchodźstwa była niezwykle ważna. Aktywiści organizacji pozarządowych i edukatorzy¹³³ już od marca 2022 roku obserwowali znaczące zwiększenie zainteresowania dyrekcji szkół, władz

¹³¹ W tym w szkołach artystycznych z pionem nauczania ogólnego (bez szkół policealnych).

¹³² Liczba ta nie uwzględnia asystentek i asystentów międzykulturowych zatrudnianych w szkołach i przez organizacje pozarządowe. Można szacować, że łączna liczba asystentek i asystentów międzykulturowych w Polsce (zarówno zatrudnianych przez dyrekcje szkół ze środków pozyskanych od organu prowadzącego, jak i przez organizacje pozarządowe) oscyluje wokół 70–100 osób. Jest to szacunek oparty na (również szacunkowych) danych gromadzonych przez organizacje i instytucje zrzeszone w Koalicji na rzecz wzmocnienia roli asystentek i asystentów międzykulturowych oraz romskich. Więcej o Koalicji można przeczytać na stronie: Asystentki i asystenci międzykulturowi oraz romscy w szkołach, [online:] www.asyw-szkole.pl [dostęp 23.04.2024].

¹³³ Dotyczy to przede wszystkim działaczy Koalicji na rzecz wzmocnienia roli asystentek i asystentów międzykulturowych oraz romskich.

samorządowych i centralnych (Ministerstwo Edukacji i Nauki) współpracą z asystentkami i asystentami międzykulturowymi. Zwiększyła się świadomość korzyści wynikających z takiej współpracy oraz faktu, że w wielu sytuacjach pomoc asystentek i asystentów międzykulturowych jest wręcz nieodzowna. Na podstawie naszego doświadczenia szacujemy, że w perspektywie kilku lat od eskalacji wojny w Ukrainie tendencja ta oraz zapotrzebowanie na pracę asystentek i asystentów międzykulturowych utrzyma się lub będzie wzrastać¹³⁴.

1.5. Oddziały przygotowawcze

Oddziały przygotowawcze to rozwiązanie systemowe wspierające edukację i integrację dzieci z doświadczeniem migracji w Polsce. Obowiązuje ono od września 2016 r.¹³⁵ Możliwość tworzenia „klas powitalnych” była wcześniej przez co najmniej kilka lat postulatem (i marzeniem) zarówno dyrekcji szkół przyjmujących dzieci z doświadczeniem migracji, jak i wielu organizacji pozarządowych zajmujących się wspieraniem migrantek i migrantów. Klasy powitalne miały umożliwić płynniejsze, mniej szokowe i stresogenne wdrażanie dzieci z doświadczeniem migracji w realia szkoły w Polsce oraz skupienie się w pierwszej kolejności na nauce języka polskiego (przy mniejszym obciążeniu nauką pozostałych przedmiotów). Wprowadzenie takiego rozwiązania na poziomie przepisów oświatowych spotkało się z dużym zainteresowaniem (a niekiedy wręcz entuzjazmem) ze strony dyrekcji szkół, które pokładały w nim ogromne nadzieje na lepsze wspieranie adaptacji, integracji i edukacji dzieci z doświadczeniem migracji oraz usprawnienie zarządzania szkołą wielokulturową.

W ciągu pięciu lat od wprowadzenia rozporządzenia na utworzenie oddziałów przygotowawczych zdecydowały się 42 szkoły w całej Polsce, w których działa łącznie 113 takich oddziałów¹³⁶. W ciągu pierwszych kilku tygodni od rozpoczęcia

¹³⁴ Więcej informacji o zatrudnianiu asystentek i asystentów międzykulturowych, wyzwaniach i rekomendacjach dotyczących upowszechniania tej funkcji w systemie edukacji w Polsce, a także publikacje, opisy dobrych praktyk i pożytecznych doświadczeń dotyczące tej tematyki można znaleźć na stronie Koalicji. Koalicja działa od 2019 roku. Zrzesza organizacje pozarządowe, instytucje publiczne, a także (i przede wszystkim) asystentki i asystentów międzykulturowych oraz romskich. Jest koordynowana przez Fundację na rzecz Różnorodności Społecznej.

¹³⁵ Możliwość tworzenia oddziałów przygotowawczych w szkołach została wprowadzona *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 września 2016 roku sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw*, Dz.U. 2016 poz. 1453

¹³⁶ Według danych z Systemu Informacji Oświatowej (SIO) prowadzonego przez Ministerstwo Edukacji i Nauki (MEiN) (stan na 30 września 2021). Dane zostały pozyskane w ramach projektu pn. „Asystentura międzykulturowa jako instrument polityki integracyjnej: przypadek polskiego systemu edukacyjnego” realizowanego na Wydziale Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji UW, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (numer projektu 2020/39/O/HS5/00763). Adres strony internetowej projektu: <http://intercultural-assistants.ipsir.uw.edu.pl/> [dostęp 26.04.2022].

pełnoskalowej wojny na terenie Ukrainy w lutym 2022 roku liczba oddziałów przygotowawczych w szkołach w Polsce znacznie wzrosła (np. w Warszawie w ciągu sześciu tygodni liczba takich oddziałów zwiększyła się z 8 do 140). Należy przypuszczać, że jest to rozwiązanie, które w kontekście wyzwań stojących przed polskim systemem edukacji w czasie trwającej w Ukrainie wojny będzie wykorzystywane w Polsce coraz powszechniej, a tym samym powstawać będą zarówno dobre praktyki, jak i nowe wyzwania i potrzeby związane z tworzeniem i prowadzeniem takich oddziałów.

Możliwość uczęszczania do oddziału przygotowawczego, podobnie jak większość omówionych wcześniej rozwiązań, dotyczy dzieci i młodzieży niebędących obywatelami polskimi, podlegających obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, nieznających języka polskiego albo znających go na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki i które ponadto „wymagają dostosowania procesu kształcenia do ich potrzeb i możliwości edukacyjnych, a także dostosowania formy organizacyjnej wspomagającej efektywność ich kształcenia”¹³⁷. W praktyce oznacza to, że oddziały przygotowawcze są adresowane w szczególności do tych osób, które mogą mieć trudności adaptacyjne związane z różnicami kulturowymi i/lub zmianą systemu edukacji, w tym do dzieci i młodzieży z doświadczeniem sytuacji traumatycznych, np. uchodźstwa.

Oddział przygotowawczy jest tworzony w szkole, do której zostało przyjęte dziecko¹³⁸. Na wniosek rodzica i za zgodą organu prowadzącego szkołę, w której utworzono ten oddział, oraz „w ramach posiadanych środków” do oddziału przygotowawczego w danej szkole mogą uczęszczać także uczniowie i uczennice z innej szkoły¹³⁹. Oddział przygotowawczy można utworzyć w szkole od początku roku szkolnego lub w jego trakcie (jeśli w czasie trwania roku szkolnego do szkoły zostanie przyjęta znaczna liczba uczniów i uczennic cudzoziemskich)¹⁴⁰.

Liczba uczniów i uczennic w oddziale przygotowawczym nie może przekraczać 15 osób¹⁴¹, przy czym nie jest określona minimalna dopuszczalna liczba dzieci w takim oddziale. Na początku marca 2022 dopuszczalna liczba uczniów i uczennic w oddziałach przygotowawczych została zwiększona z 15 do 25 osób¹⁴². O przyjęciu (czy też skierowaniu) dziecka do oddziału przygotowawczego decyduje zespół kwalifikujący, w którego skład wchodzi dwoje nauczycieli oraz pedagog lub psycholog¹⁴³.

¹³⁷ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe..., rozdział 7, art. 165 ust. 11.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem, ust. 12.

¹⁴⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku... § 16 pkt. 8.

¹⁴¹ Ibidem, § 16 pkt. 2.

¹⁴² Zmiana została wprowadzona Rozporządzeniem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 10 marca 2022 roku zmieniającym rozporządzenie w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw, Dz.U.2022 poz. 573, § 1, ust. 5 a), [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000573> [dostęp 22.04.2024].

¹⁴³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku..., § 16 pkt. 1.

Uczniowie i uczennice uczęszczają do oddziału przygotowawczego z założenia przez jeden rok szkolny – do końca roku szkolnego, w którym zostali do niego zakwalifikowani, przy czym okres ten może zostać skrócony lub wydłużony o maksymalnie jeden rok szkolny – w zależności od postępów w nauce i potrzeb edukacyjnych dziecka¹⁴⁴. Decyzję taką podejmuje rada pedagogiczna na wniosek uczących ucznia nauczycieli, pedagoga lub psychologa¹⁴⁵.

Zajęcia edukacyjne w oddziale przygotowawczym prowadzą nauczycielki i nauczyciele poszczególnych zajęć edukacyjnych (przedmiotów), które i którzy mogą być wspomagani przez asystentkę międzykulturową lub asystenta międzykulturowego (pomoc nauczyciela)¹⁴⁶. Warto zauważyć ogromną rozbieżność w danych SIO między liczbą oddziałów przygotowawczych (113 oddziałów przygotowawczych w 42 szkołach w Polsce) a liczbą osób, które pełniły funkcje pomocy nauczyciela (19 osób w 17 szkołach w Polsce¹⁴⁷), przy czym tylko dwie szkoły, które w SIO deklarowały prowadzenie oddziałów przygotowawczych, deklarowały również zatrudnienie osób w charakterze pomocy nauczyciela (asystentek i asystentów międzykulturowych)¹⁴⁸. O ile szkoły prowadzące oddziały przygotowawcze nie współpracowały z zewnętrznymi asystentkami i asystentami międzykulturowymi zatrudnianymi i finansowanymi przez organizacje pozarządowe, może to oznaczać, że szkoły te (a tym samym uczęszczające do nich dzieci i ich rodziny) w minimalnym stopniu korzystały z rekomendacji zapisanej w ustawie i możliwości, jakie ona daje.

Brak wsparcia ze strony asystentek i asystentów międzykulturowych w oddziałach przygotowawczych nabiera szczególnego znaczenia wobec faktu, że zajęcia edukacyjne w oddziale przygotowawczym z założenia prowadzą nauczycielki i nauczyciele poszczególnych zajęć edukacyjnych (przedmiotów), które i którzy nie muszą mieć dodatkowego lub specjalistycznego przygotowania do pracy z dziećmi niemówiącymi po polsku i/lub do pracy z grupą dzieci o zróżnicowanym pochodzeniu kulturowym. Jednocześnie nauczanie w oddziale przygotowawczym powinno być prowadzone „z dostosowaniem metod i form ich realizacji do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów”¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe..., rozdział 7, art. 165 ust. 13.

¹⁴⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku..., § 16 pkt. 7.

¹⁴⁶ Ibidem, § 16 pkt. 4.

¹⁴⁷ Należy pamiętać, że są to dane sprzed rozpoczęcia pełnoskalowej agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej w Ukrainie 24 lutego 2022 roku.

¹⁴⁸ Według danych z Systemu Informacji Oświatowej (SIO) prowadzonego przez Ministerstwo Edukacji i Nauki (MEiN) (stan na 30 września 2021, a w przypadku zatrudnionych w szkołach asystentów – na 31.12.2020). Dane zostały pozyskane w ramach projektu pn. „Asystentura międzykulturowa jako instrument polityki integracyjnej: przypadek polskiego systemu edukacyjnego” realizowanego na Wydziale Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji UW, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (numer projektu 2020/39/O/H55/00763). Adres strony internetowej projektu: <http://intercultural-assistants.ipsir.uw.edu.pl/>, [dostęp 26.04.2022].

¹⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku..., § 16 ust. 3.

Nauczanie w oddziale przygotowawczym powinno być prowadzone również „według realizowanych w szkole programów nauczania”¹⁵⁰, co wzbudzało (i niekiedy nadal wzbudza) frustrację wśród dyrekcji i kadry szkół, ponieważ stoi to w sprzeczności z oczekiwaniem, które towarzyszyło wprowadzeniu oddziałów przygotowawczych, a mianowicie z tym, że w klasach powitalnych akcent będzie kładziony na naukę języka polskiego, a nie na „realizację podstawy programowej”.

Jeśli chodzi o naukę języka polskiego jako drugiego/obcego, to w oddziale przygotowawczym powinien być on nauczany w wymiarze nie mniejszym niż 3 godziny lekcyjne tygodniowo¹⁵¹. W marcu 2022 roku minimalna liczba godzin nauczania języka polskiego tygodniowo w oddziale przygotowawczym została zwiększona z 3 do 6 godzin¹⁵².

W oddziałach przygotowawczych dopuszcza się organizację nauczania w klasach łączonych¹⁵³. Oznacza to, że dzieci i młodzież przyjęte do klas I–III, IV–VI i VII–VIII szkoły podstawowej oraz klas I–II liceum ogólnokształcącego, klas I–III technikum i branżowej szkoły I stopnia oraz klas III–IV liceum ogólnokształcącego i klas III–V technikum mogą uczyć się w oddziałach przygotowawczych razem. Zapis ten w połączeniu z obowiązkiem prowadzenia nauczania w oddziałach przygotowawczych „według realizowanych w szkole programów nauczania” wzbudzał kontrowersje wśród dyrekcji i kadry szkół.

Funkcjonowanie oddziałów przygotowawczych w Polsce nie doczekało się jeszcze kompleksowych, pogłębionych badań¹⁵⁴. Efekt, jaki przynosi dzieciom i młodzieży z doświadczeniem migracji, ich rodzinom, całej społeczności szkolnej i lokalnej funkcjonowanie oddziału przygotowawczego, w dużej mierze zależy od sposobu realizacji jego założeń w konkretnej szkole i przez konkretny zespół pedagogiczny. Dyrekcje szkół, nauczycielki i nauczyciele oraz organizacje pozarządowe wspierające i wspierający migrantki i migrantów wskazują zarówno istotne korzyści, jak i poważne zagrożenia takiego rozwiązania.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem, § 16 ust. 3.

¹⁵² Zmiana została wprowadzona *Rozporządzeniem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 10 marca 2022 roku...*, § 1, ust. 5 b).

¹⁵³ Ibidem, § 16 ust. 6.

¹⁵⁴ Ciekawym punktem odniesienia może być ten raport: J. Karakayali, B. zur Nieden, S. Groß, Ç. Kahveci, T. Güler, M. Heller, *Kształcenie dzieci nowo przybyłych i uchodźczych w Berlinie. Praktyki i wyzwania – raport z badań*, Berliński Instytut Badań Empirycznych nad Integracją i Migracją (BIM) Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, Berlin 2017, [online:] <https://static.zpe.gov.pl/portal/f/res/R14JaYbFFX70/1647960298/1cfoHzp4XgjbQ7ALFN0nmEgkOPJYjPoy.pdf> [dostęp 23.04.2024]. Projekt przeprowadzono w ramach klastra badawczo-interwencyjnego „Solidarność w obliczu zmian?”. Raport zawiera wnioski z badań dotyczących funkcjonowania Willkommensklassen (klas powitalnych), które zostały wprowadzone jako rozwiązanie systemowe w Berlinie w zbliżonym czasie i w podobnym celu co oddziały przygotowawcze w Polsce. Raport przetłumaczyła na język polski w 2018 roku Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej we współpracy z Kreisau-Initiative e.V.

Jako jedną z najistotniejszych wad oddziałów przygotowawczych wskazuje się izolację dzieci z doświadczeniem migracji od polskich rówieśników, która może spowalniać naukę języka polskiego oraz budowanie relacji. Dla części szkół motywacją do utworzenia oddziału przygotowawczego może być nie dobrostan tych dzieci i stworzenie im jak najlepszych warunków do rozwoju, lecz chęć (przynajmniej czasowego) „pozbycia się” dzieci z doświadczeniem migracji z klas ogólnych, a tym samym konieczności radzenia sobie z wyzwaniami, jakie niesie ze sobą praca w klasach wielokulturowych.

Ważnym plusem tworzenia i funkcjonowania oddziałów przygotowawczych jest możliwość stworzenia bezpieczniejszego i przyjaźniejszego środowiska do nauki i nawiązywania relacji społecznych, związanego z tym, że wszystkie dzieci w oddziale przygotowawczym są w szkole „nowe” i dopiero uczą się języka polskiego jako drugiego lub obcego. Mniejsze zróżnicowanie stopnia znajomości języka polskiego w klasie w pewnym sensie ułatwia pracę nauczycielkom i nauczycielom, podobnie jak jej mniejsza liczebność.

2. Przeciwdziałanie wykluczeniu i dyskryminacji w szkole (Agnieszka Kozakoszczak)

Zakaz dyskryminacji w edukacji jest zapisany w szeregu aktów prawnych krajowych i międzynarodowych – od *Konwencji o prawach dziecka* przez od Konstytucję RP po tzw. ustawę równościową, czyli *Ustawę z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania*, przy czym ta ostatnia zawiera zapisy zakazujące nierównego traktowania w oświacie jedynie ze względu na rasę, pochodzenie etniczne i narodowość¹⁵⁵.

Brakuje danych umożliwiających przeprowadzenie rzetelnej, aktualnej analizy skali i specyfiki zjawisk: wykluczenia, przemocy rówieśniczej i dyskryminacji uczniów i uczennic w systemie edukacji w Polsce. Najbardziej aktualnych danych w pierwszych dwóch latach pandemii – także w kontekście wielokulturowości oraz z uwzględnieniem zjawiska przemocy rówieśniczej – dostarcza raport opracowany przez biuro Rzecznika Praw Obywatelskich pt. *Równe traktowanie w szkole. Raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profilaktycznych*¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, Dz.U. 2010 nr 254 poz. 1700, art. 7, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20102541700> [dostęp 23.04.2024].

¹⁵⁶ D. Bulska, M. Skrodzka, M. Smulczyk, M. Winiewski, *Równe traktowanie w szkole. Raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profilaktycznych*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2021, nr 3, [online:] <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-01/Raport%20-%20Równe%20traktowanie%20w%20szkole.pdf> [dostęp 23.04.2024] [stan prawny na 30 listopada 2021 r.]. Próba przebadanych w tym badaniu programów profilaktyczno-wychowawczych szkół oraz uczniów i uczennic klas VIII jest reprezentatywna, próba nauczycielek i nauczycieli oraz dyrekcji szkół – nie.

Z perspektywy sytuacji uczniów i uczennic z Ukrainy w szkołach w Polsce najistotniejsze wydają się informacje i wnioski z raportu RPO dotyczące programów wychowawczo-profilaktycznych, przekonań i postaw kadry szkół oraz przekonań uczniów i uczennic dotyczących wykluczenia, przemocy rówieśniczej i nierównego traktowania, a także edukacji antydyskryminacyjnej w szkołach.

W ramach badania poddano analizie 326 programów wychowawczo-profilaktycznych szkół podstawowych. Program profilaktyczno-wychowawczy to jeden z podstawowych dokumentów szkolnych, który określa treści i działania o charakterze wychowawczym i profilaktycznym realizowane przez daną szkołę. Jest on uchwalany przez radę rodziców w porozumieniu z radą pedagogiczną. Zapisy (bądź brak zapisów) odnośnie do określonych działań profilaktycznych i wychowawczych (np. dotyczących edukacji międzykulturowej lub przeciwdziałania dyskryminacji) pozwalają określić, czy działania takie są planowane i/lub realizowane w szkole, czy też nie (bądź też czy są istotne dla społeczności szkolnej – przynajmniej na poziomie deklaracyjnym).

Analiza programów wychowawczo-profilaktycznych przeprowadzonych w ramach badania RPO wykazała, że wiele z nich zostało opracowanych na bardzo ogólnym poziomie i nie zawierało praktycznych sposobów na przekazywanie uczniom zawartych w nich treści. Jednocześnie „w żadnym z 326 analizowanych programów nie pojawiły się treści odwołujące się do możliwości zgłaszania dyskryminacji”¹⁵⁷. Ponadto najczęstsza forma edukacji wielokulturowej w szkołach to nauka historii grup etnicznych i kulturowych, a nie nauka o współczesnych wymiarach wielokulturowości¹⁵⁸. Niemniej zarówno nauczyciele i nauczycielki (niemal 90%), jak i uczniowie i uczennice (81,4%), którzy wzięli / które wzięły udział w badaniu, uważali i uważały, że edukacja antydyskryminacyjna powinna być prowadzona w szkołach¹⁵⁹.

Z przeprowadzonego przez RPO badania wynikają również ważne wnioski i rekomendacje¹⁶⁰, które bezpośrednio lub pośrednio dotyczą sytuacji uczniów i uczennic z doświadczeniem migracji, w tym uczniów i uczennic z Ukrainy:

- Aby zwiększać szacunek dla różnorodności społecznej i kulturowej, w tym dla grup mniejszościowych, należy adresować temat akceptacji przemocy rówieśniczej (gdyż osoby o bardziej negatywnym stosunku do przemocy rówieśniczej były generalnie bardziej przychylnie przedstawicielom mniejszości)¹⁶¹ oraz umożliwiać uczniom i uczennicom oraz nauczycielom i nauczycielkom na kontakt z przedstawicielkami i przedstawicielami różnych kultur.

¹⁵⁷ Ibidem, s. 25.

¹⁵⁸ Ibidem, s. 33–34.

¹⁵⁹ Ibidem, s. 37, 42.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 71–76.

¹⁶¹ Ibidem, s. 47.

- Uczniowie i uczennice, którzy mają poczucie wpływu na organizację życia w szkole, rzadziej doświadczają przemocy i cyberprzemocy ze strony rówieśników, należy więc wzmacniać wpływ uczniów i uczennic na funkcjonowanie szkoły i społeczności szkolnej¹⁶².
- Działania i aktywności w szkole powinny bazować na diagnozie sytuacji dydaktyczno-wychowawczej w danej społeczności szkolnej, uwzględniającej problematykę (nie)równości i dyskryminacji¹⁶³.
- Należy podejmować działania antydyskryminacyjne przez szkoły w odniesieniu do wszystkich przesłanek dyskryminacji, także przy wsparciu merytorycznym podmiotów, które aktywnie angażują się w działania antydyskryminacyjne (np. organizacje pozarządowe)¹⁶⁴.

2.1. Edukacja wielokulturowa, edukacja antydyskryminacyjna oraz profilaktyka i przeciwdziałanie przemocy rówieśniczej – wspólny mianownik

Edukacja wielokulturowa, edukacja antydyskryminacyjna oraz profilaktyka i przeciwdziałanie przemocy rówieśniczej to zagadnienia, których wspólnym mianownikiem jest bezpieczeństwo psychiczne i fizyczne oraz dobrostan uczniów i uczennic. Prowadzenie każdego z tych działań może wzmacniać pozostałe i sprawiać, że szkoła staje się dla wszystkich uczniów i uczennic – także tych z doświadczeniem migracji – środowiskiem bardziej przyjaznym i bezpiecznym.

Z badania przytoczonego w poprzednim podrozdziale, wynika m.in.¹⁶⁵, że:

1. „Uczniowie i uczennice, którzy mają większą świadomość w zakresie równego traktowania, prezentują bardziej negatywne postawy wobec zjawiska dręczenia [...]”.

¹⁶² Ibidem, s. 70. Niezwykle wartościowe merytorycznie i praktyczne publikacje na ten temat, dostępne nieodpłatnie w wersjach elektronicznych, opracowuje Centrum Edukacji Obywatelskiej, <http://www.ceo.org.pl> [dostęp: 24.04.2024].

¹⁶³ Ibidem, s. 74.

¹⁶⁴ Ibidem, s. 74. Opublikowane w raporcie wnioski wskazują, że najbardziej efektywne programy to takie, które zawierają m.in. spotkania/szkolenia dla rodziców, nadzór placów zabaw, metody dyscyplinujące, szkolenia dla nauczycieli oraz wprowadzenie zasad funkcjonowania w klasie. Ponadto o efektywności programów świadczy też to, czy nakazują wprowadzenie ogólnoszkolnej polityki antyprzemocowej, czy sugerują organizację szkolnych konferencji, zachęcają do organizacji pracy grupowej opartej na współpracy wśród uczniów oraz do przekazywania informacji rodzicom. Co ważne, programy bardziej intensywne i trwające dłużej były generalnie bardziej skuteczne, szczególnie jeśli były skierowane zarówno do uczniów, jak i do nauczycieli. Autorzy raportu powołują się na wyniki innych badań, które potwierdzają relacje pomiędzy edukacją antydyskryminacyjną a przemocą w szkole. Więcej: D.P. Farrington, M.M. Ttofi, *School-based programs to reduce bullying and victimization*, „Campbell Systematic Reviews” 2009, nr 5, s. i-148, cyt. za: ibidem, s. 36.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 70.

2. Uczniowie i uczennice, którzy negatywnie postrzegają przejawy agresji rówieśniczej, mają lepsze postawy wobec przedstawicieli innych grup społecznych. [...]
3. Uczniowie i uczennice, którzy twierdzą, że wielu nauczycieli w ich szkole ma negatywny stosunek do różnorodności, częściej deklarują, że bywają dręczone przez kolegów i koleżanki”.

Ponadto „W szkołach, których programy profilaktyczno-wychowawcze zawierały treści związane z zapobieganiem przemocy, a także plany konkretnych oddziaływań edukacyjnych związanych z tolerancją i równym traktowaniem, uczniowie i uczennice mieli znacząco bardziej pozytywne postawy międzygrupowe”¹⁶⁶.

Wykluczenia, przemoc rówieśniczą oraz dyskryminację w szkole (także ze względu na pochodzenie czy narodowość) należy zatem rozpatrywać jako system naczyń połączonych, a działania nakierowane na zapobieganie i przeciwdziałanie im – w tym edukację wielokulturową, edukację antydyskryminacyjną oraz profilaktykę i reagowanie na przemoc rówieśniczą – jako wspierające się wzajemnie oddziaływania wychowawcze.

2.2. Przeciwdziałanie wykluczeniu, przemocy i dyskryminacji w szkole w praktyce

Jednym z modeli, który pozwala podejść do wymienionych powyżej zjawisk w najbardziej kompleksowy i synergiczny sposób, jest model przeciwdziałania przemocy rówieśniczej opracowany przez prof. Jacka Pyżalskiego z Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Model ten został zaadaptowany i uzupełniony o treści dotyczące przeciwdziałania dyskryminacji w ramach systemowego programu dla warszawskich szkół pt. „Szkoła przyjazna prawom człowieka – jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?”¹⁶⁷ realizowanego przez Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń (WCIES) decyzją Biura Edukacji m.st. Warszawy¹⁶⁸. W ramach programu prowadzone są warsztaty, szkolenia i spotkania dla dyrekcji, rodziców, rad pedagogicznych oraz kadry administracyjnej szkół. Treści przekazywane podczas szkoleń dla rad pedagogicznych są następnie implementowane przez wychowawczynie i wychowawców oraz nauczycielki i nauczycieli w bezpośredniej pracy z uczniami i uczennicami. Obejmują one dziesięć kluczowych obszarów oddziaływań, których planowanie i wdrażanie w pracy z klasą

¹⁶⁶ Ibidem, s. 71.

¹⁶⁷ Tytuł został zaczerpnięty z projektu edukacyjnego Amnesty International „Szkoła Przyjazna Prawom Człowieka” realizowanego w ramach międzynarodowego projektu „Stop Bullying! A human rights based approach to tackling discrimination in schools” współfinansowanego przez Komisję Europejską – JUST/2013/DAP/AG/5578.

¹⁶⁸ Więcej o projekcie można przeczytać na stronie: *Szkoła Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*, [online:] <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/szkola-przyjazna-prawom-czlowieka> [dostęp 24.04.2024].

i całą społecznością szkolną pozwala budować bezpieczne i włączające środowisko szkolne. Wiedza o tych obszarach może być przydatna kadrze szkół, ale też rodzicom oraz samym uczniom i uczennicom we współtworzeniu szkoły wolnej od wykluczenia, przemocy i dyskryminacji, zarówno w relacjach rówieśniczych, jak i w relacjach między dorosłymi w szkole oraz w relacjach pomiędzy kadrą szkoły a rodzicami czy opiekunami prawnymi uczniów i uczennic.

Na model opisany powyżej składają się następujące obszary działań¹⁶⁹:

1. Integracja zespołu klasowego rozumiana jako długotrwały proces wymagający zaangażowania oraz aktywnego facylitowania i wspierania (a także systematycznego monitorowania) przez wychowawczynię/wychowawcę klasy¹⁷⁰.

Celem integracji grupy jest zbudowanie powiązań pomiędzy wszystkimi uczniami i uczennicami zgodnie z założeniem, że im gęstsza jest sieć relacji pomiędzy dziećmi/młodzieżą (oraz im mniejszy jest poziom anonimowości i osamotnienia poszczególnych osób w grupie), tym mniejsze jest ryzyko wystąpienia zachowań wykluczających, przemocowych lub dyskryminujących oraz tym większy potencjał skutecznego reagowania na nie przez dzieci i młodzież. Sieć relacji zbudowana przy mądrym wsparciu i monitorowaniu po stronie wychowawczyni lub wychowawcy stanowi bowiem także „poduszkę bezpieczeństwa” dla poszczególnych uczniów i uczennic oraz system skuteczniejszego reagowania nawet w przypadku, gdyby doszło do wykluczenia, przemocy czy dyskryminacji.

Dobrze zintegrowany i niespolaryzowany zespół klasowy, w którym zbudowane są normy dotyczące wzajemnego szacunku i akceptacji dla różnorodności społecznej, stanowi także przyjaźniejsze, łatwiej przyjmujące i szybciej włączające środowisko dla nowych uczniów i uczennic.

2. Ustalanie reguł klasowych oraz szkolnych, których celem jest tworzenie bezpiecznego, przyjaznego środowiska społecznego i edukacyjnego.

Elementem klasowych (i/lub ogólnoszkolnych) zasad powinny być ustalenia dotyczące niestosowania wykluczenia, przemocy i dyskryminacji, a także sposobów reagowania na te zjawiska. Skuteczność reguł będzie tym większa, w im większym stopniu będą one wypracowane wspólnie, z inicjatywy i przy zaangażowaniu samych uczniów i uczennic.

3. Diagnoza sytuacji związanych z wykluczeniem, przemocą i dyskryminacją – z perspektywy uczniów i uczennic.

¹⁶⁹ Bardziej szczegółowo na temat każdego z wymienionych dziesięciu obszarów zapobiegania i przeciwdziałania wykluczeniu, przemocy i dyskryminacji w szkole można przeczytać w materiałach edukacyjnych: *Szkoła Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*, [online:] <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/materialy-edukacyjne-sppc> [dostęp 6.04.2022].

¹⁷⁰ Jest to szczególnie po okresie edukacji zdalnej, kiedy relacje pomiędzy uczniami i uczennicami w naturalny sposób się rozluźniły.

Aby dorośli mogli skutecznie wspierać dobre relacje, włączanie i równe traktowanie w szkole, potrzebna jest im wiedza na temat tego, z jakimi przejawami wykluczenia, przemocy czy dyskryminacji spotykają się uczniowie i uczennice. Rodzice i dorośli pracujący w szkole w naturalny sposób mają pewien dostęp do informacji i wiedzy na temat tego, czy dzieci i młodzież doświadczają tych zjawisk, oraz tego, jakie przybierają one formy. Wysnuwane przez dorosłych wnioski mogą polegać na obserwacjach i ich analizie, na rozmowach z innymi dorosłymi, a wreszcie na tym, co mówią sami uczniowie i uczennice – w zależności od poziomu zaufania, jakim dzieci darzą tych dorosłych. Aby uzyskać pełniejszą wiedzę, warto jednak rozmawiać z uczniami i uczennicami, przeznaczając na takie rozmowy odpowiedni czas i uwagę, a także stosując metody (np. scenariusze zajęć i ćwiczenia), które zachęcą do dzielenia się doświadczeniem w przyjaznej, bezpiecznej atmosferze.

Przeprowadzanie okresowej, regularnej diagnozy pozwala stosunkowo szybko identyfikować przejawy wykluczenia, przemocy czy dyskryminacji i daje możliwość szybszej i skuteczniejszej reakcji, a jednocześnie buduje zaufanie do dorosłych oraz umożliwia zidentyfikowanie tych aspektów funkcjonowania klasy i szkoły, które są przez uczniów i uczennice postrzegane pozytywnie i doceniane, a tym samym są warte utrzymania i wzmacniania.

4. Edukacja na temat przemocy, wykluczenia i dyskryminacji.

Skuteczne zapobieganie wykluczeniu, przemocy i dyskryminacji wymaga jak najwcześniejszego dostrzeżenia i zidentyfikowania pierwszych przejawów tych zjawisk – zarówno przez uczniów i uczennice, jak i przez kadrę szkoły oraz rodziców czy opiekunów prawnych. Dlatego niezwykle istotna jest wiedza na temat tego, czym jest przemoc (w tym jej najbardziej uporczywy rodzaj przemoc, czyli dręczenie, z ang. *bullying*), jakie są formy przemocy rówieśniczej (np. werbalna, fizyczna, relacyjna i cyberprzemoc), jak działa mechanizm eskalacji przemocy i mechanizm błędnego koła przemocy (kiedy osoba doświadczająca przemocy sama zaczyna ją stosować), ponadto na czym polega dyskryminacja (bezpośrednia i pośrednia) i pokrewne jej zjawiska (stereotypy, uprzedzenia, mikronierówności, a także molestowanie, w tym molestowanie seksualne). Wiedzę taką powinni pozyskiwać rodzice, kadra szkół oraz sami uczniowie i uczennice zarówno w kontekście relacji rówieśniczych, jak i w kontekście relacji z dorosłymi.

5. Rozwijanie umiejętności społecznych, które pozwolą radzić sobie z trudnymi emocjami w sposób konstruktywny, bez stosowania agresji, przemocy, wykluczania czy dyskryminacji.

W tym kontekście szczególnie istotną rolę ma umiejętność rozpoznawania emocji (swoich i innych osób), wiedza na temat ich roli oraz kształtowanie empatii. Rozwijanie umiejętności społecznych jest elementem profilaktyki wykluczenia, przemocy i dyskryminacji.

6. Reagowanie na wykluczenie, przemoc i dyskryminację, które obejmuje zarówno kształtowanie postaw (m.in. odwagi osobistej czy solidarności z osobami doświadczającymi krzywdy), jak i ćwiczenie umiejętności pozwalających podjąć działanie.

Reagowanie może mieć różne cele i przyjąć różne formy. Może polegać na wsparciu osoby doświadczającej krzywdy, przeciwstawieniu się osobie, która ją wyrządza, czy sięgnięciu po wsparcie zewnętrzne (np. kogoś dorosłego). Można reagować z pełną powagą lub z poczuciem humoru, natychmiast lub po zastanowieniu i obmyśleniu najlepszego sposobu. Najistotniejsze jest, aby reakcja na wykluczenie, przemoc czy dyskryminację nie polegała na zastosowaniu któregoś z tych mechanizmów. Przy uczeniu reagowania dzieci i młodzież warto pamiętać, że czyny są często silniejszym przekazem niż słowa – oznacza to, że uczniowie i uczennice (dzieci i młodzież) najefektywniej uczą się reagowania na wykluczenie, przemoc i dyskryminację od dorosłych, których działania i postawy są spójne z deklarowanymi wartościami (a nie sprzeczne z nimi).

7. Uaktywnianie świadków.

Sytuacje wykluczenia, przemocy i dyskryminacji, szczególnie w środowisku szkolnym, bardzo często dzieją się w obecności świadków, którymi są zarówno uczniowie i uczennice, jak i dorośli pracujący w szkole. Brak reakcji ze strony osób obserwujących takie zachowania sprawia, że osoby je stosujące czują się bezkarne, a w przyszłości ich zachowania mogą eskalować. Natomiast uaktywnienie świadków, których jest zazwyczaj proporcjonalnie najwięcej, znacznie zwiększa szanse na zatrzymanie tych sytuacji. Z tego powodu praca z uczniami i uczennicami, którzy lub które są lub mogą być świadkami wykluczenia, przemocy lub dyskryminacji (czyli ze wszystkimi uczniami i uczennicami) pod kątem reagowania z pozycji świadka jest niezwykle istotna i powinna być jednym z priorytetów.

8. Praca z osobami stosującymi wykluczenie, przemoc i dyskryminację oraz z osobami doświadczającymi takich zachowań.

W przypadku uczniów i uczennic, którzy doświadczają takich zachowań, celem pracy może być wsparcie w radzeniu sobie z trudnymi emocjami i konsekwencjami tych sytuacji, wzmocnienie poczucia sprawczości oraz umiejętności reagowania we własnej obronie, a także sięgania po pomoc.

W przypadku uczniów i uczennic stosujących wykluczenie, przemoc czy dyskryminację celem pracy może być pomoc w nabyciu (i stosowaniu) umiejętności radzenia sobie z trudnymi emocjami w inny sposób niż poprzez przemoc.

Zarówno dzieciom doświadczającym wykluczenia, przemocy i dyskryminacji, jak i dzieciom je stosującym potrzebna jest empatia, a nie ocenianie, obwinianie lub kara. Warto pamiętać także o tym, aby reakcje dorosłych na wykluczenie i przemoc były adekwatne do sytuacji i stopniowalne.

9. Współpraca kadry szkoły z rodzicami i rodziców z kadrą szkoły.

To element systemu zapobiegania i reagowania na wykluczenie, przemoc i dyskryminację, który przynosi ogromne korzyści, chociaż bywa trudny – zarówno dla kadry szkół, jak i dla samych rodziców. Podobnie jak integracja jest to proces dwustronny, który buduje się z czasem. W przypadku gdy kadra szkoły i rodzice nie mają możliwości bezpośredniego porozumiewania się w jednym języku, warto skorzystać z pomocy tłumaczki lub tłumacza, np. asystentki międzykulturowej czy asystenta międzykulturowego, lub poprosić o wsparcie w tłumaczeniu inną osobę dorosłą – ważne jest, by uniknąć włączania dziecka w pośredniczenie w komunikacji pomiędzy dorosłymi.

10. Rozwiązania prawne.

To często ostatni element systemu reagowania na wykluczenie, przemoc i dyskryminację, wykorzystywany w sytuacji, kiedy pozostałe działania nie przyniosły rezultatu lub kiedy sytuacja była na tyle poważna, że wymaga zdecydowanej i mocnej reakcji. Odwołanie do rozwiązań prawnych może przybrać formę np. wszczęcia procedury Niebieskiej Karty, złożenia wniosku o tzw. wgląd w sytuację rodziny (gdy kadra szkoły ma przypuszczenie, że dziecko doświadcza przemocy w domu lub jest zaniedbywane), zgłoszenia na policję (np. kiedy uczeń lub uczennica doświadczyli w szkole przemocy fizycznej ze strony rówieśników) albo pozwu czy sprawy w sądzie (np. w przypadku dyskryminacji dziecka przez kadrę szkoły).

Wsparcia w sprawie prawnej ochrony przed dyskryminacją (m.in. w edukacji – także ze względu na pochodzenie czy narodowość) udziela m.in. Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego.

Istotnym elementem wspierania równego traktowania w szkole oraz przeciwdziałania dyskryminacji m.in. ze względu na pochodzenie i narodowość na poziomie instytucjonalnym może być także opracowanie i przyjęcie wewnętrznych zasad i procedur dotyczących równego traktowania. Model struktury takiego dokumentu oraz założenia dotyczące jego opracowania i wdrażania zostały opracowane m.in. przez Fundację na rzecz Różnorodności Społecznej (FRS) w ramach programu szkolnych Kodeksów Równego Traktowania¹⁷¹.

Opisane powyżej przykłady zawierają propozycje konkretnych działań wychowawczych, ale także (a może nawet przede wszystkim) rozwiązań instytucjonalnych i systemowych wdrażanych w klasie lub w szkole głównie przez kadrę pedagogiczną i dyrekcję we współpracy z rodzicami oraz uczniami i uczennicami. Wiedza o tych modelach i rozwiązaniach może być przydatna rodzicom i opiekunom prawnym jako zaplecze merytoryczne i punkt wyjścia do współpracy z wychowawczynią/wychowawcą albo dyrekcją, jeśli uznają, że ich dziecko nie jest otoczone odpowiednią opieką oraz że szkoła powinna podjąć działania z któregoś z wymienionych powyżej obszarów.

¹⁷¹ *Szkolne Kodeksy Równego Traktowania*, Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, [online:] <https://frs.org.pl/szkoly/szkolne-kodeksy-rownego-traktowania/> [dostęp 06.04.2022].

W sytuacji gdy rodzice lub opiekunowie prawni wiedzą (lub przypuszczają), że dziecko doświadcza w szkole wykluczenia, przemocy lub dyskryminacji, pierwszym krokiem powinna być rozmowa z wychowawczynią/wychowawcą, do której można włączyć także psychologa lub pedagoga szkolnego. Następny krok to rozmowa z dyrekcją szkoły. W przypadku rażących i/lub długotrwałych naruszeń, wobec których szkoła nie podejmuje odpowiednich i skutecznych działań, kolejnymi instancjami są: na poziomie samorządowym – organ prowadzący (czyli jednostka samorządu terytorialnego, na terenie której znajduje się szkoła, najczęściej jest to wydział oświaty dzielnicy lub gminy) – oraz na poziomie administracji centralnej – wojewódzkie kuratorium oświaty (wykaz kuratoriów można znaleźć na stronie internetowej Ministerstwa Edukacji i Nauki)¹⁷².

PRZECIWDZIAŁANIE WYKLUCZENIU, PRZEMOCY I DYSKRYMINACJI W SZKOLE. JAK DZIAŁAĆ?

Kolejność podejmowanych kroków w sytuacji, kiedy rodzice lub opiekunowie prawni wiedzą (lub przypuszczają), że dziecko w szkole doświadcza wykluczenia, przemocy lub dyskryminacji:

- Porozmawiać z wychowawczynią/wychowawcą.
- Skonsultować się ze szkolnym psychologiem lub pedagogiem.
- Porozmawiać z dyrekcją szkoły.
- Skontaktować się z organem prowadzącym (czyli jednostką samorządu terytorialnego, na terenie której znajduje się szkoła – najczęściej jest to wydział oświaty dzielnicy lub gminy) w przypadku rażących i/lub długotrwałych naruszeń.
- Na poziomie administracji centralnej zwrócić się do wojewódzkiego kuratorium oświaty.

3. Stygmatyzacja dzieci migrantów z Ukrainy w systemie edukacji (Anzhela Popyk)

Wraz ze wzrostem liczby migrantów z Ukrainy znacząco wzrosła liczba dzieci, które przyjechały lub dołączyły do rodziny mieszkającej w Polsce. W ostatnim dziesięcioleciu liczba uczniów cudzoziemców w polskich szkołach i przedszkolach zwiększyła się pięciokrotnie, zmieniając się z prawie 10 tys. w roku szkolnym 2009/2010 do ponad 51 tys. w roku 2019/2020¹⁷³. Największą grupę narodowościową stanowiły dzieci

¹⁷² Lista wojewódzkich kuratoriów oświaty na stronie Ministerstwa Edukacji Narodowej: <https://www.gov.pl/web/edukacja/kuratoria-oswiaty> [dostęp 11.05.2024].

¹⁷³ NIK o kształceniu dzieci cudzoziemców i obywateli polskich powracających do kraju, 8.09.2020, [online:] <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/ksztalcenie-dzieci-cudzoziemcow-i-powracajacych-do-kraju.html> [dostęp 16.07.2023].

pochodzenia ukraińskiego (ponad 30 tys.). W roku 2019/2020 nauczanie dzieci cudzoziemców odbywało się w ponad 7 tys. szkół, co stanowiło prawie połowę szkół państwowych w Polsce (wszystkich szkół ogółem), których liczba wynosiła ponad 14 tys.¹⁷⁴

Rosnąca liczba dzieci cudzoziemskich w szkołach polskich wpłynęła na zmiany w dostosowaniu programów nauczania w celu zapewnienia im dodatkowych lekcji z nauczania języka polskiego oraz innych przedmiotów (w przypadku zgłoszenia potrzeby zajęć wyrównawczych). Jak wynika z raportu Najwyższej Izby Kontroli¹⁷⁵, nie wszystkie szkoły stosowały się do rozporządzenia dotyczącego nauczania dzieci migrantów w Polsce. Dotyczy to naruszeń nie tylko w ewidencji dzieci, ale także w organizacji zajęć wyrównawczych i komplementarnych, które miały przede wszystkim na celu wsparcie nauki języka polskiego.

Brak lub niedostateczność wsparcia dzieci cudzoziemskich w procesie adaptacji i nauczania może pogłębiać istniejące trudności spowodowane transakcjami transnarodowymi, a także problem stygmatyzacji i dyskryminacji w szkole. Dzieci pochodzenia ukraińskiego w polskiej szkole najczęściej doświadczają dwóch rodzajów dyskryminacji: ze względu na przynależność etniczną/narodowościową oraz ze względów językowych.

Badania dotyczące dzieci migrantów w Polsce¹⁷⁶ pokazują, że większość z nich dobrze ocenia polską szkołę oraz relacje z nauczycielami. Jednakże nie brakuje także sytuacji, w których dzieci doświadczają nierównego traktowania oraz dręczenia. Na przykład dwunastoletni chłopiec z Ukrainy, który przyjechał do Polski w 2021 roku i przebywał w kraju 8 miesięcy, podczas wywiadu zaznaczył, że miał trudne relacje z rówieśnikami pomimo wsparcia, którego udzielali mu nauczyciele i wychowawczynie. Chłopiec miał trudności w nawiązaniu kontaktu z innymi dziećmi, gdyż wymaga to lepszej znajomości języka. Dzieci, z którymi rozmawiał w szkole, głównie ćwiczyły z nim język rosyjski. Ponadto doświadczył dokuczania ze strony innego chłopca – powodem było pochodzenie Mykoły oraz trudności językowe.

Istniejący system nauczania w szkole polskiej, który w dużej mierze polega na samodzielnym opracowaniu lub dopracowaniu materiału, pogłębia sytuację edukacyjną dzieci migrantów, gdyż ich rodzice często nie mają wystarczających kompetencji kulturowo-językowych oraz programowych, żeby wesprzeć dzieci¹⁷⁷. Ponadto rodzice nie zawsze mają przestrzeń czasową, żeby pomagać dzieciom w nauce, ponieważ główną

¹⁷⁴ Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej (2022), [online:] https://www.coig.com.pl/Baza_szkol_w_Polsce.php [dostęp 16.07.2023].

¹⁷⁵ NIK o kształceniu dzieci cudzoziemców..., op. cit.

¹⁷⁶ Projekty badawcze, które dotyczyły analizy sytuacji dzieci migrantów w Polsce w ostatnich latach: CHILDTRAN, prowadzony na Uniwersytecie SWPS w Warszawie (2020–2023); CHILD-UP, realizowany na Uniwersytecie Jagiellońskim (2019–2022) oraz MiCREATE, realizowany przez Stowarzyszenie INTERKULTURALNI PL (2019–2022).

¹⁷⁷ A. Popyk, P. Pustułka, *Educational Disadvantages During COVID-19 Pandemic Faced by Migrant Schoolchildren in Poland*, „Journal of International Migration and Integration” 2023, t. 24, s. 487–505, [online:] <https://doi.org/10.1007/s12134-022-00953-2> [dostęp 16.07.2023].

przyczyną ich pobytu w Polsce często są powody ekonomiczne, w związku z czym dużą część swojego czasu spędzają w pracy. Dodatkowym obciążeniem dla rodzin z dziećmi jest również systematyczny lub nieramowy tryb pracy rodziców, np. tryb zmianowy, wieczorowy czy nocny, który wpływa na zmniejszenie czasu wsparcia dzieci w nauce. Pandemia nie tylko rzuciła światło na te nierówności w nauczaniu dzieci, ale w dużym stopniu je pogłębiła. W trakcie edukacji zdalnej w Polsce główną metodą nauczania było przekazywanie dzieciom materiału do opracowania i zadawanie prac domowych do samodzielnego opracowania¹⁷⁸. W związku z trudnościami w opanowaniu materiału samodzielnie w trakcie nauczania zdalnego dzieci wskazywały na ważną rolę szkoły i nauczycieli nie tylko w nauczaniu, ale również w procesie socjalizacji, gdyż szkoła często jest jedynym lub najważniejszym miejscem kontaktów z rówieśnikami.

CASE STUDY XI

I: Jak się czułeś na początku, kiedy przyjechałeś?

M: Chciałem wrócić na Ukrainę, ponieważ nic nie rozumiałem. Niektórzy mogli też nie rozumieć mnie. Dlatego ze mnie się śmiali. To było trochę denerwujące, ale teraz jest lepiej... Kiedy rozmawiałem z kimś, oni nie rozumieli połowy tego, co mówię, a ja nie rozumiałem połowy, co oni mówią. Czasami niepoprawnie wymawiałem słowa, a czasami źle stawiam akcent.

W klasie jest jeden chłopiec, który cały czas zachowuje się bardzo źle. Czasem coś powie mi lub jeszcze coś. Ja nic mu nie robiłem, a on zaczynał się denerwować, ponieważ jestem z Ukrainy. Nic nie mogłem mu powiedzieć na początku, bo nie znałem języka... Pewnego razu on podszedł i zaczął mnie mocno popychać, oddałem mu, on jeszcze mocniej mnie popchnął i prawie doszło do bójki. Zachowywał się nieprzyjemnie i robił rzeczy niekulturalne.

Mykoła (12 lat, 8 miesięcy w Polsce)

Trudności w uczeniu się nieletnich migrantów są również spowodowane brakiem wystarczającej wiedzy rodziców i dzieci na temat systemu oświaty i edukacji w Polsce. Od momentu zamiaru zapisania dziecka do szkoły polskiej rodzice muszą dopełnić wielu formalności. Często narzekają na brak wsparcia dyrekcji szkoły w tej sprawie, co powoduje pewne opóźnienia w przyjęciu do nowej szkoły lub zapisaniu dziecka na dodatkowe zajęcia wyrównawcze. Kolejnym ważnym krokiem dla rodzica i dzieci jest np. zmiana szkoły lub przejście do liceum. W badaniu realizowanym w projekcie CHILDTRAN¹⁷⁹ rodzice nieraz podkreślali brak wiedzy na temat systemu edukacji w Polsce.

¹⁷⁸ A. Popyk, *The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: reconstructing values of migrant children in Poland*, „European Societies” 2021, t. 23, s. 530–544, [online:] <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1831038> [dostęp 16.07.2023].

¹⁷⁹ Projekt CHILDTRAN (2020–2023).

Mieli trudności przede wszystkim z wyszukaniem odpowiedniej szkoły/liceum oraz przygotowaniem kompletu niezbędnych dokumentów, procesem ich złożenia i z dotrzymaniem wyznaczonych terminów.

CASE STUDY XII

W tym roku Ihor skończył 8. klasę, trzeba było się zastanowić, co robić dalej. Jeszcze wiosną nie wiedziałam, co mamy robić, jaki jest system w Polsce, jak bardzo egzamin w ósmej klasie jest ważny. Musieliśmy kilkakrotnie pytać wychowawczynie, naszych znajomych. Tak naprawdę najbardziej nam pomogła wiedza, którą syn uzyskiwał od kolegów. W końcu po prostu podaliśmy dokumenty do liceum razem z Ihora kolegami.

Mama 13-letniego Ihora Oprócz wykluczenia i stygmatyzacji jedną z najważniejszych trudności w edukacji dzieci ukraińskich jest ich „niewidzialność” w szkole. Bliskość kultury polskiej i ukraińskiej czasem staje się przyczyną braku działań wspierających nowo przybyłe dzieci, gdyż nauczyciele i administracja szkolna mają przekonanie, że szybko same nauczą się języka i zaadaptują w nowej szkole. Z kolei brak odpowiedniego przygotowania nauczycieli do pracy z dziećmi odmiennymi kulturowo oraz niewystarczająca organizacja i wsparcie nauczycieli powodowały, że nauczyciele czasem nie mają możliwości przeprowadzenia zajęć dodatkowych z języka polskiego.

CASE STUDY XIII

Dzieci ukraińskie bardzo szybko uczą się języka, zwłaszcza przebywając z dziećmi polskimi w klasie. To jest najważniejsze. Dlatego dzieci uczą się wszystkiego w sposób naturalny. Niestety nie zawsze możemy zapewnić wystarczającą liczbę zajęć z języka polskiego, nie mamy też wsparcia asystentów kulturowych.

Nauczyciel języka polskiego (brak danych o wieku)

Podsumowując, brak skutecznej polityki i procesu wsparcia adaptacji i nauki dzieci migrantów w Polsce, brak aktywności i wrażliwości kadry pedagogicznej i administracyjnej szkoły, jak również niestosowanie się do istniejących wymogów wsparcia dzieci cudzoziemskich w szkole powodują, że zarówno same dzieci, jak i ich rodzice bywają marginalizowane i marginalizowani w sposób aktywny lub pasywny. Ma to niewątpliwie wpływ na dobrostan dzieci oraz ich wyniki w nauce, co w przyszłości może się przełożyć na dalsze decyzje edukacyjne i życiowe.

Rozdział V

Uchodźcy z Ukrainy w Polsce

Tetyana Lewińska

Niniejszy rozdział jest uzupełnieniem poprzednich analiz dotyczących okresu pandemii COVID-19. Autorzy i autorki publikacji uznali za słuszne wprowadzić do publikacji dodatkowy rozdział przedstawiający istotne zmiany dotyczące obywateli Ukrainy, które wywołała pełnoskalowa agresja Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy w lutym 2022 roku. Wydarzenia te miały miejsce w momencie przygotowywania publikacji do druku, w związku z czym tekst przedstawia jedynie zarys sytuacji związanej z następnym po pandemii kryzysie uchodźczym – i skupia się na omawianych w publikacji aspektach związanych z rozwiązaniami systemowymi w legalizacji, edukacji i rynku pracy.

1. Fala uchodźców z Ukrainy w 2022 roku

Rok 2022 był rokiem przełomowym dla Ukraińców. 24 lutego 2022 roku zbrojna agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę spowodowała przymusową emigrację Ukraińców. Według danych Fronteksu 2022 roku do Unii Europejskiej przybyło prawie 15 mln obywateli Ukrainy, a około 3 mln zdecydowało się w niej pozostać¹⁸⁰. Według informacji Straży Granicznej RP w ciągu roku od początku pełnowymiarowej inwazji polsko-ukraińską granicę w stronę Polski przekroczyło 10,056 mln osób, a według stanu na 24 lutego 2023 roku z Polski do Ukrainy odprawiono ponad 8,148 mln osób¹⁸¹. Mimo że liczby te zawierają wielorazowe przekroczenie granicy przez te same osoby, obrazuje to olbrzymią skalę migracji przymusowej.

¹⁸⁰ *Frontex stands with Ukraine*, Frontex, 24.02.2023, [online:] <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-stands-with-ukraine-koMhlh> [dostęp 7.03.2023].

¹⁸¹ *W dn.24.02 #funkcjonariuszeSG odprawili...* [oficjalny komunikat Straży Granicznej na portalu X, online:] https://twitter.com/Straz_Graniczna/status/1629376173787557894?cxt=HHwWjMC9wem_2p-wtAAAA [dostęp 07.03.2023].

W dyskusji na temat napływu Ukraińców uciekających przed wojną do Polski i innych krajów pojawiają się różne zdania odnośnie do tego, jakim terminem należy te osoby określić. W niniejszej publikacji używamy terminu „uchodźcy” jako jednego z możliwych. W literaturze naukowej i aktach prawnych stosowane są również inne pojęcia, takie jak „uchodźcy wojenni”, „przymusowi migranci”, „obywatele Ukrainy uciekający przed wojną”. Są to kategorie, które wymagają szerokiej dyskusji metodologicznej.

Na mocy specustawy¹⁸² od 16 marca 2022 roku uchodźcy z Ukrainy otrzymali możliwość ubiegania się o nadanie numeru PESEL (obywatelom Ukrainy nadawano numer PESEL z symbolem UKR), uprawniającego do specjalnej ochrony czasowej oraz do korzystania z różnego rodzaju świadczeń socjalnych, zdrowotnych i rodzinnych. PESEL UKR był potrzebny także dla formalności związanych z podjęciem pracy czy założeniem działalności gospodarczej. Specjalna ochrona czasowa przewidywała prawo do opieki zdrowotnej przez okres 18 miesięcy od 24 lutego 2022 roku oraz natychmiastowe prawo do pracy (w razie dopełnienia obowiązku powiadomienia przez pracodawcę powiatowego urzędu pracy właściwego ze względu na siedzibę firmy lub miejsce zamieszkania pracownika o powierzeniu wykonywania pracy).

W pierwszych tygodniach po wprowadzeniu numerów PESEL z powodu napływu interesantów oraz specyfiki technicznej rejestracji stworzyły się duże kolejki w miejscach wydania numerów PESEL. W ciągu mniej niż jednego roku od inwazji w grudniu 2022 roku liczba osób, które uzyskały status UKR, przekroczyła 1,5 mln. Część z zarejestrowanych osób została pozbawiona uprawnień wynikających z posiadania PESEL UKR w związku z wyjazdem z Polski na okres powyżej 30 dni. Należy zwrócić uwagę, że część z tych osób wyjechała do innych krajów strefy Schengen i przez jakiś czas posiadała ten status, gdyż polskie organy nie miały wiedzy o tym, że cudzoziemiec przebywał przez pewien czas poza Polską ze względu na brak kontroli granicznej w obrębie strefy Schengen. Weryfikacja danych w bazie, prowadzona co tydzień przez Państwowy Fundusz Rozwoju, wykazała, że na koniec grudnia 2022 roku w Polsce przebywało niespełna 950 tys. uchodźców z Ukrainy posiadających numer PESEL UKR¹⁸³. Oznaczałoby to, że ponad 550 tys. osób wyjechało do innych państw członkowskich UE lub wróciło do kraju pochodzenia¹⁸⁴.

Po rozpoczęciu przez Federację Rosyjską wojny wraz z nasilającą się falą uchodźców przybywających do Polski zaistniała pilna potrzeba wprowadzenia natychmiastowych rozwiązań dotyczących zakwaterowania, wyżywienia, pomocy rzeczowej, opieki

¹⁸² Ustawa z dnia 12 marca 2022 roku o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz.U. 2022 poz. 583, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> [dostęp 24.04.2024].

¹⁸³ M. Duszczyk, A. Górny, P. Kaczmarczyk, A. Kubisiak, *War refugees from Ukraine in Poland – one year after the Russian aggression. Socioeconomic consequences and challenges*, „Regional Science Policy & Practice” 2023, t. 15, nr 1, s. 181–199, [online:] <https://doi.org/10.1111/rsp3.12642> [dostęp 28.06.2023].

¹⁸⁴ Ibidem.

medycznej, wsparcia psychologicznego i informacyjnego. W pierwszych tygodniach dużą rolę w zaspokojeniu tych potrzeb odegrały organizacje pozarządowe wspólnie z wolontariuszami, ludźmi dobrej woli, jak również samorządy. Według sondażu Instytutu Badań Rynkowych i Społecznych (IBRiS) przeprowadzonego w ostatnich dniach lutego 2022 roku zdecydowana większość obywateli RP była chętna pomagać uchodźcom z Ukrainy – ponad 90% respondentów opowiedziało się za przyjmowaniem Ukraińców uciekających przed działaniami wojennymi (ok. 60% badanych uważało, że „przyjąć trzeba wszystkich uciekających”, 35% – że „trzeba przyjąć wyłącznie najbardziej potrzebujących i zagrożonych”)¹⁸⁵. Działania pomocowe oraz stopień zaangażowania ze strony polskich obywateli miały bezprecedensowy wymiar. Według danych badania ARC Rynek i Opinia przeprowadzonego w marcu 2022 r. 64% Polaków przyznało, że od momentu zbrojnej agresji Rosji na Ukrainę w jakiś sposób pomagało uchodźcom, a najczęstszymi formami pomocy było dołączenie do zbiorów rzeczowych i finansowych¹⁸⁶.

Samorządy również aktywnie włączyły się w pomoc Ukraińcom. Głównymi miejscami docelowymi dla Ukraińców uciekających przed wojną okazały się największe miasta w Polsce. Według danych portalu portalsamorzadowy.pl według stanu na luty 2023 roku najwięcej uchodźców z Ukrainy przebywało w Warszawie (ponad 100 tys. osób), Wrocławiu (ok. 45 tys.), Krakowie (31 tys.), Poznaniu (26 tys.), Gdańsku (17 tys.) i Łodzi (16 tys.)¹⁸⁷. Według danych oficjalnego portalu miasta Warszawy w ciągu roku od pełnowymiarowej inwazji przez Warszawę przejechało ponad 1,1 mln uchodźców z Ukrainy. W lutym 2023 roku do stolicy docierało ok. 7 tys. Ukraińców uciekających przed wojną tygodniowo, „z czego 95% osób ruszało w dalszą podróż”¹⁸⁸.

Przybycie do Polski tak dużej grupy osób w stosunkowo krótkim czasie wymagało wprowadzenia odpowiednich rozwiązań nie tylko na poziomie samorządowym, ale również ogólnokrajowym, w tym natychmiastowych zmian systemowych. Wspomniana wcześniej specustawa pełniła funkcję podstawowego dokumentu, który określał różne rodzaje pomocy zapewnianej obywatelom Ukrainy, wsparcie jednostek samorządu w realizacji tego celu oraz zasady dystrybucji leków i innych rodzajów pomocy humanitarnej na terytorium Ukrainy. Ustawa zawiera szczególne

¹⁸⁵ Z. Dąbrowska, *Sondaż: Większość Polaków gotowych na przyjęcie wszystkich uciekinierów z Ukrainy*, „Rzeczpospolita” 28.02.2022, [online: <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art35776491-sondaz-wiekszosc-polakow-gotowych-na-przyjecie-wszystkich-uciekinierow-z-ukrainy>] [dostęp 28.03.2023].

¹⁸⁶ *Jak Polacy wspierają uchodźców z Ukrainy? Wyniki badania ARC Rynek i Opinia*, NowyMarketing, 28.03.2022, [online: <https://nowymarketing.pl/a/37101,jak-polacy-wspieraja-uchodzcow-z-ukrainy-wyniki-badania-arc-rynek-i-opinia>] [dostęp 28.03.2023].

¹⁸⁷ W. Kuta, *W tych polskich miastach uchodźcy z Ukrainy osiedlają się najchętniej*, Portal Samorządowy, 23.02.2023, [online: <https://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/w-tych-polskich-miastach-uchodzcy-z-ukrainy-osiedlaja-sie-najchetniej,442844.html>] [dostęp 28.03.2023].

¹⁸⁸ *Rok wojny i pomocy Ukrainie*, Miasto Warszawa, 23.02.2023, [online: <https://um.warszawa.pl/-/rok-wojny-i-pomocy-ukrainie>] [dostęp 28.03.2023].

regulacje dotyczące kształcenia, wychowania i opieki dzieci i uczniów będących obywatelami Ukrainy, niektóre uprawnienia studentów, nauczycieli akademickich i pracowników naukowych przyjeżdżających z Ukrainy, a także szczególne zasady organizacji i funkcjonowania uczelni w związku z zapewnieniem miejsc na studiach dla obywateli Ukrainy¹⁸⁹.

Intensywność i masowość migracji związanej z wojną znacznie przewyższa dotychczasową skalę migracji. Zdecydowaną większość wśród uchodźców stanowią kobiety (80% wobec 54% wśród migrantów przedwojennych)¹⁹⁰, we wcześniejszych latach to mężczyźni stanowili trzon migracyjny wśród Ukraińców¹⁹¹. Jednym z powodów odwrócenia tej tendencji jest zakaz wyjazdu z Ukrainy mężczyzn w wieku 18–60 lat (poza nielicznymi wyjątkami). Od końca kwietnia 2022 roku, czyli po dwóch miesiącach od eskalacji wojny, zaobserwowano tendencję zwiększenia wyjazdów obywateli Ukrainy z Polski do Ukrainy. Zauważalnie spadł wśród uchodźców w stosunku do początku wojny udział osób powyżej 60. roku życia¹⁹². Według danych badania NBP „Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce”¹⁹³ migranci zarobkowi z Ukrainy, którzy przyjechali do Polski przed wojną, znacznie częściej deklarowali, że chcą zostać w Polsce na stałe (55% wśród migrantów wobec 19% wśród uchodźców). To podejście części uchodźców do pobytu w kraju schronienia jako tymczasowego i nastawienie, że w każdym momencie trzeba będzie jechać dalej lub wrócić do kraju ojczystego, odzwierciedla się w ograniczonej integracji w społeczeństwie przyjmującym. Polska nie była dla obywateli Ukrainy uciekających od wojny „krajem z wyboru”, elementem przemyślanej strategii migracyjnej. Ma to wpływ również na podejmowanie pracy, decyzji odnośnie do wysyłania dzieci do polskiej szkoły, prób nauczania się języka polskiego. Dużo osób przyjechało bez wstępnego rozeznania dotyczącego przykładowo infrastruktury, warunków zamieszkania, tym bardziej bez znajomości zasad i warunków funkcjonowania na rynku pracy i znajomości języka. W związku z powyższym nadal istnieje potrzeba realizacji kampanii informacyjnej na szeroką skalę, informującej obywateli Ukrainy o tym, jak funkcjonuje rynek pracy w Polsce, a w szczególności jakie są prawne i podatkowe uwarunkowania przy podejmowaniu pracy przez cudzoziemców.

¹⁸⁹ Ustawa z dnia 12 marca 2022 roku...

¹⁹⁰ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP*, Departament Statystyki, Warszawa 2022, s. 3, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/sytuacja-uchodzcow-z-Ukrainy-w-Polsce.pdf> [dostęp 25.06.2023].

¹⁹¹ Ibidem, s. 7.

¹⁹² Ibidem, s. 3.

¹⁹³ Ibidem.

2. Sytuacja uchodźców z Ukrainy na rynku pracy

Według badania NBP „Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce”¹⁹⁴ prawie połowa uchodźców nie władała językiem polskim (46%), co istotnie utrudniało integrację w społeczeństwie polskim i zmniejszało możliwości znalezienia satysfakcjonującej pracy. W grupie nieznającej języka polskiego pracowało 50% osób, w grupie dobrze znającej polski – 82%¹⁹⁵.

Uchodźcy z Ukrainy stanowią dużą grupę osób, które potencjalnie mogą być aktywne na rynku pracy w Polsce. Specustawa¹⁹⁶ wprowadziła szybką i uproszczoną ścieżkę procesu zatrudniania – dzięki niej każdy obywatel Ukrainy, który po 24 lutego 2022 roku wjechał legalnie do Polski, mógł legalnie przebywać i pracować w kraju przez 18 miesięcy bez dodatkowych wymogów. Według badania NBP wśród uchodźców odsetek pracujących wyniósł 65%¹⁹⁷. Należy pamiętać, iż do Polski przyjeżdżały przede wszystkim kobiety z dziećmi, które często muszą łączyć pracę z opieką nad dziećmi i dlatego wybierają zatrudnienie na część etatu.

Innym zauważalnym problemem jest brak możliwości podjęcia pracy zgodnej ze swoimi kwalifikacjami. Według danych badania NBP najwięcej uchodźców podejmowało pracę w gospodarstwach domowych, a 46% uchodźców miało poczucie, że pracuje w Polsce poniżej swoich kwalifikacji¹⁹⁸. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym lub uniemożliwiającym podjęcie pracy w swoim zawodzie jest problem z uznawalnością ukraińskich dyplomów. Opisana wyżej sytuacja ma dwie negatywne konsekwencje dla rynku pracy i całej gospodarki. Po pierwsze kapitał ludzki uchodźców z Ukrainy nie jest w pełni wykorzystywany. Po drugie brak możliwości wykonywania własnego zawodu przez uchodźczynie (bo to kobiety stanowią większość osób przybywających do Polski) sprawia, że ograniczają się one do wykonywania prostszych prac. Prowadzi to do nadpodaży pracy w tym segmencie rynku oraz pogorszenia się i tak niełatwej sytuacji działających tam pracownic.

3. Uchodźcy z Ukrainy w polskiej szkole

Po eskalacji wojny Polska zmierzyła się z wyzwaniem wdrożenia dzieci uchodźców z Ukrainy do systemu edukacji szkolnej i przedszkolnej. Zgodnie z polskim prawem dzieci i młodzież z Ukrainy w wieku szkolnym mogły uczęszczać do szkoły w Polsce na warunkach dotyczących obywateli polskich. Dzieci są przyjmowane do szkół w ciągu

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2022 roku...

¹⁹⁷ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, op. cit., s. 3.

¹⁹⁸ Ibidem.

całego roku szkolnego. *Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 roku w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy*¹⁹⁹ zmieniło oraz wprowadziło nowe przepisy dotyczące m.in. egzaminów (egzaminu ósmoklasisty, egzaminu maturalnego, egzaminów zawodowych i egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie) oraz możliwości zwiększenia liczby uczniów i uczennic w oddziałach przygotowawczych.

Pod koniec kwietnia 2022 roku w polskim systemie edukacji było ponad 193 tys. uczniów z Ukrainy²⁰⁰. Na koniec roku szkolnego 2021/2022 w Polsce przebywało ponad 356 tys. dzieci uchodźców z Ukrainy w wieku szkolnym, ponad 139 tys. z nich uczęszczało do polskich szkół²⁰¹. Według danych Systemu Informacji Oświatowej (stan na dzień 14 lutego 2023 r.) w polskich szkołach i przedszkolach było 187,9 tys. dzieci z Ukrainy²⁰². Dzieci uchodźców z Ukrainy po przyjeździe do Polski mogły uczęszczać do polskiej szkoły, uczyć się zdalnie w szkole ukraińskiej (jeżeli była taka możliwość) lub łączyć te dwa modele. Nie ma wiarygodnych danych odnośnie do tego, ile dzieci uczy się w ukraińskiej szkole zdalnie. Według raportu Centrum Edukacji Obywatelskiej 56% dzieci uchodźców z Ukrainy było poza systemem edukacji w Polsce w drugim semestrze roku szkolnego 2022/2023²⁰³.

Jedną z kluczowych kwestii dotyczących adaptacji dzieci uchodźczych w polskiej szkole jest znajomość języka polskiego – co najmniej na poziomie pozwalającym na uczenie się. Dużo osób zmierzyło się również z wyzwaniem dostosowania się do nowego dla nich systemu, gdyż szkoła w Polsce różni się od ukraińskiej. Dla uczniów z Ukrainy organizowano oddziały przygotowawcze, które przybliżyły dzieciom uchodźców zasady funkcjonowania polskiego systemu edukacji oraz stwarzały możliwość uczenia się języka polskiego²⁰⁴. W roku szkolnym 2021/2022 „w całym kraju takich oddziałów

¹⁹⁹ *Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 roku w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy*, Dz.U. 2022 poz. 645, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000645> [dostęp 6.04.2024].

²⁰⁰ A. Matłacz, *W polskich szkołach i przedszkolach uczy się 187,9 tys. dzieci z Ukrainy*, Prawo.pl, 27.02.2023, [online:] <https://www.prawo.pl/oswiata/ukrainskie-dzieci-w-polskich-szkolach,520015.html> [dostęp 17.07.2023].

²⁰¹ P. Chrostowska, *Uczniowie uchodźczy z Ukrainy w polskim systemie edukacji*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [online:] https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2022/11/CEO_uczniowie_uchodzyczy_pazdzienik_2022-fin-1.pdf [dostęp 17.07.2023].

²⁰² MEiN: *W polskich szkołach i przedszkolach jest 187,9 tys. dzieci i młodzieży z Ukrainy, przybyłych po wybuchu wojny*, Serwis Samorządowy PAP, 27.02.2023, [online:] <https://samorzad.pap.pl/kategoria/edukacja/mein-w-polskich-szkolach-i-przedszkolach-jest-1879-tys-dzieci-i-mlodziezy-z>, [dostęp 17.07.2023].

²⁰³ P. Chrostowska, *Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [online:] <https://ceo.org.pl/co-w-2-polroczu-tego-roku-szkolnego-zmieniło-sie-w-sytuacji-uczniow-uchodzucznych-i-szkol/> [dostęp 17.07.2023].

²⁰⁴ Szczegółowo funkcjonowanie oddziałów przygotowawczych omówiono w rozdziale IV „Stygmatyzacja w edukacji”.

funkcjonowało 2 414, a naukę w nich pobierało 38 tys. dzieci (27% spośród wszystkich uczniów uchodźczych)²⁰⁵. Prawo oświatowe dopuszcza możliwość kontynuacji nauki w oddziale przygotowawczym w kolejnym roku szkolnym. Niemniej w wielu placówkach po roku nauczania w oddziale przygotowawczym dzieci uchodźców umieszczano w oddziałach regularnych. W wyniku tego w roku szkolnym 2022/2023 w Polsce funkcjonowało już tylko 956 oddziałów przygotowawczych, gdzie uczyło się 15 tys. uczniów z Ukrainy²⁰⁶.

²⁰⁵ P. Chrostowska, *Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół...*, op. cit.

²⁰⁶ Ibidem.

Rekomendacje

Jednym z głównych wyzwań, które stoją przed Polską, jest stworzenie przemyślanej polityki migracyjnej. Tworzenie i wdrożenie kompleksowej międzysektorowej polityki migracyjnej z zaangażowaniem ekspertów z zakresu prawa migracyjnego, aktywistów, samorządowców, przedstawicieli trzeciego sektora może stanowić próbę odpowiedzi na wyzwanie o charakterze systemowym, która nie traciłaby przy tym oddolnej perspektywy. Przemyślane strategiczne zarządzanie procesami migracyjnymi uwzględniające kwestię dobrostanu migrantów może przyczynić się do minimalizowania napięć społecznych. W tym procesie ważne jest z jednej strony przybliżenie migrantom kwestii standardów funkcjonowania w społeczeństwie przyjmującym, a z drugiej – zachowanie dla przybyszów warunków do pielęgnacji kulturowej i językowej odrębności.

Wpisując się w tę wizję, w tej części publikacji przedstawiamy szereg rekomendacji, które zdaniem autorów mogą polepszyć sytuację migrantów i uchodźców z Ukrainy w Polsce w różnych obszarach: prawno-organizacyjnym, sytuacji na rynku pracy i systemie edukacji. Jak wskazują wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu „Językowe antidotum”, jednym z kluczowych zadań jest podejmowanie działań zmierzających do zmniejszenia poziomu dyskryminacji w stosunku do Ukraińców w Polsce, również z jej mniej widocznymi formami, takimi jak dyskryminacja statystyczna.

Sytuacja, w której w wyniku pandemii COVID-19 czy wybuchu wojny znaleźli się migranci z Ukrainy, dowodzi, jak ważne jest wypracowanie skonsolidowanych mechanizmów zarządzania kryzysowego w polityce migracyjnej. Istotne wydaje się zapewnienie przewidywalności zmian prawno-organizacyjnych przy jednoczesnym aktualizowaniu i dostosowywaniu ich do bieżącej sytuacji wynikłej ze zdarzeń o charakterze szokowym. Tej „roztropnej elastyczności” powinno towarzyszyć konsekwentne dążenie do upraszczania procedur administracyjno-prawnych oraz dążenie do wdrażania realistycznych rozwiązań, uwzględniających możliwości i potrzeby migrantów. Celem i efektem tych działań powinno być zmniejszenie grupy osób narażonych na nielegalny pobyt w Polsce.

Pandemia COVID-19 oraz wywołany wojną napływ uchodźców z Ukrainy uwypukliły wagę przygotowywania rzetelnych kampanii informacyjnych kierowanych do odbiorców w ich językach ojczystych. Znaczna część niedogodności, których w trakcie tych kryzysów doświadczyli obywatele Ukrainy w Polsce, była skutkiem braku informacji dotyczących podstawowych kwestii praktycznych lub opóźnienia w jej dotarciu do grupy docelowej. Powodowało to stres, niepewność, podejmowanie pochopnych i niekorzystnych decyzji dotyczących tak fundamentalnych kwestii jak legalizacja pobytu i zatrudnienia, korzystanie z opieki zdrowotnej, przemieszczanie się w kraju i zagranicą.

Poniżej przedstawiamy rekomendacje dotyczące dwóch głównych obszarów omawianych w niniejszej książce: rynku pracy i edukacji.

Rekomendacje w zakresie uregulowania sytuacji na rynku pracy

1. Promowanie legalnych sposobów zatrudnienia i praw pracowniczych.
2. Tworzenie rozwiązań prawnych zabezpieczających w lepszym stopniu grupy najbardziej narażone na utratę pracy: kobiet oraz osób zatrudnionych na umowy cywilnoprawne, agencyjne.
3. Wprowadzenie ułatwień i rozwiązań przejściowych w zakresie uznawalności ukraińskich dyplomów i kwalifikacji.
4. Zapewnienie ciągłego monitoringu procesów implementacji rozwiązań i nowelizacji prawnych dotyczących zatrudnienia (w tym specustawy z dnia 12 marca 2022 roku²⁰⁷ wraz z jej późniejszymi zmianami²⁰⁸) oraz stworzenie szybkiego i skutecznego mechanizmu reagowania na pojawiające się problemy.
5. Zainicjowanie ogólnokrajowej kampanii informacyjnej dla pracodawców i pracowników (w języku ojczystym) oraz stworzenie we współpracy z samorządami punktów informacyjnych.
6. Tworzenie kampanii społecznych informujących o korzyściach płynących dla grupy większościowej z udziału migrantów z Ukrainy w polskim rynku pracy.
7. Zmiana stereotypowego postrzegania migrantów z Ukrainy jako taniej siły roboczej.
8. Troska o dobrostan pracowników (wszystkich, w tym migrantów z Ukrainy) zarówno na poziomie systemowym, jak i na poziomie poszczególnych zakładów pracy.
9. Systemowe rozwiązanie problemu braku miejsc w placówkach wychowania przedszkolnego i żłobkach, który uniemożliwia lub ogromnie utrudnia podjęcie pracy osobom w sytuacji migracyjnej i uchodźczej (zdecydowana większość uchodźców to kobiety z dziećmi).

²⁰⁷ Ustawa z dnia 12 marca 2022 roku...

²⁰⁸ Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2023 poz. 185, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230000185> [dostęp 24.04.2024].

10. Podjęcie systemowych działań ułatwiających naukę języka polskiego. Organizowanie lekcji, kursów językowych na szeroką skalę. Tworzenie ogólnodostępnych materiałów do samokształcenia przeznaczonych dla Ukraińców i wykorzystujących podobieństwa między językami słowiańskimi.

Rekomendacje w zakresie edukacji szkolnej

W latach przed pandemią COVID-19 i przyjęciem przez Polskę dużej liczby osób uciekających z Ukrainy z powodu brutalnej agresji wojennej Federacji Rosyjskiej wspomaganie szkół w organizowaniu efektywnego kształcenia dzieci cudzoziemskich, wyrównującego ich szanse w polskim systemie oświaty, nie było systemowe. W czasie pandemii dzieci migrantów z Ukrainy borykały się z wyzwaniami w adaptacji i integracji w nowym otoczeniu z powodu utrudnień spowodowanych pandemią – izolacji i edukacji zdalnej, powodujących brak bezpośredniego kontaktu z rówieśnikami. W sytuacji trwającej w Ukrainie wojny istnieje potrzeba wprowadzenia efektywnych rozwiązań na poziomie systemowym i przetestowania dotychczasowych rozwiązań „covidowych” w nowych warunkach. Jedną z głównych rekomendacji mających na celu usprawnienie dostosowania się do nowych warunków jest aktywne włączenie do tego procesu specjalistek i specjalistów od edukacji migrantów na różnych poziomach podejmowania decyzji.

Ważne jest też stworzenie skutecznego mechanizmu pozwalającego na szybkie dotarcie informacji zwrotnej od różnych środowisk o przetestowaniu rozwiązań oraz umożliwienie elastyczności wprowadzenia zmian. Należy nie tylko stwarzać przestrzeń do wymiany doświadczeń na poziomie samorządowym, ale również włączać przedstawicieli migrantów na różnych poziomach wdrażania zmian systemowych.

Zorganizowanie wsparcia informacyjnego dla migrantów i uchodźców (rodziców i dzieci) dotyczącego możliwości realizacji obowiązku szkolnego na poziomie lokalnym pozwoli im w większym stopniu przyswoić wiedzę o funkcjonowaniu systemu edukacji i różnicach systemowych i programowych w porównaniu z systemem i programem nauczania w kraju pochodzenia dzieci.

Rekomendacje wdrożenia zmian na poziomie jednostek oświatowych

1. Stworzenie systemu informowania rodziców i opiekunów prawnych dzieci z doświadczeniem migracji w ich języku ojczystym o ich prawach, w tym o przepisach dotyczących przeciwdziałania dyskryminacji i wykluczeniu.
2. Włączenie asystentek/asystentów międzykulturowych, wolontariuszek/wolontariuszy, działaczek/działaczy społecznych na różnych poziomach komunikacji i interakcji rodziców z nauczycielkami/nauczycielami i dyrekcją szkół. Wsparcie

merytoryczne rodziców w procesie rozmów z wychowawczynią/wychowawcą lub dyrektcją czy w trakcie dopełniania formalności związanych z funkcjonowaniem dziecka w szkole.

3. Stworzenie warunków do kształcenia osób, które chcą i mogą pełnić funkcję asystentów/asystentek międzykulturowych.
4. Zapewnienie opieki psychologicznej dla dzieci z doświadczeniem migracji. Zapewnienie odpowiedniej opieki psychologicznej, a także wsparcia w procesach adaptacji i socjalizacji dzieciom cudzoziemców, które rozpoczęły naukę w szkole przed rokiem 2022 i również potrzebują wsparcia.
5. Zapewnienie opieki psychologicznej dla dzieci uchodźców (w tym specjalistyczne wsparcie dzieci z doświadczeniem wojny, traum itp.).
6. Zapewnienie kadry nauczycielskiej i administracyjnej dostęp do wiedzy nt. różnic społeczno-kulturowych, uwarunkowań regionalnych i wielojęzyczności w Ukrainie, a także różnic programowych uczniów pochodzących z Ukrainy.
7. Wsparcie merytoryczne (za pomocą specjalistycznych materiałów dydaktycznych) oraz szkoleniowe nauczycieli w celu przybliżenia im problematyki różnic językowych i kulturowych dzieci cudzoziemców (w tym różnic w obrębie jednej grupy, tak jak w przypadku Ukraińców).
8. Uwrażliwienie nauczycielek/nauczycieli oraz dyrekcji i administracji jednostek oświatowych na kwestie językowe, stworzenie kompendium wiedzy dotyczącego używania języków ukraińskiego i rosyjskiego w komunikacji z uczniami pochodzącymi z różnych regionów Ukrainy.
9. Uwrażliwienie kadry nauczycielskiej na równe traktowanie dzieci migrantów z innych krajów niż Ukraina (Białoruś, Rosja, inne kraje byłego Związku Radzieckiego) w celu minimalizacji napięć emocjonalnych, konfliktów i przemocy rówieśniczej.
10. Opracowanie rozwiązań pozwalających na intensyfikację integracji dzieci migrantów w warunkach edukacji zdalnej w systemie oświaty kraju pochodzenia.

Rekomendacje systemowe wymagające współpracy ze stroną ukraińską

1. Zapewnienie na życzenie rodziców możliwości korzystania z alternatywnych rozwiązań (edukacji zdalnej) i oferty edukacyjnej w języku ojczystym (szkół ukraińskich) na okres przejściowy (po przyjeździe do kraju) z perspektywą ich kontynuacji.
2. Zorganizowanie dla dzieci migrantów (głównie uchodźców) z Ukrainy szkoły lub klasy ukraińskiej w Polsce według ukraińskiego systemu, w których byłoby zatrudnieni nauczyciele z Ukrainy przebywający w Polsce w czasie wojny.
3. Opracowanie systemowych zasad funkcjonowania takich alternatywnych rozwiązań w ramach polskiego systemu oświaty.

ІММІГРАНТИ З УКРАЇНИ В ПОЛЬЩІ В УМОВАХ КРИЗ

Вступ

Тетяна Левінська

Іммігранти з України вже понад два десятиліття є великою й помітною громадою в Польщі. Відносини між українцями та домінуючою групою склалися по-різному. Унаслідок пандемії COVID-19 іммігранти особливо відчули її негативні наслідки і в економічному плані, і через усілякі форми системної дискримінації. Загострилися питання соціальної нерівності, стигматизації й маргіналізації меншин. Після двох років пандемії, коли українці, які проживають у Польщі, почали пристосовуватися до нових перешкод на ринку праці, а економічна ситуація частково стабілізувалася, 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабну збройну агресію проти України. Подальша криза набула величезних масштабів, а хвиля українців, які тікали від війни до польсько-українського кордону, в кілька разів перевищила попередні рухи міграції з України до Польщі.

Ця книжка є результатом співпраці дослідників і дослідниць команди проекту LCure «Мовний антидот: життєздатність мови як спосіб досягнення психологічного благополуччя, здоров'я та сталого розвитку», реалізованого факультетом «*Artes Liberales*» і факультетом психології Варшавського університету у 2017–2022 рр. Книжка також містить тексти дослідниць Центру міграційних досліджень Варшавського університету та експертів і експерток, які представляють громаду українських іммігрантів у Польщі. Працюючи над цим виданням, ми хотіли не лише надати слово експертам та експерткам з мігрантським бекграундом та дослідникам і дослідницям, які мають великий досвід роботи з цією групою, а й запросити до ознайомлення з нашою роботою українську громаду. Саме тому цю книжку ми видали двома мовами: українською та польською.

У межах проекту «Мовний антидот» ми кілька років поспіль досліджували вплив дискримінації, якої зазнають етнічні меншини та іммігранти, на їхнє здоров'я і благополуччя, а також переваги збереження корінних мов національних меншин. За останні два роки проекту ми розширили наші дослідження

і включили тематику вивчення впливу пандемії COVID-19 на ці групи, зокрема на ситуацію представників меншин на ринку праці. Ми реалізовували це дослідження у кілька етапів та охопили меншини в Польщі (кашуби, лемки, сілезці, вілямовяни, іммігранти з України), Мексиці, Сальвадорі й Італії. У цій публікації ми представляємо результати досліджень проекту, що стосуються іммігрантів з України, передусім в час пандемії. За ситуації війни в Україні, що триває далі, й масового переселення українців аналіз становища іммігрантів від часу пандемії може бути важливим вихідним пунктом до дискусії на тему ситуації після початку війни і майбуття цієї великої групи в Польщі.

Метою цієї публікації є представлення результатів досліджень, проведених у межах проекту «Мовний антидот» поміж групи іммігрантів з України, які охопили всю Польщу (дослідження проводили у листопаді 2018 — січні 2022 рр.). Основний матеріал, на підставі якого представлено результати цієї публікації — це кількісні дослідження, реалізовані в час пандемії (липень 2020 — січень 2021 рр.). Співавторами книги є експерти й експертки, які досліджують різні аспекти функціонування національних меншин у Польщі, зокрема ситуацію на ринку праці та в освіті.

Ця книжка має на меті не лише поширити результати нашого дослідження міграції з України, функціонування групи українських імігрантів у Польщі, а й формулювання практичних рекомендацій щодо покращення умов життя національних меншин у нашій державі, дієвішої підтримки їхніх зусиль у збереженні мови й культури країни походження. У цій публікації ми описуємо проблеми й виклики, з якими стикалися імігранти з України в час кризи, спричиненої пандемією COVID-19, а також ситуації, що виникла через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну. Ми порушуємо багато питань, запрошуємо до дискусії й заохочуємо до подальшого впровадження рішень для покращення умов перебування українських імігрантів у Польщі, протидії дискримінації та стигматизації груп меншин у країні.

Розділ I книжки під назвою. «Іммігранти з України в Польщі» присвячено обговоренню специфіки трьох періодів міграції з України до Польщі: від 1990-х років до початку 2022 р., коли відбулося повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну. В окремому підрозділі цього розділу представлено опис групи українських імігрантів з мовного погляду. Група імігрантів з України не є мовно однорідною, а послуговування представниками цієї групи українською, російською, обома мовами, суржиком має багатовимірний історичний і культурний контексти.

У Розділі II «Специфіка функціонування групи імігрантів з України в Польщі в час пандемії COVID-19» ми розглянули основні проблеми, з якими зіткнулися імігранти з України в Польщі в час пандемії COVID-19. У цьому розділі представлено огляд проблем з практичного погляду, сформованих на основі двох

інтерв'ю з особами, які надавали різні форми консультацій громадянам України в консультаційному пункті Українського дому у Варшаві (переважно стаціонарно й телефоном) в час піку пандемії COVID-19 у 2020–2021 роках. Аналітику в цьому розділі доповнено *case studies*, які опрацьовано на основі інтерв'ю з іммігрантами з України.

У розділі III «Іммігранти з України на ринку праці» представлено аналіз становища іммігрантів на польському ринку праці в час пандемії COVID-19. У цьому розділі також розглядаємо питання дискримінації представників етнічних і мовних меншин у контексті їхнього становища на ринку праці. Розділ III базується переважно на кількісних дослідженнях проекту «Мовний антидот», проведених в час пандемії COVID-19.

Питання стигматизації в системі освіти в Польщі розглянуто в розділі IV цієї книжки, де детально описано досі втілені системні рішення для підтримки освіти дітей з досвідом міграції в Польщі. У цій частині публікації також подано приклади стигматизації дітей іммігрантів з України в системі освіти. Авторки цього розділу посилаються на результати досліджень і звітів, проведених Фондом соціальної різноманітності, Асоціацією *INTERKULTURALNI PL*, а також дослідницьких проектів, які аналізували становище дітей іммігрантів у Польщі впродовж останніх років: *CHILDRAN*, що проведено у Варшавському університеті соціальних і гуманітарних наук (2020–2023); *CHILD-UP*, що його проводили в Ягеллонському університеті (2019–2022) та *MiCREATE*, який реалізувала Асоціація *INTERKULTURALNI PL* (2019–2022). У розділі представлено *case studies*, які наглядно ілюструють перспективу іммігрантів, а також працівників польських шкіл, в яких навчаються їхні діти.

Упродовж підготовки цієї публікації відбувалася повномасштабна агресія Російської Федерації в Україні, що істотно вплинуло і на концепцію, і на структуру публікації. Ситуації біженців з України в Польщі упродовж першого року війни присвячено окремий розділ — V: «Біженці з України в Польщі». Це є певним розширенням контексту, який містить результати дослідження, представлені в попередніх розділах публікації. У цій частині враховано також тематику інших розділів, а саме ситуацію на ринку праці та становище дітей біженців з України в польській школі.

Цю книжку ми хочемо представити максимально широкій аудиторії: політикам, роботодавцям, представникам державних установ, навчальних закладів, органів місцевого самоврядування, журналістам, активістам третього сектору. Готуючи це видання до друку, ми намагались якнайширше використати досвід академічних експертів, а також активістів, які займаються питаннями мігрантів, антидискримінації та питаннями захисту прав людини в широкому розумінні.

Біографії авторів (в алфавітному порядку)

ІВАННА КИЛЮШИК

Соціальна дослідниця, кандидатка суспільних наук у галузі політології. Закінчила магістерську програму Волинського національного університету імені Лесі Українки, а також Варшавський університет, де захистила кандидатську дисертацію на тему прав і політичної участі іноземців у Польщі. Ад'юнктка, постдокторантка в Центрі досліджень суспільних змін і мобільності (CRASH) Академії Леона Козьмінського. Належить до Польського соціологічного товариства (секції «Соціологія міграції», а також «Якісна соціологія»). Бере участь у дослідницьких проєктах «BigMig: цифрові й аналогові сліди мігрантів у великих і малих базах даних та людські здібності» (OPUS-19, NCN), Link4Skills (Horyzont, 2023) і «Варшавський кластер талантів» (у співпраці з урядом міста Варшави). Була також дослідницею у проєктах «MIMY: Empowerment through liquid integration of migrant youth in vulnerable conditions» (Horyzont, 2020) і «Ситуація українських мігранток у Польщі в час COVID-19» (фінансований Фондом Генріха Белля). У 2017–2023 рр. координувала інтеграційні проєкти у фонді «Український Дім». Наукові інтереси охоплюють головним чином українську міграцію, проблеми міграції жінок, відносини на перетині держави й міжнародної міграції, інклюзію і політичну участь мігрантів, їхню соціальну інтеграцію, а також методи якісних досліджень.

АГНЕСКА КОЗАКОЩАК

Випускниця факультету полоністики Варшавського університету, аспірантка Докторської школи соціальних наук Варшавського університету, працює над кандидатською дисертацією в межах науково-дослідницького проєкту «Міжкультурні асистенти (-ки) як інструмент інтеграційної політики: приклад польської освітньої системи» (проєкт реалізується за фінансової підтримки Національного центру науки, пол. *Narodowe Centrum Nauki*).

Членкиня правління Фонду суспільного розмаїття (пол. *Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej*). Співкоординаторка загальнонаціональної коаліції з посилення ролі міжкультурних і ромських асистентів і асистенток, редакторка веб-сайту *asywszkole.pl*, який є інформаційним ресурсом для шкіл, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо працевлаштування міжкультурних і ромських асистентів і асистенток.

Авторка публікацій про рівноправ'я в освіті й роль міжкультурних асистентів і асистенток. Тренерка із соціальних навичок та антидискримінаційна тренерка, спеціалізується на питаннях рівноправ'я в освіті, багатокультурності, розробки та впровадження стандартів діяльності в організаціях та установах. Проводить семінари для дирекції й педагогічних працівників і працівниць шкіл, де навчаються діти з досвідом міграції. Тренерка й координаторка системної програми «Школа, дружня до прав людини — як протидіяти відчуженню й насильству в школі», реалізованої муніципалітетом Варшави й Варшавським центром освітніх і соціальних інновацій та тренінгів (пол. *Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń*).

ТЕТЯНА ЛЕВІНЬСКА

Соціологиня, дослідниця, активістка громадського сектору, промоторка української культури. Випускниця магістерської програми із соціології Львівського національного університету ім. Івана Франка та аспірантури при Школі соціальних наук (Інститут філософії і соціології Польської академії наук). Працює на факультеті «Артес Лібералес» Варшавського університету, в 2018—2022 роках — експертка проекту LCure «Мовний антидот: життєздатність мови як спосіб досягнення психологічного благополуччя, здоров'я та сталого розвитку». У дослідженнях головну увагу приділяє інтеграційним стратегіям іммігрантів з України в Польщі, питанням двомовності цієї групи, акультураційного стресу і благополуччя іммігрантів.

Тетяна Левінська є співзасновницею фонду «Український Дім» (до 2023 року — фонд «Наш Вибір») — організації, що від 2009 року підтримує інтеграцію іммігрантів з України в польське суспільство, реалізовує різноманітні проекти з метою протидіяти виключенню й дискримінації іноземців. У рамках своєї діяльності в третьому секторі співпрацює зі школами, закладами культури, неурядовими організаціями в сфері реалізації програм підтримки інтеграції й адаптації іммігрантів, а також багатокультурності та промоції толерантності та протидії дискримінації.

АНЖЕЛА ПОПИК

Випускниця факультету англійської філології Варшавського університету соціальних і гуманітарних наук (ВУСГН). Доцентка факультету соціальних наук ВУСГН.

Кандидатка соціологічних наук, захистила дисертацію на основі дослідницького проекту, фінансованого з гранту Національного центру науки *PRELUDIUM 18*: «Роль соціалізаційних акторів у процесі транснаціональних переміщень і почуття приналежності дітей іммігрантів у Польщі». Координаторка й дослідниця в Центрі молоді при Центрі LAB, ВУСГН.

Анжела Попик є стипендіаткою проекту *OPUS 16* «Політика щодо діаспори в контексті поставкесійних міграцій. Порівняльний аналіз Польщі, Литви й Угорщини», що його реалізує Осередок досліджень міграції Варшавського університету. Її наукові інтереси охоплюють міграційні студії, дослідження дитинства, багатокультурності та багатомовності дітей і дорослих, етнічних меншин і міграційну політику.

БАРТОЛОМЕЙ ХРОМІК

Походить із Кент. Дослідник Центру заангажованих досліджень культурної тягlosti. Доцент факультету «Артес Лібералес» Варшавського університету. Випускник Інституту етнології та культурної антропології Варшавського університету й Варшавської школи економіки за спеціальністю «Кількісні методи в економіці та інформаційні системи». Займається дослідженнями та відновленням мов, що перебувають під загрозою зникнення. Упродовж кільканадцяти років проводить польові дослідження в українських Карпатах.

Методологія дослідження

Цю книжку опрацьовано в межах проекту *LCure* «Мовний антидот: життєздатність мови як спосіб досягнення психологічного благополуччя, здоров'я та сталого розвитку». Дослідження проекту реалізовано у 2018–2021 роках у кілька етапів, вони охопили кілька груп меншин у Польщі, Мексиці, Сальвадорі й Італії. У цій публікації ми представляємо ту частину досліджень, що проведено в Польщі поміж групи іммігрантів з України.

Дослідження, що стосувалося іммігрантів, реалізовано за методологією опитування з використанням імовірнісної вибірки (добровільний відбір) за допомогою онлайн-анкетування із загальнонаціональним охопленням. Дослідження проведено у кілька етапів/фаз. Перший етап реалізовано в листопаді 2018 — лютому 2019 р. У цій фазі дослідження взяли участь 1297 респондентів. Другий етап проведено в січні — березні 2020-ого — як лонгітюдне дослідження, в якому взяли участь 315 респондентів). Останній етап проведено в липні 2020 — січні 2021 року, і в ньому взяли участь 238 респондентів. У цій книжці ми представляємо результати кількісного опитування щодо ситуації іммігрантів на ринку праці власне з останньої фази досліджень, адже її проведено в час пандемії.

Публікація містить *case studies*, в опрацюванні яких використано матеріали глибинних інтерв'ю. *Case studies* розділів I і III опрацьовано на основі інтерв'ю, проведених у 2020 році в рамках проекту (6 інтерв'ю), за допомогою яких ми хотіли глибше дослідити ситуацію іммігрантів з України в час пандемії й численні аспекти мовного питання.

У розділі II використано матеріали двох глибинних структурованих експертних інтерв'ю з працівницями консультативного пункту Українського дому у Варшаві, які консультували іноземців у час піку пандемії COVID-19 (у 2020–2021 роках). В Українському домі відбуваються безплатні консультації для іноземців, стаціонарно або телефоном: щодо питань легалізації, справ працівників, там

надають поради загального практичного характеру на теми перебування, праці й навчання в Польщі. Консультації відбуваються українською, польською й англійською мовами. *Cases studies* до цього розділу (*cases* III-IX) опрацьовано на основі неструктурованих вільних розмов з іммігрантами з України, відвідувачами (-ками) Українського дому у Варшаві у 2020–2021 роках.

У розділі IV представлено висновки й *case studies* (XI-XIII), опрацьовані на основі досліджень, реалізованих у межах проекту CHILDTRAN „*The Role of Transnational Transitions and Formation of Sense of Belonging of Migrant Children in Poland*” у Варшавському університеті соціальних і гуманітарних наук (2020–2023 рр.). Інтерв'ю проведено на початку пандемії, навесні — влітку 2020 року¹.

¹ Панорт проекту: А. Попук, CHILDTRAN: *The Role of Transnational Transitions and Formation of Sense of Belonging of Migrant Children in Poland. Report*, „Youth Working Papers” 2021, nr 3, [online:] https://www.researchgate.net/publication/353982789_CHILDTRAN_The_Role_of_Transnational_Transitions_and_Formation_of_Sense_of_Belonging_of_Migrant_Children_in_Poland_Report, [доступ 19.07.2023].

Розділ I

Іммігранти з України в Польщі

Тетяна Левінська

1. Скільки іммігрантів з України в Польщі?

Скільки іммігрантів з України в Польщі? — це одне з найскладніших і найнеоднозначніших питань щодо цієї групи. У громадському просторі великих міст українці стали помітними, у громадських місцях лунає українська або російська мова, українці масово працюють у різних галузях економіки, чимало поляків контактують з українськими громадянами на роботі або навчанні.

Від 90-х років XX століття кількість іммігрантів з України в Польщі стабільно зростала. Як численніша спільнота, яка найдинамічніше зростає, іммігранти з України також відчули наслідки світової кризи, спричиненої пандемією COVID-19².

Від перших днів загрози епідемії у березні 2020 року та впродовж проголошеного стану епідемії в Польщі іммігранти з України в Польщі³ протистояли істотним викликам на системному й індивідуальному рівнях. Вплив пандемії на міграційні процеси через обмеження руху між країнами та внутрішні обмеження, які запровадили в багатьох країнах, також вплинули на становище іммігрантів. Тенденції зміни кількості працевлаштованих мігрантів можна простежити за кількістю іноземців, які підлягають соціальному страхуванню⁴. Наприклад, від 2008 до 2019 року ця кількість стабільно зростала, а переломним моментом

² Детальніше цю ситуацію описано в розділах II і III.

³ *Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii*, Dz.U. 2020 poz. 491, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000491> [доступ 29.06.2023].

⁴ Дані Департаменту статистики і прогноз Управління соціального захисту Польщі. *Departament Statystyki i Prognoz Aktuarialnych ZUS, Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, oprac. G. Mrugała, P. Nasiński, Warszawa 2020, [online:] <https://www.zus.pl/documents/10182/2322024/Cudzoziemcy+w+polskim+systemie+ubezpieczeproc.C5proc.84+spoproc.C5proc.82ecznych+2020.pdf/8a693717-9b66-3e70-737b-28fe827ea41e> [доступ 20.07.2023].

виявився початок пандемії, коли впродовж березня — травня 2020 року зафіксовано зменшення кількості застрахованих іноземців⁵. Попри те, що цей спад був тимчасовий, на основі даних Управління соціального захисту (пол. ZUS) можемо простежити тенденції зміни численності цієї групи за умов кризи, спричиненої пандемією.

Можна застосувати різні підходи для обчислення кількості іноземців, які перебувають на території РП. Одним з них є оцінка кількості іноземців на основі даних адміністративних реєстрів. Згідно зі звітом Головного статистичного управління «Іноземці в Польщі під час COVID-19»⁶, на кінець 2019 року в Польщі налічувалося понад 2 106 тисяч іноземців, зокрема понад 1351 тисяча громадян України⁷. У березні та квітні 2020 року з Польщі виїхало 938 тисяч іноземців, а приїхало близько 715 тисяч. Кількість громадян України на території Республіки Польща в той період також зменшилася на 160 тисяч⁸. Натомість уже в другій половині 2020 року можна говорити про повернення цієї кількості до попередніх чисел і навіть її збільшення у 2021 році⁹.

Станом на січень 2021 року майже 460 тисяч іноземців мали дійсні посвідки на проживання в Польщі, з них понад 53% — громадяни України (244,2 тис. осіб)¹⁰. Слід зазначити, що наведені дані не охоплюють осіб, які тимчасово перебувають у Польщі на засадах безвізового режиму або на підставі віз. У 2021 році громадяни України одержали найбільше дозволів на роботу, що становило 64,5% від загальної кількості виданих дозволів (сумарно іноземцям видано понад 504,2 тисяч дозволів на роботу, а кількість виданих дозволів відносно 2020 року зросла на 24 %) ¹¹. Іншим важливим документом, який дозволяє працювати

⁵ *Sytuacja na rynku pracy w dobie pandemii koronawirusa*, oprac. K. Duda, 2020, [online:] <https://zzit.org.pl/okregi/lozki/wp-content/uploads/sites/3/2020/10/Sytuacja-na-ryнку-pracy-w-dobie-pandemii-koronawirusa-raport-OPZZ.pdf>, s. 18 [доступ 28.06.2023].

⁶ Дані Головного статистичного управління Główny Urząd Statystyczny, *Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, [online:] <https://stat.gov.pl/statystyki-eksperymentalne/kapital-ludzki/populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19,12,1.html>, s. 1, [доступ 28.06.2023]

⁷ Там же. У розрахунку використано дані щодо численності іноземців, які проживають у Польщі станом на 31 грудня 2019 року, визначені на основі інформації про громадянство, уміщеної в адміністративних реєстрах. Для визначення цього числа використано дев'ять реєстрів: PESEL, UdSC, ZUS, KEP, MRPIPS, MNISW, MEN, KRUS та NFZ.

⁸ Там же, стор.

⁹ M. Wojdat, P. Cywiński, *Miejska gościnność: wielki wzrost, wyzwania i szanse. Raport o uchodźcach z Ukrainy w największych polskich miastach*, Centrum Analiz i Badań, Unia Metropolii Polskich im. Pawła Adamowicza, kwiecień 2022, [online:] https://metropolie.pl/fileadmin/news/2022/10/UMP_raport_Ukraina_20220429_final.pdf, s. 55 [доступ 29.06.2023].

¹⁰ Управління у справах іноземців. Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Cudzoziemcy w Polsce po 2020 r.*, 28.01.2021, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r>, [доступ 22.07.2023].

¹¹ Головне статистичне управління. Дозволи на роботу, видані іноземцям у 2021 році, Główny Urząd Statystyczny, *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w 2021 roku*, 20.05.2022, [online:] <https://stat.gov>.

в Польщі, є декларація про намір доручити роботу. У 2021 році зареєстровано понад 1 млн. таких декларацій¹².

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України в лютому 2022 року спричинило масовий еміграційний рух українців, які тікали від війни до Польщі й інших країн. Унаслідок війни кількість громадян України в Польщі впродовж кількох місяців від початку повномасштабної агресії зросла і станом на квітень 2022 року перевищила 3 мільйони осіб¹³. Уже від травня 2022 року зауважено тенденцію до зниження: кількість осіб, які повернулися до України, перевищила кількість осіб, які вїхали до Польщі, а частина з них покинула Польщу й поїхала до інших країн¹⁴. Упродовж року після вторгнення ситуація залишалася динамічною, і станом на початок 2023 року в Польщі надалі перебували понад 1 мільйон українських громадян, які рятувалися від війни¹⁵. Криза, яку спричинила війна в Україні, оголила проблеми українських мігрантів, що існували також у час пандемії COVID-19. То були проблеми, пов'язані з наданням можливості переміщення великої групи іммігрантів, доступом до актуальної інформації щодо впроваджених змін і розпоряджень, доступом до медичної допомоги, а також специфікою функціонування в системі освіти.

2. Імміграція громадян України до Польщі у 1991–2021 роках

Імміграцію громадян України до Польщі в 1991–2021 роках можна поділити на кілька періодів. Цей поділ є авторським, він охоплює часовий проміжок від моменту здобуття Україною незалежності 1991 року аж до повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України на початку 2022 року. Ситуації громадян України, які рятувалися в Польщі від війни, присвячено окремий розділ публікації, розділ V: Біженці з України в Польщі.

Періоди імміграції, поділені на часові проміжки, (1991–2007, 2008–2013, 2014–2021) мають типові риси, різну динаміку міграції, її інтенсивність і характер. Подією, що визначає часові межі першого з виділених періодів, з одного боку

pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/opracowania/zezwozenia-na-prace-cudzoziemcow-w-2021-roku,18,5.html [доступ 27.11.2023].

¹² M. Wojdat, P. Cywiński, op. cit.

¹³ Там же, стор. 11.

¹⁴ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP, Departament Statystyki, Warszawa 2022*, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/sytuacja-uchodzcow-z-Ukrainy-w-Polsce.pdf>, s. 7 [доступ 25.06.2023].

¹⁵ M. Duszczyk, A. Górny, P. Kaczmarczyk, A. Kubisiak, *War refugees from Ukraine in Poland – one year after the Russian aggression. Socioeconomic consequences and challenges*, „Regional Science Policy & Practice” 2023, t. 15, nr 1, s. 181–199, [online:] <https://doi.org/10.1111/rsp3.12642>, [доступ 28.06.2023].

є здобуття Україною незалежності 1991 року. Громадяни України одержали можливість виїхати закордон з метою пошуку роботи (особливо до сусідніх країн, таких, як Польща), зросли можливості торгівлі в прикордонній зоні. Цей часовий проміжок міграції завершує вступ Польщі до Шенгенської зони. Попри те, що візи для громадян України впроваджено ще у 2003 році, все ж таки вступ Польщі до Шенгенської зони вимагав уніфікації підходу до громадян третіх країн¹⁶, що так само вплинуло на міграцію українців до Польщі. Часові рамки періоду 2008–2013 визначили анексія Криму й початок збройної агресії на Сході України Російською Федерацією 2014 року. Період імміграції у 2014–2021 роках важливий з огляду збільшення числа іммігрантів зі Сходу й Півдня України. У цей період Польща стала європейським лідером з видачі українцям посвідок на проживання (*kart pobytu*)¹⁷. Третій з виокремлених періодів (2014–2021) закінчується переломним моментом в історії України та міграції українців до Польщі — початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, перетворивши громадян України на біженців, які рятуються від війни й шукають прихистку у світі. Польща прийняла найбільшу кількість біженців і стикнулася з величезними системними викликами, запевнюючи українцям прихисток і необхідну допомогу.

2.1. Імміграція громадян України до Польщі до 2007 року

Головною рисою періоду міграції громадян України до Польщі 1991–2007 років була локальна мобільність у прикордонній зоні. Польща була тоді одним з найпопулярніших європейських напрямків для іммігрантів з України. Це було привабливим напрямком для іммігрантів через значну різницю заробітків у Польщі й Україні. Ба більше, географічна близькість цих країн і циркулярний характер міграції («курсування»)¹⁸ між ними зменшували можливий ризик і дозволяли іммігрантам доволі швидко повертатися додому в разі потреби. До 2003 року для в'їзду до Польщі українцям не були потрібні візи. Циркуляційна стратегія переміщень не змінилась у період 2003–2007 років, коли візи для громадян України були безплатними. Після приєднання до Шенгенської зони візи вже не були такі доступні — з огляду й на їхню вартість, і на аплікаційну процедуру.

¹⁶ Z. Brunarska, *Ukraińscy migranci w Polsce: sytuacja obecna*, [w:] Z. Brunarska, M. Grotte, M. Lesińska, *Migracje obywateli Ukrainy do Polski w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego: stan obecny, polityka, transfery pieniężne*, CMR Working Papers, nr 60(118), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2012, s. 6, [online:] https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WP60118_2-1.pdf, [доступ 29.06.2023].

¹⁷ M. Duszczek, P. Kaczmarczyk, *War and migration: the recent influx from Ukraine into Poland and possible scenarios for the future*, „CMR Spotlight” 2022, nr 4, s. 3, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022.pdf>, [доступ 29.06.2023].

¹⁸ A. Górny, *All circular but different: Variation in patterns of Ukraine-to-Poland migration*, „Population, Space and Place” 2017, 23:e2074, s. 3, [online:] <https://doi.org/10.1002/psp.2074>, [доступ 29.06.2023].

Одначе 2006 року запроваджено нові засади одержання сезонних віз, які дозволяли працівникам (-цям) перебувати в Польщі максимально 6 місяців упродовж року й працювати на основі декларації про доручення іноземцю виконання робіт¹⁹. Згодом до правового порядку було успішно впроваджено систему декларацій про доручення іноземцю виконання робіт²⁰. Від 2007 року цей юридичний інструмент впроваджено у всіх секторах польського ринку праці щодо окреслених груп іноземців, перелік яких поступово розширювали²¹. Спрощена процедура працевлаштування суттєво вплинула на збільшення кількості працівників (-иць) з України, працевлаштованих на підставі декларацій. До слова, 2007 року зареєстровано понад 20 тис. заяв про доручення іноземцю виконання робіт, а 2010 року ця кількість перевищила 169 тис²². Попри чітку тенденцію до збільшення числа декларацій, їхня кількість все ж таки не відповідала кадровим потребам, а декларації реєстрували певною мірою «про запас». Окрім того, ставали дедалі популярнішими послуги неформальних посередників, які реєстрували декларації за оплату. Працівник перетинав кордон з такою декларацією, але не з'являвся на робочому місці. Це була поширена схема в'їзду українців до Польщі з метою працевлаштування, надто в сільському господарстві, де працівники перетинали кордон на підставі «куплених» через посередників декларацій, проте шукали роботу через мережу особистих контактів²³.

¹⁹ Там же.

²⁰ Оголошення міністра праці та соціальної політики від 30 грудня 2014 року щодо оприлюднення уніфікованого тексту постанови міністра праці та соціальної політики щодо визначення випадків, у яких дозвіл на роботу іноземця видають незалежно від конкретних умов видачі дозволів на роботу іноземців. *Obwieszczenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 30 grudnia 2014 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie określenia przypadków, w których zezwolenie na pracę cudzoziemca jest wydawane bez względu na szczegółowe warunki wydawania zezwoleń na pracę cudzoziemców*, Dz.U. 2015 poz. 97, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000097>, [доступ 29.06.2023]

²¹ A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Szulecka, M. Bitner, M. Okólski, U. Siedlecka, A. Stefańczyk, *Imigranci w Polsce w kontekście uproszczonej procedury zatrudniania cudzoziemców*, Warszawa 2018, s. 4, [online:] https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2019/01/raport_power.pdf, [доступ 30.06.2023].

²² Дані Міністерства сім'ї, праці й соціальної політики Польщі за 2007–2010 рр. Опрацювання власне статистичних даних з архіву Міністерства, [online:] <https://archiwum.mrpi.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/> [доступ 20.06.2023]. Dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej za lata 2007–2010. Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych archiwum MRPIPS: *Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, [online:] <https://archiwum.mrpi.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/> [доступ 20.06.2023].

²³ Це явище пов'язане також із поширенням так званих «м'яких форм примусу» щодо працівників (-иць). Більше: R. Antoniewski, *Praca przymusowa w świetle badań imigrantów w Zachodniej Ukrainy*, [w:] M. Jaroszewicz, R. Antoniewski, *Praca przymusowa imigrantów w Polsce: Analiza na przykładzie społeczności ukraińskiej i wietnamskiej*, red. P. Dąbrowski, CMR Working Papers, nr 58(116), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2012, s. 38, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/praca-przymusowa-imigrantow-w-polsce-analiza-na-przykladzie-spolecznosci-ukrainskiej-i-wietnamskiej/> [доступ 15.12.2023].

Іммігранти активно переміщалися поміж Польщею та Україною, залишаючись у Польщі ненадовго. У прикордонному регіоні за умов культурної та мовної близькості сусідніх країн, контакт іммігрантів із приймаючим суспільством був доволі легким, що так само вплинуло на розвиток і консолідацію мережі контактів, відносно швидкий пошук роботи (переважно в сільському господарстві й будівництві) і змогу часто повертатися до своєї країни.

Слід підкреслити, що в цей період було проведено дві амністії для нелегальних іммігрантів. Першу 2003 року, другу — 2007-го. Охоплення обох було обмежене. Через доволі важкі вимоги, які треба було виконати (передусім задокументувати безперервне перебування в Польщі від 1997 року) в межах першої амністії зареєстровано лише 3058 заяв, з яких задоволено 76%²⁴. Наступна амністія, проведена 2007 року передбачала подібні вимоги, а її охоплення виявилося ще вужчим (зареєстровано 2033 заяви, з яких задоволено 66%)²⁵.

2.2. Міграція громадян України до Польщі 2008—2013 рр.

Після приєднання Польщі до Шенгенської зони кількість громадян України надалі систематично зростала попри впровадження юридичних нововведень щодо в'їзду до країни. 2008—2013 рр. громадяни України приїжджали до Польщі (як і до 2007 р.) переважно із західного регіону²⁶. За даними Управління у справах іноземців за 2008 рік, у Польщі проживало понад 22 тисячі громадян України, які мали дійсні посвідки на проживання різних видів²⁷. Однак дані від 9 грудня 2013 року свідчать, що в Польщі проживало майже 38 тисяч громадян України з дійсними посвідками на проживання (дозволи на поселення, проживання на визначений термін і довгострокове проживання резидента ЄС)²⁸.

У березні 2008 року в Києві підписали угоду між Урядом Республіки Польща й Кабінетом Міністрів України щодо правил місцевого прикордонного руху, що спрощувала рух через польсько-український кордон для громадян України, меш-

²⁴ G. Szymańska-Matusiewicz, *Abolicja jako element polskiej polityki migracyjnej*, „Infos” 2012, nr 19, s. 2, [online:] [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/6FBDA71CFD062943C1257A9F00358CA1/\\$File/Infos_133.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/6FBDA71CFD062943C1257A9F00358CA1/$File/Infos_133.pdf), [доступ 30.06.2023]

²⁵ Там же.

²⁶ Ukrainian external labour migration, 2009 — Українська зовнішня трудова міграція, 2009 р. — Опитування проводив 2008 р. Український центр соціальних реформ (УЦСР) спільно з Державним комітетом статистики України (УЦСР і УкрСтат 2008); *Ukrainian External Labour Migration*, Ukrainian Center for Social Reforms, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2009, [online:] https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm [доступ 24.04.2024]

²⁷ Кількісні дані Управління у справах іноземців у 2008–2010 роках (польською мовою) — *Urząd do Spraw Cudzoziemców, Zestawienia roczne*, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/zestawienia-roczne>, [доступ 16.10.2022]

²⁸ Z. Brunarska, *Ukraińscy migranci zarobkowi w Polsce — dlaczego tak trudno ich policzyć?*, „Studia BAS” 2014, nr 4, s. 155–174.

канців тридцятикілометрової прикордонної зони, які могли перетинати кордон після набуття чинності угоди й пересуватись у прикордонній зоні з польського боку на підставі дозволу про перетин кордону в межах місцевого прикордонного руху²⁹. З цього користали особи, які провадили роздрібну торгівлю в прикордонній зоні, сезонні працівники.

Поширеною була практика працевлаштування сезонних працівників на підставі декларації про доручення іноземцю виконання робіт. За визначенням, перебування іноземця, який працює на підставі декларації про доручення виконання робіт — є тимчасовим, адже передбачає в'їзд до країни й роботу у визначеного роботодавця (який реєструє цю заяву) тривалістю 6 місяців упродовж календарного року. Це означає, що заяву про доручення іноземцю виконання робіт реєстрували для конкретного працівника (-ці) щодо виконання ним/нею конкретної форми робіт, на основі чого іноземець міг одержати візу. У рамках такої спрощеної процедури громадяни України працювали переважно в сільському господарстві, а також у будівництві та секторі послуг.

Упродовж цього періоду система заяв про доручення іноземцю виконання робіт була найпопулярнішою формою легального працевлаштування громадян України в Польщі³⁰. Наприкінці цього періоду, 2013 року кількість зареєстрованих декларацій, виданих громадянам України, перевищила 217 тисяч³¹. Проте кількість зареєстрованих декларацій не віддзеркалює реальної кількості працівників, адже поширене було реєстрування значно більшої кількості декларацій, від тодішньої реальної потреби роботодавців. Окрім того, значна кількість працівників не з'являлася на місце праці. Тоді ж таки зареєстровано правопорушення щодо працевлаштування українців. Наприклад, поширеною була практика реєстрування заяв за оплату — лише заради перетину кордону, а потім працівник не працював у працедавця, який реєстрував заяву, натомість у іншого — на основі усної домовленості³².

²⁹ Угода між Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про правила малого прикордонного руху, підписана в Києві 28 березня 2008 року, та Протокол, підписаний у Варшаві 22 грудня 2008 року, між Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про зміну Угоди між Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про правила малого прикордонного руху, підписаної в Києві 28 березня 2008 року. *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego, podpisana w Kijowie dnia 28 marca 2008 roku, oraz Protokół, podpisany w Warszawie dnia 22 grudnia 2008 roku, między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zmianie Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego, podpisanej w Kijowie dnia 28 marca 2008 roku*, Dz.U. 2009 nr 103 poz. 858, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20091030858> [доступ 24.04.2024].

³⁰ Z. Brunarska, op. cit.

³¹ Там же, стор. 159.

³² A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Szulecka, M. Bitner, M. Okólski, U. Siedlecka, A. Stefańczyk, op. cit., s. 158–160.

Період 2008—2013 рр. характеризувало також значне зростання числа українців, працевлаштованих на основі дозволів на роботу. Кількість дозволів на роботу, виданих українцям, зросла в чотири рази (з 5,4 тис. 2008 р. до 20,4 тис. 2013 р.). Надалі зберігалася тенденція короточасного перебування іммігрантів, тобто перебування в Польщі від 3 до 12 місяців, тоді як повернення до країни походження («курсання») було доволі інтенсивним. Окрім необхідності повернутися до рідної країни через візові вимоги, не менш важливим для іммігрантів були відвідини своєї родини³³.

Сектори зайнятості іммігрантів з України порівняно з 2007 роком суттєво не змінилися. Переважно це була робота, що не вимагала високої кваліфікації, здебільшого в сільському господарстві, будівництві та домашньому господарстві. Характер роботи в цих галузях сприяв найму працівників без контрактів, праці на не вигідних умовах, а часто навіть без правових підстав до виконання легальної роботи в Польщі.

Важливим кроком з боку Польщі до врегулювання тіньової економіки перебування та роботи іммігрантів стала амністія, запроваджена 2012 року. Амністію для нелегальних мігрантів 2012 році проведено на ліберальніших умовах порівняно з амністіями попередніх років (2003 і 2007)³⁴, проте масштаб тієї амністії був все ж таки занадто малим — 2012 року з амністії наважився скористатися 9521 іноземець³⁵, з-поміж них 2,2 тисячі громадян України, які перебували в Польщі без належних документів³⁶.

2.3. Імміграція громадян України 2014—2021 рр.

Часовими рамками описаного періоду імміграції громадян України до Польщі є 2014 рік, коли відбулись анексія Криму й початок збройної агресії Російської Федерації на Сході України. Заключною подією цього періоду й початком хвилі біженців з України до Польщі є повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року. Окрім збройного конфлікту на частині української території 2014 року, а отже появою вимушених переселенців, важливою причиною еміграції українців до Польщі стало погіршення економічної ситуації в Україні³⁷. У той період помітне зростання кількості економічних мігрантів, пра-

³³ K. Iglicka, K. Gmaj, *Circular Migration Patterns Migration between Ukraine and Poland*, „METOIKOS” 2011, [online:] <http://hdl.handle.net/1814/19720>, [доступ 20.06.2023].

³⁴ G. Szymańska-Matusiewicz, *op. cit.*, s. 1—4.

³⁵ Там же, стор. 3.

³⁶ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Blisko 3 tys. legalnych cudzoziemców*, 31.08.2012, [online:] <https://archiwum.mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/10195,Blisko-3-tys-legalnych-cudzoziemcow.html> [доступ 15.05.2024].

³⁷ J. Bińkowski, *Ukraińska imigracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy*. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Warsaw Enterprise Institute, Warszawa — Wojnowice 2017, s. 26.

цевлаштованих за спрощеною процедурою, на основі реєстрації роботодавцями декларацій про доручення іноземцю виконання робіт. У період з 2014 по 2018 роки зафіксовано зростання кількості зареєстрованих заяв, виданих громадянам України (від приблизно 373 тисяч у 2014 році до понад 1446 тисяч у 2018 році)³⁸. Реальну кількість працівників, працевлаштованих за спрощеною процедурою, доволі важко оцінити через поширене дублювання заяв, а також фактичну відсутність контролю за цим процесом з боку польської держави³⁹. 1 січня 2018 року набули чинності зміни до Закону про промоцію працевлаштування та інститут ринку праці з 2004 року⁴⁰, згідно з якою впроваджено низку змін щодо декларацій про доручення іноземцю виконання робіт. Зміни стосувалися передусім сезонних робіт: громадянам усіх третіх країн дозволено працювати 9 місяців упродовж календарного року в секторах, що їх, згідно із законом, означено як сезонні. Важливою була модернізація реєстру працевлаштованих іноземців і запровадження обов'язку інформувати управління про факт працевлаштування. Після змін до закону, 2018–2019 рр. кількість зареєстрованих декларацій суттєво не змінилась (у 2019 році видано 1475 тисяч декларацій). Помітний спад зареєстровано 2020 року — після запровадження стану епідемії COVID-19 у Польщі (цього року видано 1329 тисяч декларацій), згодом було зростання 2021 року — тоді видано 1632 тисячі декларацій громадянам України⁴¹.

Суттєвою зміною у русі мігрантів з України до Польщі в цей період було запровадження 2017 року безвізу між країнами Шенгенської зони (включно з Польщею) та Україною⁴². Важливою зміною, що стосувалася легалізації праці й перебування іноземців на території Республіки Польща було набуття чинності *Закону від дня 17 грудня 2021 року про внесення змін до Закону про іноземців і деяких інших законів*⁴³.

³⁸ Іноземці, які працюють у Польщі. *Cudzoziemcy pracujący w Polsce — statystyki*, op. cit.

³⁹ A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Szulecka, M. Bitner, M. Okólski, U. Siedlecka, A. Stefańczyk, op. cit., s. 28.

⁴⁰ Закон від 20 липня 2017 року про внесення змін до Закону про сприяння зайнятості та установи ринку праці та деяких інших законів. *Ustawa z dnia 20 lipca 2017 roku o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 2017 roku poz. 1543, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001543> [доступ 5.07.2023].

⁴¹ Дані Департаменту ринку праці Міністерства родини й соціальної політики. *Departament Rynku Pracy Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.)*, 10.11.2018, [online:] <https://psz.praca.gov.pl/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r-> [доступ 5.07.2023].

⁴² Офіційне повідомлення Прикордонної служби РП. *Oficjalny Komunikat Komendy Głównej Straży Granicznej*: M. Tomaszewska, *Ruch bezwizowy z Ukrainą*, 9.06.2017, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/5033,Ruch-bezwizowy-z-Ukraina.html>, [доступ 15.07.2023].

⁴³ Закон від 17 грудня 2021 року про внесення змін до Закону про іноземців та деяких інших законів. *Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw*.

Нові зміни до Закону щодо промоції працевлаштування й інститут ринку праці набули чинності 29 січня 2022 року⁴⁴ — на їхній основі час доручення виконання робіт іноземцю продовжено до 24 місяців, а також скасовано 12-місячний термін перерахунку у працевлаштуванні, а це означало, що іноземець міг працювати без обов'язкової перерви на підставі нових декларацій. Слід зазначити, що 2022 року кількість зареєстрованих декларацій була значно меншою, ніж у попередні роки — близько 611 тисяч. Таке число декларацій може реалістичніше відображати кількість реально працевлаштованих осіб щодо зареєстрованих декларацій. Окрім того, після згаданих змін у законі 2022 року продовжили період працевлаштування на основі декларації, що могло вплинути на зменшення кількості зареєстрованих декларацій з розрахунку на календарний рік.

Громадяни України масово працевлаштовувалися на підставі дозволів на роботу. До слова, 2021 року іноземцям у Польщі видано 504,2 тисячі дозволів на роботу. Це на 97,7 тисяч більше, ніж 2020 року й на 438,4 тисячі — порівняно з 2015 роком. Надалі найчастіше дозволи на роботу видавали громадянам України (64,5 %) ⁴⁵. У цей період зауважено також зміни в демографічній структурі міграції з України до Польщі: знизилася середній вік іммігрантів і частка жінок порівняно з періодом до 2007 року.

В описаний період (від 2014 до лютого 2022 року) зростання інтенсивності міграції і працевлаштування українців у Польщі пов'язане з погіршенням економічної ситуації в Україні й воєнними діями на Сході країни. Подальше вагоме зростання числа українців у Польщі пов'язане з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України в лютому 2022 року й масовою втечею українців від війни до Польщі й інших країн. Ситуації біженців з України присвячено V розділ публікації: «Біженці з України в Польщі».

У період від 2014 аж до кінця 2021 року динаміка імміграції була змінною, переважно це динаміка зростання, за виключенням перших місяців від оголошення в Польщі стану епідемії в березні 2020 року⁴⁶. Частково це було пов'язано з тим, що особи, які залишилися у Польщі, не повинні були продовжувати дію документів і дозволів згідно з положеннями так званого «спецзакону»⁴⁷. Через

Dz. U. z 2022 r. poz. 91 (2021). <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000091>, [доступ 15.07.2023]

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Дані Головного управління статистики (2021). Główny Urząd Statystyczny, *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w 2021 roku*, op. cit., s. 4.

⁴⁶ Постанова Міністра охорони здоров'я від 20 березня 2020 року про оголошення стану епідемії на території Республіки Польща. *Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii*, Dz.U. 2020 poz. 491, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000491>, [доступ 05.07.2023].

⁴⁷ Закон про особливі заходи, пов'язані з запобіганням, протидією та боротьбою з COVID-19, іншими інфекційними захворюваннями та викликаними ними кризовими ситуаціями. *Ustawa o szcze-*

епідемію суттєво обмежили категорії іноземців, які могли в'їжджати на територію Республіки Польща. За інформацією Прикордонної служби, 2020 року на кордоні РП зафіксовано 18 мільйонів фактів перетину кордону, більшість з яких на кордоні з Україною — 7,8 мільйони. Найчисленнішою групою осіб, які в'їжджали до Польщі, були також громадяни України (3,8 млн осіб). Для порівняння, 2019 року кількість осіб, перевірених прикордонниками, була втричі вищою (майже 54,5 млн подорожан, зокрема понад 21,7 млн. осіб на кордоні з Україною). Оформлено 10,4 мільйони осіб, які подорожували до Польщі, а це означає, що 2020 року кордон Польщі на в'їзді до країни перетнуло майже втричі менше людей, ніж попереднього року⁴⁸. Зі страху втратити роботу й заощадження в час локдаунів громадяни України масово виїжджали з Польщі (переважно це були сезонні працівники).

Суттєве обмеження руху між Польщею та Україною, заборона на в'їзд для іноземців, оголошена Польщею, а згодом і Україною, запровадження обов'язкового карантину для подорожан підвищило занепокоєння мігрантів, які перебували в Польщі в період оголошення обмежень. Детальний опис проблем, з якими стикнулися іммігранти з України в час пандемії COVID-19 представлено в II розділі: «Специфіка функціонування групи іммігрантів з України в Польщі в час пандемії COVID-19».

У той період характерною була зміна виду міграції з тимчасової та циркулярної («курсування») до більш стабільної, пов'язаної зі збільшенням тривалості перебування іммігрантів у Польщі⁴⁹. Окрім того, доволі динамічно зростає кількість виданих посвідок на проживання на визначений термін (так званих «*kart pobytu*») — загальна кількість осіб із різними видами таких дозволів у 2019 році перевищила 420 тисяч⁵⁰. Тоді збільшилися масштаби міграції цілих родин, зокрема сімей з дітьми. Тенденцію до збільшення кількості дітей іммігрантів з України в польських школах детально описано в IV розділі: «Стигматизація в системі освіти».

gólnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz.U. poz. 374, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000374> [доступ 15.12.2023].

⁴⁸ Прес-реліз Прикордонної служби РП (2019). Komunikat prasowy straży granicznej: M. Pietraszczyk, Rok 2019 w liczbach, 7.02.2020, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/8196,Rok-2019-w-liczbach.html> [доступ 25.07.2023].

⁴⁹ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce — wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego NBP*, Departament Statystyki, Warszawa 2023, [online:] https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf, [доступ 15.12.2023].

⁵⁰ A. Górny, K. Madej, K. Porwit, *Ewolucja czy rewolucja? Imigracja z Ukrainy do aglomeracji warszawskiej z perspektywy lat 2015–2019*, CMR Working Papers, nr 123(181), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2020, s. 12, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/ewolucja-czy-rewolucja-imigracja-z-ukrainy-do-aglomeracji-warszawskiej-z-perspektywy-lat-2015–2019/> [доступ 15.12.2023].

3. Специфіка групи в мовному плані

Українці, які проживають у Польщі, так само, як і українці, які проживають в Україні, спілкуються українською, російською, обома із зазначених мов, а також регіональними мовами (різних регіонів України), й суржилом. Кількісна перевага етнічних українців і статус української мови як державної в Україні є вагомими аргументами для висновку, що україномовна ідентичність є національно-мовною⁵¹. Російськомовна спільнота є етнічно найстрокатішою, а невідповідність між етнічністю та мовою є ключовою ознакою цієї спільноти в Україні. До неї належать етнічні росіяни, велика кількість представників інших етнічних груп (зокрема, етнічні українці) й велика кількість нових мігрантів⁵².

На практиці мовна ситуація в Україні є багатовимірною: наприклад, термін «україномовний» не відображає всієї складності ситуації, бо може означати, що особа вільно володіє українською, або її рідна мова українська, проте у повсякденному житті така особа може розмовляти обома мовами або, залежно від ситуації, російською. Це також може означати, що ця людина в приватному просторі розмовляє українською, а в публічному — російською. Також можлива ситуація, коли особа може мати дві «перших» мови, адже від народження вона розмовляє з одним з батьків однією мовою, а з іншим із батьків — іншою. Відносно поширеним є також випадок, коли україномовна особа змінює мовну самоідентифікацію під час навчання чи внаслідок зміни місця проживання або середовища. Не є винятком, коли людина походить із україномовної родини або вивчила мову, але за нової життєвої ситуації послуговується нею епізодично або не послуговується взагалі. Наведені приклади доводять, що спроби вивчення і мовних практик індивіда, а також мовної ситуації в Україні загалом, пов'язані з потребою врахувати чимало аспектів, специфіку мовних практик українців залежно від регіону проживання, належності до певних етнічних спільнот, освіти та професії.

Дослідження мовної ситуації в Україні ставить багато викликів — не лише з емпіричного погляду, а й з огляду на необхідність аргументованого методологічного підходу до мовної ідентичності, що враховує водночас і мовну самоідентифікацію, і мовну практику. За переписом населення в Україні, проведеним 2001 року, 67,5 % осіб заявили, що рідною для них є українська, 29,6 % — росій-

⁵¹ О. Михальчук, Мовна ідентичність етнічних спільнот у контексті української мовної ситуації. [Tożsamość językowa społeczności etnicznych w kontekście sytuacji językowej], „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2021, nr 9, s. 37–49, [online:] <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1019325> [доступ 22.06.2023].

⁵² С. Мельник, С. Черничко, Етнічне та мовне різноманіття України, PoliPrint, Ужгород 2010, стр. 164, [online:] https://real.mtak.hu/128600/1/melnyik_csernicsko.pdf [доступ 24.04.2024].

ська⁵³. Перепис передбачав змогу вибрати одну мову як рідну й не припускав самоідентифікації з кількома рідними мовами. Окрім того, до перепису не включено запитання про послуговування мовою на практиці в повсякденному житті. Згідно з дослідженням *Kantar TNS Online Track*⁵⁴, рідною мовою для 63% респондентів є українська, для 35 % — російська. Натомість в офіційному спілкуванні, зокрема в навчанні, домінує українська мова (53%), а в неформальному спілкуванні — російська (зокрема, з друзями та знайомими — 52%, в Інтернеті — 56%). Українську мову частіше застосовують на Заході та в Центр Україні, а також у невеликих містах, натомість російська домінує на Сході, Півдні й у великих містах. У дослідженнях, де можна було вибрати більше, ніж одну рідну мову, і де приділено увагу послуговуванню мовою/мовами у повсякденному житті, співвідношення дещо інше: 12,4% респондентів зазначають дві рідних мови: українську й російську⁵⁵.

CASE STUDY I

[...] Я з двомовної родини, родом із міста Харкова. Батько мав російське коріння, мати була українкою, і в родині завжди були дві мови на рівних. Те саме в школі, я ходив до двомовної школи. Було п'ятдесят відсотків української мови й літератури, п'ятдесят відсотків російської мови й літератури. З іншими уроками були проблеми: математика, біологія, бо це вирішував учитель. Адже не можна навчати двома мовами. Коли я ходив до школи, можна було вчителю вибирати мову навчання, а тепер не знаю. Але в Харкові є така проблема, що щодня на вулиці люди зазвичай спілкуються російською, тому я найбільше спілкувався на вулиці російською. У Харківському університеті, де я навчався, більшість лекцій було російською мовою, лише деякі українською, було це таке змішане...

Дмитро (23 роки)

Упродовж тридцяти років незалежності в питанні мовної політики Україна балансує між прагненням до міжкультурного діалогу з етнічними меншинами при збереженні статусу державної мови та протидією мовним та етнічним

⁵³ Дані перепису населення в Україні (2001). [online:] <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/> [доступ 22.06.2023].

⁵⁴ Опитування про мовну ситуацію в Україні: українська найпопулярніша серед молоді, [online:] <https://www.platfor.ma/opytuvannya-pro-movnu-sytuatsiyu-v-ukrayini-ukrayinska-najpopulyarnisha-sered-molodi/> [доступ 20.05.2023].

⁵⁵ Хмелько В. (2004), Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності, Наукові записки НАУКМА 2004, № 32, стор. 3—15, [online:] https://shron1.chtyvo.org.ua/Khmelko_Valerii/Linhvo-etnichna-struktura_Ukrainy_rehionalni_osoblyvosti_i_tendentsii_zmin_zh_roky_nezalezhnosti.pdf [доступ 4.04.2024].

конфліктам, в основі яких часто полягає криза мовної ідентичності та постколоніальні впливи, й мовна агресія Росії. Після розпаду Радянського Союзу Росія використовує російську мову як «м'яку силу» задля збереження й посилення свого впливу на сусідні країни⁵⁶. Ще за часів Радянського Союзу провадили політику свідомого етнічного змішування, популяризації російської мови та встановлення мовної ієрархії таким чином, щоб підкреслити статус російської мови на території СРСР. У зовнішній політиці щодо України Росія активно використовує мовну ситуацію, маніпулюючи мовою й ідентичністю. Унаслідок такої політики вторгнення 2014 року на територію Сходу України та Криму супроводжувало штучне ототожнення Росією цих територій із російськомовним простором. У мовній ідентичності на індивідуальному рівні реакція на агресію Росії й політичні маніпуляції в українському мовному полі впливають на мовну ідентифікацію⁵⁷.

CASE STUDY II

[...] Найбільше це було помітно на півдні України після Майдану й на початку російської агресії — багато людей у своєму житті почали більше розмовляти українською або взагалі переходили на українську. Я також знаю людей, які були російськомовними, а тепер у побуті використовують українську, а не російську. [...]

Я вважаю, що радше за все прийшло усвідомлення того, що ми українці, і як же воно так, що ми українці, а розмовляємо іншою мовою й не знаємо рідної. Факт російської агресії, я вважаю, відіграв ключову роль у тому, що українська мова стала популярнішою на Півдні України.

Михайло (21рік)

Дані наших досліджень свідчать, що поміж групи іммігрантів з України, які проживають у Польщі, мовний поділ зберігся в приблизному співвідношенні з країною походження. Дані першої хвилі нашого дослідження LCure свідчать, що 77,1% респондентів заявляють, що рідною мовою є українська, 22,9% — російська. У другій хвилі опитування співвідношення було подібним: 77,3% рес-

⁵⁶ H. Matsyuk, *Marking Ukrainians' public space as interaction of language and ideology: past and present*, [in:] *Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics*, ed. O. Felecan, Editura Mega, Editura Argonavt, Cluj-Napoca 2017, p. 889–900, [online:] http://onomasticafelecan.ro/iconn4/proceedings/4_16_Matsyuk_Halyna_ICONN_4.pdf [доступ 20.05.2023].

⁵⁷ C.A. Seals, *Choosing a Mother Tongue: The Politics of Language and Identity in Ukraine*, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, Bristol 2019, p. 12, [online:] <https://doi.org/10.21832/9781788925006> [доступ: 24.04.2024].

пондентів відповіли, що їхньою рідною мовою є українська, 19,9 % російська, 1,8% – обидві мови, 1% – інша.

Спроби представити групи українських іммігрантів у Польщі, враховуючи мовні характеристики, стикаються з такими самими викликами й методологічними проблемами, які виникають при аналізі мовної ситуації в Україні. Окрім того, через історичні й культурні умови мовне питання в Україні є дуже делікатним з огляду на маніпуляції й політичні спекуляції.

Після акту збройної агресії з боку Російської Федерації та війни, що триває в час роботи над цією публікацією, питання послуговування російською мовою, її статус, а також історичні й суспільні, культурні детермінанти поширення російської мови в Україні мають новий вимір і масштаб. Станом на травень 2022 року спільнота іммігрантів, які проживають у Польщі, подвоїлася через громадян України, які рятуються від війни. Більшість цих людей втекли з територій, що безпосередньо постраждали від конфлікту, тобто зі Сходу, Півдня та частково з Центру України (включно з Києвом). На час роботи над цією публікацією немає вірогідних досліджень, які описували б цю групу в мовному аспекті. Проте це питання може спричиняти конфлікти й суперечки і посеред самої групи біженців, і в стосунках із іммігрантами, які приїхали до Польщі до війни, місцевою діаспорою і представниками приймаючого суспільства. Для частини біженців російська стала мовою травми, дехто перестав вживати російську й перейшов на українську, а деякі люди досі послуговуються російською, як до еміграції. Однак це питання залишається одним з найважливіших і найвразливіших і в контексті української спільноти, що проживає в Польщі, і так само в контексті мовної політики в Україні.

Розділ II

Специфіка функціонування іммігрантів з України в Польщі в час пандемії COVID-19

Іванна Килюшик

1. Запровадження обмежень, пов'язаних із надзвичайним епідеміологічним станом, і ситуація іммігрантів з України

Стан епідемії через розповсюдження вірусу SARS-CoV-2 запровадили в Польщі 20 березня 2020 року, він тривав до 13 травня 2022 року, відтак його було змінено на стан епідеміологічної загрози, який остаточно скасували 1 липня 2023 року. У час пандемії нестабільне життя іммігрантів з України в Польщі стало ще нестабільнішим. Щоб зрозуміти, як змінилося їхнє становище за цей період, які проблеми були найнагальнішими і які виникли власне в той час, я провела експертні інтерв'ю з двома консультантками Українського дому у Варшаві⁵⁸. Окрім того, я додатково попросила коментарі в кількох іммігрантів з України — про їхнє життя в час пандемії.

На підставі результатів проведеного дослідження⁵⁹ можна ствердити, що в перший рік епідемії українці в Польщі перебували в дуже складній ситуації, яка згодом дещо виправилася. Передусім громадяни України мали труднощі з роботою, легалізацією перебування, перетином кордону, інтеграцією, подоланням стресу, вакцинацією, домашнім насильством, а діти і студенти мали проблеми з дистанційним навчанням.

⁵⁸ Український дім у Варшаві створено за ініціативи фонду «Український Дім» (до 2023 р. фонд «Наш вибір»). В Українському домі діє інфолінія українською, англійською та польською мовами, що надає інформаційну підтримку на теми легалізації праці та перебування мігрантів, а також з інших практичних питань щодо проживання в Польщі. Більше: ukrainskidom.pl

⁵⁹ У дослідженні використано матеріали двох глибинних структуризованих експертних інтерв'ю з працівницями консультативного пункту Українського дому у Варшаві, а також семи структуризованих інтерв'ю з іммігрантами з України в Польщі. Деталі дослідження описано в методології публікації.

Основні проблеми іммігрантів з України були пов'язані з легалізацією праці й перебування. На початку пандемії, навесні 2020 року всі візи, дозволи на проживання та роботу продовжили на термін 30 днів після офіційного закінчення епідемії. Через епідемію обмежили функціонування секторів послуг і торгівлі, де рівень зайнятості іммігрантів був відносно високим, що призвело до масової втрати роботи українськими громадянами, які проживали в Польщі. Це відобразилось у статистиці Управління соціального страхування (пол. *Zakład Ubezpieczeń Społecznych*)⁶⁰, що свідчить про зниження кількості застрахованих українців. Згідно з даними звіту до дослідження «Іноземний працівник в епоху пандемії»⁶¹ у травні 2021 року, 27% опитаних іммігрантів (серед яких 92,4% це українці, 4,2% — білоруси, 2,3 % — молдаване, 1,1 % — особи з інших країн з-поза ЄС) заявили, що через пандемію їм довелося шукати нову роботу в Польщі, а для 17% це було додатково пов'язано зі зміною місця проживання. Однак, слід підкреслити, що обидва ці показники в попередніх опитуваннях, проведених у вересні 2020 року, були більш ніж на 12 відсоткових пунктів вищими і становили 39% і 29% відповідно⁶². На другий рік пандемії ситуація дещо стабілізувалася.

Дозвіл на роботу іноземцю видавали на підставі роботи в конкретного роботодавця за умов, зазначених у дозволі (посада, робочий графік, зарплата), а це означало, що при зміні роботодавця треба було подати заяву на одержання нового дозволу. У разі уніфікованого дозволу на роботу та проживання також необхідно було легалізувати перебування на території Республіки Польща. На початку пандемії воєводські управління призупинили роботу, тож процес оформлення нових дозволів став іще складнішим. У той період тривалий час очікування на рішення в справі одержання посвідки на проживання став іще довшим⁶³. Окрім того, через кількамісячне очікування нових дозволів іммігранти не могли легально працювати. За таких умов іммігранти змушені були працювати нелегально. Це підвищувало ризик виникнення несприятливих ситуацій для іммігрантів, зловживань з боку роботодавців і навіть експлуатації та невиплати роботодавцями заробітної платні⁶⁴. Попри запровадження в Польщі спеціальних рішень для інозем-

⁶⁰ Центральний реєстр платників Управління соціального страхування. *Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, [online:] <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/statystyka/opracowania-tematyczne/cudzoziemcy>, [доступ 1.02.2022].

⁶¹ *Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL*, 2021, s. 4, [online:] <https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2020/06/Raport-pracownik-zagraniczny-w-dobie-pandemii-2021.pdf>, [доступ 5.02.2022].

⁶² Там же, стор. 6.

⁶³ Головний орган контролю РП. *Naczelna Izba Kontroli, Informacja o wynikach kontroli. Przygotowanie Administracji Publicznej do Obsługi Cudzoziemców*, [online:] <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/18/105/>, [доступ 1.02.2022].

⁶⁴ B. Cope, M. Keryk, I. Kyliushyk, *Sytuacja ukraińskich migrantek w Polsce w czasie COVID-19*, Fundacja „Nasz Wybór” we współpracy z Fundacją im. Heinricha Bölla, Warszawa 2021, s. 16, [online:] https://ukrainiskidom.pl/wp-content/uploads/2023/01/Raport_PL-Sytuacja_ukrainiskich_migrantek_w_Polsce_w_czasie_Covid-19.pdf, [доступ 2.02.2022].

ців⁶⁵ (продовження термінів дії документів про дозвіл на проживання та роботу в Польщі), на початку пандемії більшість установ відмовлялися видавати імігрантам номер PESEL через прострочений дозвіл на проживання. Зазначимо, що ситуація з часом змінилась, і згодом працівники більшості державних установ уже знали про автоматичне продовження дозволів. Проте варто зауважити, що іноземцям з продовженою посвідкою на проживання робили прописку терміном на один місяць. Це спричиняло певні проблеми, хоча такий вихід із ситуації все ж таки був дієвим за певних обставин, наприклад, при реєстрації автомобіля.

Із часом імігранти з України ставали обізнанішими щодо свого правового становища, ніж на початку пандемії. Це також знижувало стрес, адже коли спливав термін дії віз, вони, згідно із законом продовжувались автоматично. Згідно з даними дослідження «Іноземний працівник в епоху пандемії», 90,5% мігрантів знали, що польський уряд автоматично продовжив їхні дозволи на легальне перебування та роботу в Польщі в час пандемії⁶⁶.

2. Пандемія COVID-19 і практичні проблеми, з якими стикалися імігранти з України в Польщі

Проблеми й питання, з якими найчастіше зверталися імігранти в час пандемії до консультаційного пункту Українського дому у Варшаві, стосувалися: інформації щодо автоматичного продовження термінів дії документів, терміни подання заяв на одержання нової посвідки на проживання, легальність перебування за автоматично продовженим дозволом і необхідності одержання нового, законності виїзду з Польщі та повернення до країни на підставі «продовжених» документів (посвідки на проживання – пол. *karty pobytu*, візи).

Якщо на початку пандемії українці запитували, чи продовжено термін дії візи для осіб, які перебували в Польщі в мить оголошення стану пандемії, згодом найбільше запитань стосувалися продовження терміну дії візи у разі в'їзду до Польщі після оголошення пандемії.

Основні обмеження, пов'язані з надзвичайним епідеміологічним станом, що безпосередньо впливали на групу українських імігрантів у Польщі, стосувалися перетину польсько-українського кордону. 15 березня 2020 року Польща тимчасово обмежила прикордонний рух з Україною. Тоді працювали два пункти перетину кордону. Окрім того, 26 березня президент України Володимир Зеленський заявив про закриття кордонів України від 27 березня 2020 року навіть

⁶⁵ Управління у справах іноземців, *Epidemia koronawirusa – specjalne rozwiązania dla cudzoziemców*, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/epidemia-koronawirusa--specjalne-rozwiazania-dla-cudzoziemcow> [доступ 15.07.2023]

⁶⁶ *Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL*, op. cit., s. 15.

для громадян України. Попри те, що інформацію швидко спростували, іммігранти масово вирушили до пунктів перетину кордону. Унаслідок цього, за даними Прикордонної служби, 26 березня 2020 року на прикордонному переході в Гребенному кордон намагалися перетнути 4 тис. осіб, наступної доби — вже 9 тисяч⁶⁷. Суперечливі повідомлення ЗМІ та відсутність чіткого й офіційного звернення до громадян України і з боку Польщі, і з боку України сприяли посиленому збільшенню руху на польсько-українському кордоні в бік виїзду українських громадян до України. Головним чином це стосувалося людей, які перебували на території Республіки Польща за біометричними паспортами.

Через жорстко обмежене функціонування кордонів і заморожування міжнародного зв'язку на початку пандемії мігрантам було складно в'їхати до Польщі. Окрім того, польський кордон могли перетинати вибрані категорії громадян: особи з посвідками на проживання, пов'язаними з роботою, навчанням і сім'єю. Найважливішою перешкодою стало припинення можливості для громадян України перетинати кордон лише за біометричним паспортом, чим вони дуже часто користувалися раніше.

Унаслідок таких обмежень було порушено циклічність української міграції. Багато сімей розділив кордон. Деякі члени сім'ї застрягли по один або другий бік кордону. Матері не могли привезти дітей до Польщі, бо це було неможливим за умов призупиненого безвізового режиму. У них також виникли труднощі з одержанням віз для дітей, адже для візи потрібна була довідка зі школи про зарахування дитини, тим часом школи відмовлялися видавати такі довідки, якщо дитина не перебувала в Польщі.

CASE STUDY III

Наталія (27 років) приїхала до Польщі у 2015 році. Працює в початковій школі та приватно нянею. Вона розповіла, що за рік до пандемії не могла повернутися додому, бо чекала на «карту побиту». Згодом вона одержала карту, але розпочалася пандемія, тож не могла повернутися додому. Навіть після відновлення роботи міжнародних перевезень вона не могла виїхати, бо після повернення до Польщі їй довелося би відбути карантин. Чого не змогла б зробити в орендованій квартирі, бо знімає її разом з іншими українками. Щоб відбути карантин, їй довелося б орендувати іншу квартиру, а це пов'язано з додатковими витратами. До пандемії вона постійно їздила додому, навіть на вихідні, особливо коли психологічно було важко впоратися з проблемами в Польщі. Таким чином вона відновлювала свої сили.

⁶⁷ M. Jaroszewicz, *Ukraińscy migranci w Polsce a pandemia COVID-19*, Fundacja Batorego, 19.05.2020, [online:] https://www.batory.org.pl/blog_wpis/ukrainscy-migranci-w-polsce-a-pandemia-covid-19/ [доступ 1.02.2022].

Попри те, що Міністерство внутрішніх справ та адміністрації внесло зміни до постанови, що визначає категорії осіб, яким дозволено в'їжджати на територію Польщі, й від 9 вересня 2021 року громадяни України могли в'їжджати до Польщі з метою туризму на підставі біометричного паспорта в межах безвізу, проблему перетину кордону іммігрантами було остаточно вирішено лише після початку повномасштабної збройної агресії РФ в Україні 24 лютого 2022 року. Зрештою, від 28 березня 2022 року знято зобов'язання щодо всіх видів карантину, пов'язаних із прибуттям до Польщі⁶⁸.

Незважаючи на спеціальні рішення, багато мігрантів відмовилися від повернення додому, побоюючись, що їх не впустять назад із простроченими документами, навіть знаючи, що їх автоматично продовжено згідно із законом. Більшість чекали на офіційне припинення епідеміологічної загрози в Польщі, щоб виїхати з країни. Мігранти з України боялися, що польські консульства припинять діяльність, і це спричинить проблеми з одержанням віз. Через описані причини мігранти побоювалися, що вони не зможуть повернутися до Польщі, а отже, не виїжджали, що так само впливало на циклічність/човниковий характер української міграції.

CASE STUDY IV

Лена приїхала до Польщі в 2015 році — спочатку працювати, потім залишилася на навчання. Тепер працює з іммігрантами. Через пандемію вона не може часто їздити додому в Україну. Не може бачити своїх батьків і підтримувати їх. Отож вона дуже хвилювалася. Це був важкий час для неї, адже вона хотіла частіше бувати вдома, бо її батьки старіють.

Згідно з дослідженням ситуації українських іммігрантів у Варшавській агломерації в час пандемії, інфекційний спалах наклав відбиток на міграційні моделі респондентів, змусивши їх довше залишатись у Польщі, що, ймовірно, було наслідком збільшення витрат на переміщення між Польщею та Україною, пов'язаних із тестуванням на наявність COVID-19, або відбуванням карантину⁶⁹. Це не вплинуло на мобільність українців, які з часом почали виїжджати частіше, ніж

⁶⁸ Офіційне повідомлення урядового порталу Oficjalny komunikat: Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna w Zdunskiej Woli, *Zniesienie obowiązku noszenia maseczek, zniesienie kwarantanny i izolacji domowej*, 28.03.2022, [online:] <https://www.gov.pl/web/psse-zdunska-wola/zniesienie-obowiazku-noszenia-maseczek-zniesienie-kwarantanny-i-izolacji-domowej>, [доступ 11.05.2022].

⁶⁹ A. Górny, K. Porwit, K. Madej, *Imigranci z Ukrainy w aglomeracji warszawskiej w czasie pandemii COVID-19. Wyniki badania panelowego*, Fundacja Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2021, [online:] <http://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/imigranci-z-ukrainy-w-aglomeracji-warszawskiej-w-czasie-pandemii-covid-19-wyniki-badania-panelowego/> [доступ 5.02.2022].

у перший рік пандемії. У вересні 2020 року лише кожен п'ятий імігрант покинув Польщу в час пандемії, тоді як у травні 2021 року — аж 37% імігрантів⁷⁰.

У цей час в межах процедури легалізації перебування і роботи від імігрантів вимагали додаткові документи про всю їхню історію в системі Управління соціального страхування (пол. ZUS), а також повні дані щодо сплати страхових внесків від їхніх роботодавців. Таким чином, ситуація пов'язана з перебуванням імігранта в Польщі узалежнилася від виконання роботодавцем своїх зобов'язань перед Управлінням. Тобто життя імігранта залежало від дотримання працедавцем зобов'язань перед Управлінням соціального страхування (пол. ZUS). Однією з причин відмови у видачі посвідки на проживання іноземцю була наявність у роботодавця заборгованості перед Управлінням соціального страхування.

У цей період особливо проблематичною була легалізація перебування, пов'язана з одержанням дозволу на проживання у статусі довгострокового резидента ЄС. Як уже зазначено, на початку пандемії внаслідок обмежень частина імігрантів з України втратила роботу, а тому змушена була шукати нову та звертатися по нові дозволи, через що виникли перерви у працевлаштуванні. Це мало прикрі наслідки, надто в процедурі одержання дозволу на проживання як довгострокового резидента ЄС. Річ у тім, що однією з ключових умов одержання такого дозволу на проживання довгострокового резидента ЄС, що є різновидом дозволу на довготермінове перебування й надає різноманітні привілеї, є стабільне й регулярне джерело доходу впродовж останніх трьох років, що передували поданню заяви. Імігрантам відмовляли навіть коли в них була двомісячна перерва в сталих джерелах доходу. Через це в заявників вимагали відповідні документи з Управління соціального страхування за останні три роки.

Іншою проблемою багатьох імігрантів з України в одержанні дозволу на проживання в Польщі, що виникла в час пандемії, були перерви в перебуванні в країні. Варто зазначити, що частина імігрантів перебувала в Польщі на підставі негативного рішення щодо видачі посвідки на тимчасове проживання. За спеціальними рішеннями таке перебування також було продовжене до 30-го дня після закінчення стану пандемії. Проте, відповідно до закону, це перебування не належало до періоду законного й безперервного перебування в Польщі впродовж останніх п'яти років, що вимагали при заяві на статус резидента. Яка ж наступна найважливіша умова для одержання такого дозволу? Перебування вважають безперервним, якщо жодна з перерв у ньому: не була довшою ніж 6 місяців, і всі перерви не перевищували 10 місяців загалом за 5-річний період, що передував подачі заяви. Перебування на підставі відмови вважалася перервою, що в деяких випадках перевищувала 6 місяців. Хоча ці особи постійно перебували в Польщі легально, умова їхнього безперервного перебування не

⁷⁰ Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL, op. cit., s. 13.

виконувалася. На практиці це означало, що ця категорія іммігрантів мусить заново рахувати п'ятирічний період перебування в Польщі, щоб одержати такий вид дозволу. Це важливо також з огляду на те, що якраз у той період кількість охочих одержати статус резидента зросла, бо ті, хто прибув у період посилення міграції з України у 2014–2015 роках, саме тоді мали б виконати формальну умову для одержання статусу резидента ЄС на підставі попередніх тимчасових дозволів на проживання.

У період пандемії внесено зміни до Закону про іноземців⁷¹ з метою спростити та прискорити процедури легалізації. Згідно з тими змінами, справи мали розглядати впродовж 60 днів від здачі відбитків пальців (такий термін визначено в Кодексі адмінпроцедур). Ця зміна мала потенціал скоротити час очікування на рішення. Окрім того, договір оренди квартири вже не вимагали, проте всі документи від Управління соціального страхування — і мігранта, й роботодавця, все одно належало надавати. Іншим важливим нововведенням було те, що від миті схвалення виправлень у законі, зміна роботодавця передбачала корегування рішення, а не повторну процедуру для одержання нового дозволу на проживання й роботу. Проте, це так чи так передбачало новий бюрократичний процес і підготовку нових документів.

Найважливішою зміною було продовження термінів декларацій про доручення роботи іноземцю до 24 місяців замість 6 місяців упродовж року. Це мало позитивний вплив на зменшення потоку заяв на одержання дозволу на роботу до воєводських управлінь, адже декларації реєстрували в Управлінні зайнятості. Ще одним позитивним рішенням було запровадження листування між управлінням і заявниками за допомогою електронної пошти, а не традиційної, як це було раніше. Як наслідок, це зменшувало час очікування на запити додаткових документів у межах процедури.

Іншою групою іноземців, які відчули на собі наслідки обмежень через пандемію COVID-19 були іноземні студенти. Обов'язок ізоляції й пов'язане з ним дистанційне навчання, а згодом гібридне (восени 2021 року) були суттєвими перешкодами для іноземних студентів в адаптації до нової для них системи освіти й інтеграції в нове оточення. Іноземні студенти мали обмежений контакт з однолітками, викладачами й академічним середовищем. На думку консультанток, якщо досі іммігрантам було складно досягнути процес навчання в польських ВНЗ і навіязати контакти з їхніми польськими однолітками, в умовах пандемії це було ще складніше. Окрім негативного впливу на процес інтеграції в Польщі, для частини осіб це мало наслідки у вигляді всіляких психологічних проблем, депресії. Ця ситуація не сприяла також вивченню польської мови з огляду на брак практики.

⁷¹ Закон про внесення змін до Закону про іноземців та деяких інших законів, Відомості 2022 р., поз. 91. Ustawa o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022 r. poz. 91.

CASE STUDY V

Яні 18 років і вона приїхала до Польщі на навчання. Вона вивчає економіку в Академії фінансів і бізнесу «Вістула». Перший рік заняття були онлайн, тому вона цілий рік просиділа в кімнаті. Каже, що найбільшим викликом був страх, адже наприкінці року, коли вона подавала документи на навчання, був локдаун і жорсткі обмеження. Ніхто не мав упевненості в завтрашньому дні. Невідомо було, чи вдасться виїхати, чи візьмуть на навчання, чи дадуть візу. Вона гадала, що їй навіть не вдасться виїхати. Випускні іспити відклали, отож вона склала їх лише в серпні. Каже, що ніхто не знав, ніхто не міг сказати, що робити. Спочатку мала жити в гуртожитку, з яким співпрацює навчальний заклад. Однак у серпні отримала інформацію, що через пандемію нікого з її навчального закладу в цьому гуртожитку не поселяють. А в неї вже навіть була віза і за місяць треба було їхати. Треба було швидко знайти місце, де мешкати. Знайшла інший уртожиток. Заняття має онлайн, тому слухає їх у дорозі. Коли на другому курсі було стаціонарне навчання, ходила на пари. Коли має пари онлайн то, як вона каже, не мусить перебувати де-небудь в одному місці. Як має заняття, може собі кудись піти і слухати через навушники, а водночас іти в магазин або куди-небудь їхати. Це не проблема. Але їй більше подобаються стаціонарні заняття. Якщо вони онлайн, не може себе змусити працювати з дому. Зараз має сесію. Треба написати два есеї для заліку. Не могла цього робити вдома, лише тоді, як пішла в МакДональдз. Дім у неї асоціюється з відпочинком. Не може навчатися там, де відпочиває.

Імігрантам з України складно інтегруватись у Польщі через мовний бар'єр і загальні труднощі у вивченні польської мови, нестачу вільного часу, стрес, пов'язаний з іміграцією, обмеженість контактів лише групою українців або інших імігрантів. Пандемія ще вужче обмежила їхні контакти. Імігрантам з України було складно вивчати польську мову, і цю ситуацію також ускладнював брак технічних засобів і неналежні житлові умови для успішної участі в онлайн курсах польської.

CASE STUDY VI

Яна розповідає, що її перший рік навчання в університеті був онлайн, вона проводила час у гуртожитку з російськомовними студентами, а це не сприяло вивченню польської мови. Однак, тепер вона намагається переглядати фільми польською й говорити польською на роботі. Вона більше не боїться говорити неправильно, для неї головне — порозумітися.

На інтеграцію також негативно впливав стрес, який загострився в іммігрантів у час пандемії. Заборони й обмеження в повсякденному житті були найгострішими для респондентів — на це вказали понад 42% респондентів опитування агенції EWL⁷². Для 35,9% іноземців найбільшою складністю в роботі в Польщі в час пандемії була розлука з родиною. У травні 2021 року 36,4% іноземців найбільше боялися втратити роботу через пандемію⁷³.

CASE STUDY VII

Таїсії 28 років, вона мешкає в Польщі вже 6 років, приїхала на заробітки, потім навчалась, а тепер також працює. Таїсія каже, що через пандемію вона звикла сидіти вдома. Рік перебувала в депресії, від якої досі оговтується. У квітні 2020 року вона взагалі не виходила з дому, працювала віддалено. Вийшла на нову роботу ще до початку пандемії, тому навіть не встигла познайомитися з усіма в офісі. Вона не хотіла ні з ким ділитися своїми страхами, тому жила на самоті в страху.

CASE STUDY VIII

Денису 29 років, останні шість років мешкає в Польщі, приїхав на навчання й залишився працювати. У перший період пандемії він був змушений працювати віддалено. Цей період перебування в чотирьох стінах був для нього особливо важким. Він постійно відчував стрес. Йому було складно витримати чекання невідь на що. Він не міг зрозуміти заборони на відвідування парків. Парк, поряд з яким він жив, був огорожений так, ніби там стався якийсь злочин.

CASE STUDY IX

Віталію 24 роки, мешкає в Польщі близько 6 років, приїхав на заробітки. Оскільки він працює кухарем, постійно переживав, що може втратити роботу через пандемію. Тому тепер працює по 12 годин на день 6 днів на тиждень, поки має таку змогу. Він хотів би мати більше вільного часу, зустрічатися з друзями або просто відпочивати. Початок пандемії був для нього дуже важким, він дуже мало працював, тож мало заробляв. Йому вистачало грошей лише на оплату квартири та їжу. Усе це викликало в нього сильний стрес. Саме тому тепер він багато працює, бо не впевнений у завтрашньому дні і в тому, що матиме кошти на прожиття.

⁷² Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL, op. cit., s. 13.

⁷³ Там же, стор. 11.

Отже, стан епідемії, що тривав від березня 2020 року по травень 2022 року, загострив проблеми іммігрантів з України в Польщі. Попри продовження терміну дії всіх дозволів на проживання й роботу, в цей період загострилося багато інших проблем, пов'язаних з легалізацією проживання та роботи. Через масову втрату робочих місць на початку пандемії та «прив'язку» дозволів до конкретних роботодавців, доводилося повторно подавати заяви на одержання нових дозволів, що було дуже складно за умов призупиненої або обмеженої роботи управлінь упродовж перших місяців пандемії. Тривалі й надмірно ускладнені процедури легалізації, вимога додаткових документів, непередбачених законодавством, призвели до того, що деякі люди втратили змогу легального працевлаштування, страхування й соціальної допомоги.

Пандемія порушила циклічний характер української міграції. Обмеження на перетин кордону розділили сім'ї мігрантів. Це вплинуло на погіршення їхнього психологічного стану через розлуку з рідними.

Пандемія радикально зменшила можливості для вивчення польської мови, соціальних контактів. Як наслідок спричинила регрес в інтеграційних процесах іммігрантів у Польщі, обмеживши їхні контакти виключно в межах своєї групи. Особливо це вплинуло на дітей з досвідом імміграції і студентів.

Розділ III

Іммігранти з України на ринку праці в час пандемії

Бартоломей Хромік

1. Ринок праці в Польщі перед пандемією

У березні 2020 року, тобто коли в Польщі було підтверджено перший випадок зараження вірусом SARS-CoV-2, рівень зареєстрованого безробіття, за даними Головного управління статистики, становив 5,4%⁷⁴. Такого низького рівня безробіття в польській економіці не фіксували від часів політичної трансформації. Зниженню безробіття сприяли демографічні зміни, що відбувались у польському суспільстві⁷⁵. Водночас у цей період спостерігалось систематичне підвищення середньої місячної заробітної платні в національній економіці⁷⁶. Останні дослідження, проведені економістами з провідних польських центрів, доводять, що приблизно 13% економічного зростання Польщі у 2013–2018 рр. досягнуто

⁷⁴ Рівень безробіття у 1990–2022 рр. Головне управління статистики. Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990–2024*, 25.03.2024, [online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2024,4,1.html> [доступ 24.04.2024].

⁷⁵ Головне управління статистики. Банк локальних даних. [Таблицю сконфігуровано для даних: «Населення в передпродуктивному віці (14 років і менше), продуктивному та постпродуктивному віці за статтю», продуктивний вік для жінок це 15–59 років, для чоловіків 15–64. Główny Urząd Statystyczny, Bank Danych Lokalnych, [Tabela skonfigurowana dla danych: „Ludność w wieku przedprodukcyjnym (14 lat i mniej), produkcyjnym i poprodukcyjnym wg. płci”, wiek produkcyjny dla kobiet to 15–59 lat, dla mężczyzn 15–64 lata] [online:] <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> [доступ 20.06.2022].

⁷⁶ Між I кварталом 2014 року та I кварталом 2019 року воно збільшилося з 3792,82 злотих до 5190,51 злотих, тобто більш ніж на 36%. Головне статистичне управління, Середня зайнятість і середня місячна заробітна платня [файл у форматі .xlsx, онлайн:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/wyrownania-sezonowe-przecietne-zatrudnienie-i-przecietne-miesieczne-wynagrodzenie,20,5.html> [доступ 20.06.2022].

завдяки внеску українських працівників⁷⁷. Тому з макроекономічного погляду їхню присутність на польському ринку праці слід оцінити як однозначно позитивну.

Пандемія COVID-19 вплинула на становище українських мігрантів на польському ринку праці в багатьох аспектах. Негативно змінилося макроекономічне середовище. Правові норми, що регулюють принципи роботи та проживання мігрантів, часто змінювалися з дня на день. Водночас забезпечення благополуччя українських мігрантів, досягнення ними задоволення від роботи й заробітної платні є не лише етичним обов'язком, а й просто-таки належить до сфери економічних інтересів польських громадян. У макроекономічній перспективі це особливо важливо з огляду на відкритість ринків праці західноєвропейських економік.

Отже, ми проаналізуємо вплив зазначених факторів на кількість мігрантів з України, які працевлаштовуються в Польщі, і спробуємо визначити, як ці фактори вплинули на відчуття безпеки українських мігрантів на польському ринку праці. Висновки будуть використані для підготовки рекомендацій, які можуть виявитися корисними за умов посилення міграції громадян України до Польщі після повномасштабної агресії Російської Федерації в Україні, що розпочалась у лютому 2022 року.

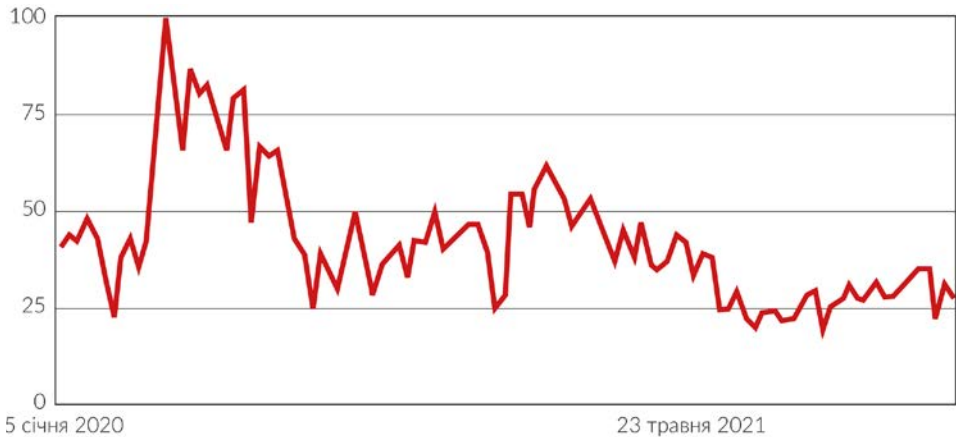
2. Економічне становище Польщі в час пандемії

Пандемія COVID-19 значною мірою вплинула на ринок праці в Польщі, Європі та світі. Хоча місцеві й державні органи влади, а також наднаціональні інституції були змушені надавати допомогу галузям, що найбільше постраждали, позитивна тенденція щодо рівня зареєстрованого безробіття в Польщі була зворотною. Ситуація на ринку праці в Польщі була дуже динамічною, надто в перший рік пандемії. Лише за перші три місяці рівень безробіття зріс від 5,4% до 6,1%, хоча це значення у відсоткових пунктах було невеликим, відносне зростання безробіття за цей період становило 13%⁷⁸. Між іншим, завдяки появі сезонних факторів улітку й восени 2020 р. ринок праці стабілізувався, однак від грудня 2020 р. припинення сезонних робіт призвело до зупинення деяких галузей економіки, що пов'язано з поширенням альфа-варіанту вірусу SARS-CoV-2. Через це рівень безробіття знову почав зростати і в лютому 2021 року досягнув рівня 6,6%. Це на 1,1 відсоткового пункту й на 20% більше, ніж за аналогічний місяць попереднього року.

⁷⁷ P. Strzelecki, J. Growiec, R. Wyszynski, *The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland*, „Review of World Economics” 2022, t. 158, s. 365–399, [online:] <https://link.springer.com/article/10.1007/s10290-021-00437-y> [доступ 20.06.2022].

⁷⁸ Головне управління статистики. Рівень безробіття... Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia...*

Здається, що представлена вище ситуація на ринку праці не зовсім повна, а масштаби проблеми безробіття в дослідженні Головного управління статистики (пол. *GUS*) не відображають реальної ситуації. Дані дослідження ринку праці «*DIAGNOZA.plus*», проведеного у квітні 2020 року, свідчать, що фактичний приріст кількості безробітних у квітні 2020 року склав приблизно 1,5 мільйони осіб, що означає збільшення кількості безробітних більш ніж на 60% порівняно з допандемійним періодом. За версією авторів звіту, зниження кількості безробітних пов'язано з тим, що деякі люди не зверталися до управління зайнятості, адже боялися заразитися коронавірусом. З цієї ж таки причини управління працевлаштування призупинили прийом клієнтів в установах, що так само ускладнювало доступ до цих установ. Деякі з безробітних висловлювали сумніви щодо того, що служби зайнятості можуть допомогти в пошуках роботи за такої нестандартної ситуації⁷⁹.

Діаграма 1. Запит «безробіття» у пошуковій системі Google протягом 01.01.2020–31.12.2021

Варто звернути увагу, що економічні рішення схвалюють окремі люди не на основі обчислювальних даних з економіки (хоча б тому, що вони надходять із запізненням), а на підставі своїх інтерпретацій економічних подій, або навіть імпульсивно. Загальна атмосфера невизначеності, а то й паніки, що панувала в перші місяці пандемії, разом із повідомленнями в ЗМІ (та економічними даними) з найбільшої економіки світу — США, де відбулося безпрецедентне

⁷⁹ *Bezrobocie w kwietniu 2020*, Diagnoza.PLUS, [online:] <https://diagnoza.plus/bezrobocie-w-kwietniu-2020> [доступ 20.06.2023].

зростання безробіття⁸⁰, могла спричинити те, що сприйняття ситуації українськими мігрантами і приймаючим суспільством було гіршим, ніж реальна ситуація. Підтвердженням цього факту може бути історія пошуку терміну «безробіття» за допомогою *Google Trends*⁸¹. Інтерес до цього слова в пошуковій системі на початку пандемії був набагато вищим, ніж узимку та навесні 2021 року, коли рівень безробіття був найвищим.

3. Імігранти та ринок праці в час пандемії

3.1. Імігранти з України в Польщі в умовах кризи в час пандемії COVID-19

Пандемія COVID-19 спричинила шок, який за короткий час призвів до зменшення кількості іноземців, зокрема й українців, які проживають у Польщі. Слід пам'ятати, що всі дані щодо кількості іноземців, які перебувають у Польщі, є приблизними й мають певні обмеження. При оцінці інформації Головне управління статистики використовує дані про перетин кордону від Прикордонної служби, а також дані адміністративних реєстрів⁸². За даними першого з цих джерел, кількість іноземців, які перебували в Польщі наприкінці квітня 2020 року, була на 223 тис. меншою, ніж наприкінці лютого, тобто безпосередньо перед початком пандемії в Польщі, серед них 160 тис. осіб були громадянами України⁸³.

⁸⁰ Поп., напр., Congressional Research Service, *Unemployment Rates During the COVID-19 Pandemic*, 2021, [online:] <https://sgp.fas.org/crs/misc/R46554.pdf> [доступ 20.06.2023]; R. Kochhar, *Unemployment rose higher in three months of COVID-19 than it did in two years of the Great Recession*, Pew Research Center, 11.06.2020, [online:] <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/06/11/unemployment-rose-higher-in-three-months-of-covid-19-than-it-did-in-two-years-of-the-great-recession>.

⁸¹ Інструмент *Google Trends* використовують у медичних, комп'ютерних і соціальних дослідженнях від 2009 року, що є частиною ширшої тенденції розвитку *Big Data*. Інструмент надає інформацію про просторово-часові закономірності пошуку певних фраз користувачами веб-сайтів *Google*. У разі діахронічного аналізу постає часовий ряд, який відображає відносну популярність пошукового терміну за певний період. Хоча використання даних, одержаних з *Google Trends*, у формі змінних в моделях зазнає критики, їх успішно застосовують для аналізу та прогнозування явищ соціального характеру або таких, що пов'язані зі громадським здоров'ям (див., наприклад, S.P. Jun, H.S. Yoo, S. Choi, *Ten years of research change using Google Trends: From the perspective of big data utilizations and applications*, „Technological Forecasting and Social Change” 2018, vol. 130, p. 69–87, [online:] <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.11.009>). Для заданого нами часового інтервалу ми одержали інформацію щодо відносної частоти пошукових запитів за терміном «безробіття» з точністю до тижня.

⁸² Головне управління статистики (2020). Główny Urząd Statystyczny, *Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, 4.06.2020, s. 1, [online:] <https://stat.gov.pl/statystyki-eksperymentalne/kapital-ludzki/populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19,12,1.html> [доступ 20.06.2022].

⁸³ Там же, стор. 2.

Процитовані нами дані Головного управління статистики датуються квітнем і серпнем 2020 року. Згодом ця установа не складала подібних звітів, які узагальнювали б дані з різних адміністративних реєстрів. Тому немає порівняльних даних, які показували б динаміку розвитку ситуації на ринку праці в подальші місяці пандемії. Прогалину лише частково заповнюють дані на основі звітів стільникових мереж⁸⁴ або матеріали опитувань, проведених різними науково-дослідними установами⁸⁵.

З погляду ринку праці важливим показником є кількість іноземців, які підлягають соціальному страхуванню. Це число неухильно зростало від 2009 року, а після 2014 року його значення змінювалося ще швидше. Цю позитивну для польської економіки тенденцію було порушено в другій половині березня 2020 року, що збіглося з оголошенням у Польщі стану епідеміологічної загрози. Від кінця лютого по кінець квітня 2020 року кількість іноземців, які здійснюють пенсійні та страхові соціальні відрахування, зменшилася на 47,9 тисяч осіб. Із них 91,4% — це громадяни України. Враховуючи, що в лютому 2019 року понад 493 тис. громадян України було застраховано, це означає зменшення на 8,9%⁸⁶.

Варто звернути увагу на групи, які найбільше постраждали від цієї ситуації. Гнітюча диспропорція спостерігається у відсотках українських чоловіків і жінок, які перестали підлягати обов'язку соціального страхування. Від кінця лютого до кінця квітня кількість чоловіків, які підлягають цьому обов'язку, зменшилася на 7,4 %, при цьому кількість жінок зменшилася на 11,6%⁸⁷. Щодо способу працевлаштування, то найбільше скорочення кількості застрахованих відбулося серед осіб, які працюють за дорученням або агентським договором. Насамкінець варто підкреслити, що між даними щодо соціального страхування й даними, які надає Прикордонна служба, є суттєва відмінність. Вона може свідчити про те, що з Польщі виїжджали значною мірою особи, які працювали за цивільно-правовими договорами, не працювали або залишалися на підставі віз, або ж працювали/перебували без офіційного дозволу на проживання й роботу⁸⁸.

⁸⁴ *Ukraińcy w Polsce 2020 – wyjechali, przyjechali czy zostali?*, Selectivv, [online:] <https://selectivv.com/ukraincy-w-polsce-2020-wyjechali-przyjechali-czy-zostali/> [доступ 20.06.2022].

⁸⁵ P. Strzelecki, B. Dudek, *Badania ankietowe imigrantów z Ukrainy we Wrocławiu w 2020 roku – najważniejsze wnioski*, Departament Statystyki, Warszawa 2021, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/imigranci-Wroclaw-2020.pdf> [доступ 20.06.2022].

⁸⁶ Головне управління статистики (2020). *Główny Urząd Statystyczny, Aneks. Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, 8.07.2020, s. 2 [online:] <https://new.stat.gov.pl/publikacje/aneks-populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19> [доступ: 20.06.2022].

⁸⁷ Власні обрахунки на основі: там же, стор. 2–8.

⁸⁸ Por. A. Górny, K. Porwit, K. Madej, *Imigranci z Ukrainy w aglomeracji warszawskiej w czasie pandemii COVID-19. Wyniki badania panelowego*, Fundacja Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2021, [online:] <http://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/imigranci-z-ukrainy-w-aglomeracji-warszawskiej-w-czasie-pandemii-covid-19-wyniki-badania-panelowego/> [доступ 5.02.2022].

3.2. Правно-організаційна ситуація мігрантів на польському ринку праці в час пандемії COVID-19

Через спалах і розвиток пандемії COVID-19 організаційно-правові засади, на яких базувалися перебування й робота мігрантів у Польщі, миттєво й несподівано змінювалися. Хоча несподівані законодавчі зміни дивували значну частину польського населення, все ж таки через специфічне становище мігрантів, а надто тимчасових, саме для них ця ситуація була особливо обтяжливою, а в деяких випадках навіть небезпечною.

Зміни, що суттєво вплинули на функціонування громадян України в Польщі, стосувалися переважно правил перетину кордону⁸⁹. Як наслідок, суттєво зменшилася змога подорожування між Україною та Польщею, що мало негативні наслідки двох видів. З одного боку, особи, які хотіли працювати в Польщі, мусили враховувати вагомі труднощі, які в деяких ситуаціях робили таку працю не вигідною або неможливою. З іншого боку, люди, які перебували в Польщі, не раз були змушені продовжувати своє перебування в Польщі всупереч початковим планам, або навпаки, залишити країну через побоювання, що потім це буде неможливо зробити.

Ще одним фактором, що додатково ускладнював функціонування сезонних мігрантів, зокрема був обов'язковий карантин або ізоляція вдома, а виконання цього обов'язку підлягало контролю від жовтня 2020 року. Співробітники Прикордонної служби в час процедури прикордонного контролю відправили на карантин понад мільйон подорожан (зокрема в час тимчасового відновленого внутрішнього прикордонного контролю)⁹⁰. Для осіб, які не мали змоги проживати в окремій квартирі, тобто тих, хто орендував кімнату, місце в кімнаті або проживав у гуртожитку, обов'язковий карантин та ізоляція не виконували своєї функції, — охорони здоров'я населення — а часто навпаки становили ризик зараження вірусом SARS-CoV-2. Окрім того, це зобов'язання зменшувало економічну рентабельність міграції до Польщі.

Зрештою, локдауни — обмеження діяльності окремих галузей економіки, які вводили під час наступних хвиль пандемії — призводили до того, що частина людей більше не могла виконувати свою роботу. Наслідки зупинення окремих галузей були особливо важкими для людей, які працювали без законних підстав або на основі короткострокових цивільно-правових договорів. На жаль, особливо серед сезонних мігрантів, такі форми працевлаштування є відносно

⁸⁹ Цю проблему детальніше описано в Розділі II: «Специфіка функціонування групи мігрантів з України в Польщі в час пандемії COVID-19».

⁹⁰ Дані Прикордонної служби РП. Dane Straży Granicznej: 2020 rok w liczbach, 2.02.2021, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/8938,2020-rok-w-liczbach.html> [доступ 5.02.2022].

поширеними⁹¹, що позбавляло або значно обмежувало змогу їхнього захисту на ринку праці.

CASE STUDY X

Я приїхав до Польщі у квітні. Оскільки був обов'язковий карантин, я наперед заплатив за ліжко в гуртожитку для працівників за 10 днів карантину — 750 злотих (вища ставка, як мені пояснили, через карантин). Мене поселили з трьома чоловіками, які працювали на будівництві. Одразу після приїзду я був зобов'язаний зробити ПЛР-тест на COVID, за який заплатив 600 злотих, і він виявився позитивним. Симптомів у мене не було, але я повідомив власницю гуртожитку про результат тесту. Тоді вона сказала, що не поселить мене в іншу кімнату, і просто викинула мене на вулицю. Мій роботодавець не хотів чекати, поки я одужаю, тому я втратив обіцяну роботу. Я не знав, що робити й куди йти. За перші два тижні в Польщі я витратив понад 2000 злотих, ще навіть не взявшись до роботи.

Igor (29 років)

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що нормативно-правові акти, які постійно змінювалися, відсутність чіткої й доступної інформації щодо нових умов перебування в країні, обов'язковий карантин і вимога тестування на ковід вплинули на якість життя українців, працевлаштованих у Польщі. Окрім того, здебільшого до Республіки Польща могли приїжджати особи, які мали документи, що підтверджували їхні права на роботу (або навчання) в Польщі. Громадяни України, які до пандемії могли в'їжджати до Польщі лише за біометричним паспортом і шукати роботу на місці, таку змогу втратили. Це мало вплив на зростання зловживань з боку роботодавців, збільшення кількості декларацій про доручення іноземцю виконання робіт за оплату, зростання витрат громадян України на оформлення необхідних документів для працевлаштування та збільшення ризику не одержати роботи після прибуття.

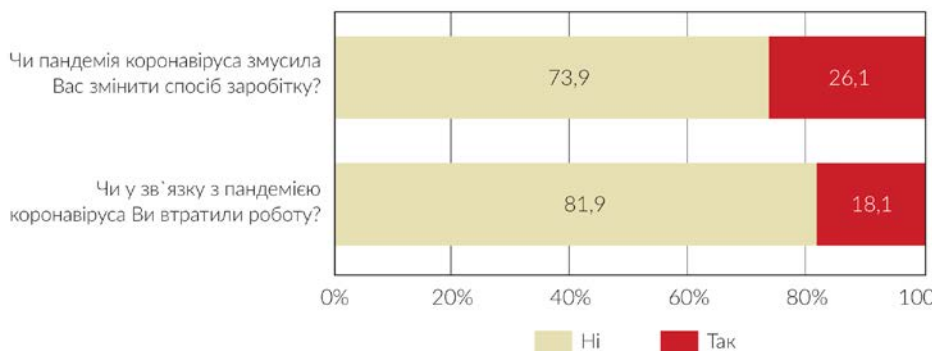
3.3. Страх втратити роботу та зміна способу заробітку в час пандемії COVID-19

Якщо в попередній частині розділу ми означили зовнішні умови перебування українських мігрантів у Польщі, і макроекономічного, і організаційно-правового характеру, в цій частині ми хотіли б звернути увагу на те, як ці фактори сприйняли

⁹¹ M. Bartoszkiewicz, *Migracja ukraińskich pracowników w Polsce podczas pandemii COVID-19*, „Studia z Polityki Publicznej” 2021, t. 8, nr 3, s. 51, [online:] <https://doi.org/10.33119/KSzPP/2021.3.3>, [доступ 15.12.2023].

й оцінювали самі зацікавлені сторони. Це надважливо адже, як ми вже зазначали, не самі офіційні й макроекономічні дані, а їхня інтерпретація й суб'єктивна оцінка економічної ситуації мають вирішальний вплив на реальну економічну поведінку людей і їхній вибір. Ба більше, в багатьох випадках ми не маємо офіційних даних, що стосувались би власне групи іммігрантів. Щоб заповнити ці прогалини, ми використовуватимемо дані, зібрані в рамках проекту LCure.

Офіційний рівень зареєстрованого безробіття, наведений раніше в цьому звіті й опублікований Головним статистичним управлінням, не відображає всієї картини ринку праці. Унаслідок пандемії частина працівників була змушена змінити галузь або шукати нову роботу. Ця проблема стосувалася також іммігрантів з України. Аж 26,1% респондентів опитування LCure, що проводилось у період липень 2020 — січень 2021 року, відповіли ствердно на запитання: «Чи змусила пандемія коронавірусу змінити Ваш спосіб заробітку?» Варто наголосити, що цей відсоток є помітно вищим, аніж серед представників етнічних і мовних меншин із Польщі, які також брали участь у дослідженні, проведеному в рамках проекту LCure (11,1% для лемків; 18,8% для сілезців; 20,8% для кашубів)⁹². Становище представників цих меншин на ринку праці багато в чому негативно відрізняється від того, яке посідають представники домінантної групи. Відповідь на запитання щодо втрати роботи через пандемію COVID-19 викликає ще більше занепокоєння. Аж 18,1% опитаних українців відповіли на це запитання ствердно (для порівняння — ствердно на це запитання відповіли 6,7% лемків; 7,9% сілезців; 10,2% кашубів)⁹³.

Діаграма 2. Відсотковий розподіл частоти відповідей на запитання щодо зміни способів заробітку (N=153) та втрати роботи через пандемію COVID-19 (N=138) серед українських мігрантів у Польщі.

⁹² Детальні результати досліджень описано в публікації: *Mniejszości i ich języki wobec kryzysu. Pakiet antystygmatyzacyjny projektu „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”*, red. nauk. M. Bilewicz, J. Olko, WUW 2022, [online:] <https://doi.org/10.31338/uw.9788323557906>.

⁹³ B. Chromik, *Mniejszości językowe w Polsce na rynku pracy w dobie pandemii COVID-19*, [w:] там же, стр. 102.

Іммігранти, зокрема з України, схоже, є такою групою на ринку праці, що особливо сильно постраждала від економічних наслідків пандемії COVID-19. Такі результати характерні не лише для Польщі. Подібне явище було також у країнах з високорозвинутою економікою, наприклад, у США⁹⁴, Німеччині⁹⁵, Італії⁹⁶.

Страх втратити роботу

Якщо знайомі, родичі, інші іммігранти втрачають роботу, це може посилити страх за своє робоче місце. Щоб оцінити рівень цих побоювань, ми запитали думки учасників дослідження щодо трьох тверджень:

- Я почуваюся невпевнено, якщо йдеться про майбутнє мого місця праці.
- Я можу втратити роботу найближчим часом.
- Боюся, що через пандемію мої заробітки знизяться.

Діаграма 3. Шкала побоювань втратити роботу серед іммігрантів з України в Польщі ($n_1 = 160$; $n_2 = 145$; $n_3 = 155$).

Респонденти відповідали за п'ятибальною шкалою (від 1 — «Повністю незгоден/на» до 5 — «Повністю згоден/на»). Ми поставили ці запитання всім учасни-

⁹⁴ R. Kochhar, op. cit.

⁹⁵ H. Brückner, L. Gundacker, A. Hauptmann, Ph. Jaschke, *Arbeitsmarktwirkungen der COVID-19 — Pandemie. Stabile Beschäftigung, aber steigende Arbeitslosigkeit von Migrantinnen und Migranten*, IAB-Kurzbericht, nr 9, Norymberga 2021, [online:] <https://doku.iab.de/kurzber/2021/kb2021-09.pdf> [доступ 20.06.2022].

⁹⁶ Italy: Migrant women penalized most by pandemic, InfoMigrants, 27.10.2021, [online:] <https://www.infomigrants.net/fr/post/36040/italy-migrant-women-penalized-most-by-pandemic> [доступ 20.06.2022].

кам дослідження; з огляду на характер цих запитань, ми наводимо результати, отримані лише від професійно активних респондентів⁹⁷.

Опитування показало, що 30,9% імігрантів з України відчувають невпевненість щодо своєї роботи в майбутньому (сума відповідей «Я повністю незгоден» і «Радше не погоджуюся»). 13,5% представників цієї спільноти стверджували, що найближчим часом можуть втратити роботу. 37,3% респондентів висловили стурбованість через ризик зниження заробітної платні. Відповіді імігрантів з України на ці запитання суттєво не відрізняються від відповідей кашубів, лемків і сілезців⁹⁸.

3.4. Дискримінація представників етнічних і мовних меншин та їхнє становище на ринку праці

Упродовж дослідження, проведеного в рамках проекту LCure, ми спостерігали зв'язок між дискримінацією представників етнічних і мовних меншин та їхнім занепокоєнням ситуацією на ринку праці⁹⁹. Тож ми висунули гіпотезу, що подібний зв'язок існує і щодо імігрантів з України.

Наше дослідження підтвердило цю гіпотезу. Серед професійно активних імігрантів з України існує статистично значущий і відносно сильний зв'язок між декларованим рівнем дискримінації, який був у минулому, і стурбованістю, зумовленою ситуацією на ринку праці¹⁰⁰. Коефіцієнт кореляції між відчуттям стигматизації через COVID-19 і почуттям стурбованості на ринку праці становив 0,348¹⁰¹, а в разі досвіду дискримінації, пов'язаної з роботою (вимірюється за субшкалою дискримінації в шкалі акультураційного стресу) — 0,406¹⁰².

⁹⁷ Професійно активними особами ми означаємо тих, хто вказав в опитуванні, що його працює лаштовано на підставі трудового договору або іншого виду договору, працює сезонно, працює без законних підстав, провадить власний бізнес або задекларував іншу форму працює лаштування.

⁹⁸ B. Chromik, op. cit.

⁹⁹ B. Chromik, op. cit..

¹⁰⁰ $b = 0,308$; $SE = 0,125$; $p = 0,001$; 95 проц. CI [0,195; 0,688]; $n = 122$. Дискримінація, яку відчували в минулому, вимірювалася за допомогою оригінальної триелементної шкали. Занепокоєння, пов'язане із ситуацією на ринку праці, вимірювалися за допомогою триелементної оригінальної шкали, що складалася із запитань, наведених на діаграмі 2.

¹⁰¹ $b = 0,348$; $SE = 0,066$; $p < 0,001$; 95 проц. CI [0,106; 0,322]; $n = 114$. Стигматизація меншин через COVID-19 вимірювалася за допомогою оригінальної трихелементної шкали. Занепокоєння, пов'язане з ситуацією на ринку праці, вимірювалося за допомогою трихелементної оригінальної шкали, що складалася з питань, наведених на Діаграмі 2.

¹⁰² $b = 0,406$; $SE = 0,075$; $p < 0,001$; 95 проц. CI [0,230; 0,527]; $n = 131$. Досвід дискримінації, пов'язаний з роботою, вимірювався за допомогою триелементної підшкали *Acculturation Stress Inventory*, яка вимірює акультураційний стрес і стосується ситуацій на робочому місці. M.J. Miller, J. Kim, V. Benet-Martinez, Validating the Riverside Acculturation Stress Inventory with Asian Americans, „Psychological Assessment” 2011, vol. 23, no. 2, p. 300–310, [онлайн:] <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0021589>

Вплив дискримінації на ринок праці цікавив економістів упродовж десятиліть. Серед піонерів досліджень економічних аспектів дискримінації лауреати Нобелівської премії Гері Беккер, Кеннет Ерроу та Едмунд С. Фелпс. Гері Беккер¹⁰³ запровадив термін «схильність до дискримінації», щоб позначити відразу, а іноді навіть ненависть до членів певної групи. Натомість Едмунд С. Фелпс є автором концепції статистичної дискримінації. Це явище полягає в тому, що роботодавець оцінює людину не за її особистими характеристиками, а за ознаками групи, до якої вона належить (наприклад, етнічне походження, стать або мова)¹⁰⁴. Для суб'єкта, який застосовує статистичну дискримінацію, це може здатися раціональним; однак, це передбачає високу суспільну ціну. Із цієї причини в багатьох країнах її обмежено на законодавчому рівні. Вищезгадану високу ціну платять представники дискримінованих груп, які можуть втратити через це мотивацію до набуття компетенцій і прагнення інвестувати в себе. Вони усвідомлюють, що при пошуку роботи вирішальними можуть виявитися характеристики їхньої групи, а не їхні особисті якості. У довгостроковій перспективі така ситуація може призвести до реального погіршення складових людського капіталу в групі меншин або в групі іммігрантів, а отже, посилити стереотип, що лежить в основі статистичної дискримінації. Таким чином, статистична дискримінація може мати характер самоздійснюваного пророцтва. Важливо, що шкала для вимірювання дискримінації, використана в проведеному дослідженні, містила й елементи, співмірні дискримінації, й елементи статистичної дискримінації. Численні якісні дослідження підтверджують, що мігранти з України стикаються з обома видами дискримінації. Здається, що проблема статистичної дискримінації є особливо небезпечною, адже її неусвідомлено, а отже, соціально нестигматизовано. Особливо вразливі до цього іммігранти з України, бо вони часто працюють на посадах, нижчих від своєї кваліфікації, а це додатково формує суспільне стереотипне сприйняття щодо них у групі більшості як щодо менш освічених людей із меншим соціальним капіталом.

Згідно зі звітом «Польський барометр ринку праці 2022»¹⁰⁵, 80% громадян України зазначають, що працювали на посадах нижчого щабля, які не вимагають спеціальної кваліфікації, 15% заявляло, що працювали на середньому щаблі, а 5 % — на вищому. Причому, згідно з відповідями респондентів, більше жінок (85%), аніж чоловіків (77%) працювали на посадах нижчого щабля. У звіті «Баро-

[дата доступу: 20.06.2022]. Занепокоєння, пов'язане з ситуацією на ринку праці, вимірювалося за допомогою триелементної оригінальної шкали, що складалась із запитань, наведених на діаграмі 2.

¹⁰³ G.S. Becker, *The Economics of Discrimination*, University of Chicago Press, Chicago 1957, [online:] <http://bibliotecadigital.econ.uba.ar/download/Pe/187894.pdf> [доступ: 20.06.2022].

¹⁰⁴ E.S. Phelps, *The statistical theory of racism and sexism*, „The American Economic Review” 1972, vol. 62, no. 4, p. 659—617, [online:] <https://www.jstor.org/stable/1806107> [доступ: 20.06.2022].

¹⁰⁵ Барометр польського ринку праці 2022. *Barometr Polskiego Rynku Pracy 2022*, Personnel Service, [online:] https://personnel-service.pl/wp-content/uploads/2022/03/Barometr-Polskiego-Rynku-Pracy-Personnel-Service_2022.pdf, [доступ 27.05.2022].

метр польського ринку праці 2021» автори підкреслюють, що працевлаштування громадян України на нижньому щаблі є тенденцією, яка зберігається від початку проведення цього дослідження, тобто від 2017 року¹⁰⁶. Слід наголосити, що відсоток компаній, які працевлаштовують громадян України на керівні посади, зростає повільно, проте все ж таки зростає¹⁰⁷. Ця ситуація значною мірою виникла через схвалені в Польщі правові положення. Значну частину громадян України працевлаштовано на підставі декларації про доручення іноземцю виконання робіт. У 2019 році громадянам України видано ці документи 1 475 923 рази, що, незважаючи на показник їхнього використання, який сягнув 60-70%¹⁰⁸, ілюструє масштаби цього явища. Декларація про намір доручити роботу до моменту ухвалення 29 січня 2022 року змін¹⁰⁹, дозволяла працевлаштовувати іноземців лише на термін до 6 місяців упродовж року. Цей документ дозволяв працевлаштовувати значну частину іммігрантів з України. Ця форма працевлаштування передбачала тимчасовість, а тому демотивувала роботодавців інвестувати в працівників з України, що так само утримувало їхню низьку позицію на ринку праці, а водночас зміцнювало небезпечні стереотипи. Варто звернути увагу, що цим юридичним механізмом, який був менш вигідним, аніж дозвіл на роботу, користувалися частіше жінки, що робило їх особливо піддатливою групою на ринку праці¹¹⁰.

При цьому слід підкреслити, що дослідження економістів свідчать: наслідками дискримінації на ринку праці є не лише багатобічні незручності для дискримінованого працівника, а й вищі витрати для роботодавця, який його дискримінує. За Кеннетом Ероу¹¹¹, у довгостроковій перспективі, за умов вільної конкуренції на ринку спроможні вижити лише ті компанії, які не вдаються або

¹⁰⁶ Там же.

¹⁰⁷ Там же.

¹⁰⁸ A. Górny, K. Porwit, K. Madej, op. cit.

¹⁰⁹ Закон від 17 грудня 2021 року про внесення змін до Закону про іноземців і деяких інших законів. Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2022 r. poz. 91).

¹¹⁰ 38% декларацій про намір працевлаштування, виданих громадянам України, одержали жінки [власні обрахунки на основі даних Oświadczenia – 2019. xlsx з Порталу публічних служб зайнятості: Departament Rynku Pracy Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.), 10.11.2018, [online:] <https://psz.praca.gov.pl/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r->. У випадку дозволів на роботу, тобто вигіднішої форми працевлаштування, ця величина становила лише 29% [Власні розрахунки на основі файлу «Dane zbiorcze 2019 r. xlsx», розміщеного на Порталі публічних служб зайнятості: <https://psz.praca.gov.pl/web/urzed-pracy/-/8180075-zezwolenia-na-prace-cudzoziemcow>].

¹¹¹ K.J. Arrow, *The theory of discrimination*, [in:] O. Ashenfelter, A. Rees (ed.), *Discrimination in Labor Markets*, Princeton 1973, p. 10.

майже не вдаються до дискримінації. Твердження про шкідливість дискримінації на ринку праці можна перенести й на рівень економік окремих країн. Дискримінація українських мігрантів, а також створення неоптимальних правових та організаційних рішень у Польщі, зрештою, виявляється шкідливою також для переважної більшості громадян.

Розділ IV

Стигматизація в освіті

Аґнешка Козакощак, Анжела Попик

1. Системні рішення для підтримки навчання дітей з досвідом міграції у Польщі (Аґнешка Козакощак)

Обов'язковий на цей момент Закон про освіту (як і попередній Закон про систему освіти) та супровідні нормативні акти містять положення, що дозволяють школам реагувати на особливі потреби дітей і молоді, які мають досвід імміграції¹¹². Вони надають дітям і молоді з досвідом імміграції право на додаткове вивчення польської мови, корекційні заняття з викладання предметів, а також вивчення мови й культури країни походження. Окрім того, діти й підлітки мають право, коли складають екзамен у восьмому класі, а також випускні іспити, на підтримку з боку особи, яка працює на посаді помічника (-ці) вчителя (так званого (-ї) міжкультурного асистента (-ки), а також можуть відвідувати підготовчі класи.

1.1. Вивчення польської мови як другої/іноземної та корекційні заняття

Дітям і підліткам, які не є громадянами Польщі, й підлягають обов'язковій шкільній освіті, та які не знають польської мови або володіють нею на рівні, недостатньому для здобуття освіти¹¹³, відповідно до чинного законодавства, надається право на:

¹¹² Закон від 14 грудня 2016 року — Про освіту. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. 2017 poz. 59) [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000059> [доступ 22.04.2024].

¹¹³ Там же, розділ 7, § 165, § 7.

- додаткове, безкоштовне вивчення польської мови¹¹⁴, організоване органом, відповідальним за функціонування школи, в обсязі не меншим, аніж 2 години на тиждень. Заняття можуть бути індивідуальними або груповими, й відвідування їх необмежене в часі;
- додаткові корекційні заняття з різних предметів¹¹⁵, організовані органом, якому підпорядковується школа, у кількості 1 лекційна година на тиждень з цього предмета. Учень або учениця можуть відвідувати такі заняття впродовж 12 місяців. Загальна кількість додаткових занять польської мови й корекційних занять для однієї дитини не може перевищувати 5 годин на тиждень¹¹⁶.

Варто наголосити, що діти й підлітки, негромадяни Польщі мають право на додатковий курс польської мови як другої/іноземної, якщо вони не знають польської або знають на рівні, недостатньому для того, щоб здобувати освіту. Таким чином, законодавство передбачає, що комунікативне знання польської мови, що дозволяє спілкуватися з однолітками та вчителями у повсякденних ситуаціях, необов'язково означає, що дитина здатна навчатися цією мовою (надто коли йдеться про предмети, які вимагають спеціалізованої лексики або мають складнішу граматичну структуру). Базове знання польської не виключає змоги відвідувати додаткові заняття з вивчення цієї мови.

Деякі вчителі (-льки) справедливо зазначають, що двох лекційних годин на тиждень недостатньо для оволодіння польською на такому рівні, щоб це дозволило дитині за відносно короткий час засвоювати інші предмети цієї мовою¹¹⁷.

¹¹⁴ Там же, а також Закон від 14 грудня 2016 року — Про освіту (Dz.U. 2017 poz. 59) Розділ 7: Навчання осіб, які прибувають з-за кордону, стаття 165, пункт 7, а також Розпорядження Міністра національної освіти від 23 серпня 2017 року щодо навчання осіб, які не є громадянами Польщі, та осіб, які є громадянами Польщі, які навчались у школах, що функціонують у системах освіти інших країн (Dz.U. 2019 poz. 1650), параграф 17.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. 2017 poz. 59) Roz. 7: Kształcenie osób przybywających z zagranicy art. 165 ust. 7 а також Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw Dz.U. 2019 poz. 1650, § 17, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001655> [доступ 22.04.2024].

¹¹⁵ Закон від 14 грудня 2016 року — Про освіту, розділ 7, стаття 165, пункт 9, а також Розпорядження Міністра національної освіти від 23 серпня 2017 року..., § 18. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku — Prawo oświatowe..., rozdział 7, art. 165 ust. 9 oraz Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku..., § 18.*

¹¹⁶ Розпорядження Міністра національної освіти від 23 серпня 2017 року, § 19. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku..., § 19.*

¹¹⁷ Детальні рекомендації щодо того, як школи мусять організовувати додаткові заняття з польської як іноземної/другої, можна знайти у Звіті про дослідження системи викладання польської мови як другої/іноземної для дітей-іноземців у школах Польщі: K. Kubin, E. Pogorzała, Raport z bada-

На початковому етапі навчання в новій країні вивчення мови мусить бути пріоритетом і фокусом занять у школі. У відповідь на цю потребу запроваджено можливість створення у школах так званих підготовчих класів.

За даними Освітньої інформаційної системи¹¹⁸ (пол. *SIO*) Міністерства освіти і науки Польщі (пол. *MEiN*), станом на 30 вересня 2021 року, 27 783 дитини відвідували додаткові заняття з польської мови, а загальна кількість іноземних учнів, зазначена школами в Освітній інформаційній системі, становила 69 231¹¹⁹. Це означає, що (лише) 40% дітей-іноземців відвідували додаткові заняття з польської. Із високою ймовірністю можна припустити, що цей відсоток мусить бути значно вищим, щоб відповідати реальним масштабам попиту й реальним потребам дітей. Отож потрібно систематично покращувати знання й поінформованість шкіл і шкільної адміністрації щодо положень чинного законодавства, необхідна також активна позиція керівництва шкіл, вихователів (-льок), вчителів (-льок) і батьків.

1.2. Вивчення мови й культури країни походження

Діти й підлітки, які не є громадянами Польщі, також можуть вивчати мову й культуру своєї країни походження¹²⁰ за умови, що для участі в таких заняттях зареєстровано не менше семи учнів і учениць.¹²¹ Вивчення мови й культури країни походження реалізовується дипломатичним або консульським представництвом країни походження, що діють у Польщі, або «культурно-освітньою організацією певної національної групи» (...) за погодженням з директором (-кою) школи та за згодою органу, який таку діяльність реалізовує». ¹²² Загальна тижнева кількість уроків не може перевищувати 5 лекційних годин, а школа надає безкоштовні приміщення й педагогічну допомогу з метою їх проведення.

nia systemu nauczania dzieci cudzoziemskich języka polskiego jako drugiego/obcego w szkołach w Polsce, Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, Warszawa 2014, [online:] http://ffrs.org.pl/wp-content/uploads/FRS_Raport_JP2_Kubin_Pogorzala_2014.pdf [доступ 22.04.2024].

¹¹⁸ Дані одержано в рамках проекту «Міжкультурна асистенція як інструмент інтеграційної політики: приклад польської системи освіти», що був реалізований на факультеті прикладних соціальних наук і соціальної реінтеграції Варшавського університету за фінансової підтримки Національного центру науки (номер проекту 2020/39/O/HS5/00763). Адреса веб-сайту проекту: <http://intercultural-assistants.ipsir.uw.edu.pl>.

¹¹⁹ Ці дані стосуються шкіл — початкових і середніх, зокрема художніх на основі загальноосвітніх без післядипломної освіти.

¹²⁰ Закон від 14 грудня 2016 року — Про освіту, розділ 7, стаття 165, пункт 15. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe...*, rozdział 7, art. 165, ust. 15.

¹²¹ Розпорядження Міністра національної освіти від 23 серпня 2017 року..., § 20. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku...*, § 20.

¹²² Закон від 14 грудня 2016 року — Про освіту, розділ 7, стаття 165, пункт 15. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe...*, rozdział 7, art. 165, ust. 15.

За даними Освітньої інформаційної системи (станом на 30 вересня 2021 року), 732 дитини вивчали мову й культуру своєї країни походження, тобто лише близько 1% усіх дітей, які мали на це право на той момент.

1.3. Полегшення під час іспиту восьмикласників та іспиту на атестат зрілості

Учні, які не є громадянами Польщі, для яких «обмежене знання польської мови ускладнює розуміння прочитаного тексту»¹²³ мають право користуватися пільгами в час складання іспиту у восьмому класі та іспиту на атестат зрілості¹²⁴. Ці пільги надають на підставі висновку педагогічної ради. Вони полягають у змозі скласти іспит «за умов, адаптованих до освітніх потреб і психофізичних можливостей»¹²⁵ учнів, зокрема на:

- змозі використовувати окремі екзаменаційні листи, адаптовані до потреб учня або учениці (тільки під час іспиту у восьмикласників)¹²⁶;
- змозі використовувати «відповідне спеціалізоване обладнання й навчальні матеріали»¹²⁷ (наприклад, словник);
- продовження часу іспиту¹²⁸;
- запевнення присутності й допомоги вчителя (-льки) в читанні або письмі¹²⁹.

1.4. Допомога вчителя (міжкультурні асистенти й асистентки)

Від 2011 року молодь і діти іноземців мають право користуватися підтримкою міжкультурних асистенток і асистентів у школі. «Міжкультурні асистентки і асистенти» — це неформальна назва осіб, яких у Законі про освіту офіційно називають «допомогою для вчителя». Термін «міжкультурний асистент» або «міжкультурна асистентка» використовують чимало неурядових організацій, які опікуються підтримкою освіти й інтеграції дітей з досвідом міграції, щоб підкреслити, що міжкультурна перспектива є важливим аспектом цієї ролі.

¹²³ Закон від 7.09.1991 р. про систему освіти. *Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty*, Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425, art. 44 zwr § 7, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=w-du19910950425> [доступ 22.04.2024].

¹²⁴ Змога скористатися пільгами не поширюється на іспити з таких предметів: сучасна іноземна мова, мова національної меншини, мова етнічної меншини або регіональна мова, там же.

¹²⁵ Там же.

¹²⁶ Там же, ст. 44 zwr § 10.

¹²⁷ Там же, ст. 44 zwr § 10(3).

¹²⁸ Там же, ст. 44 zwr § 10(4).

¹²⁹ Там же, ст. 44 zwr § 10(6).

У Законі про освіту¹³⁰ можливість скористатися підтримкою вчителя (-льки) (міжкультурних асистентів (-ток)) описано так: «[діти, негромадяни Польщі, які підлягають обов'язковій шкільній освіті й не знають польської або знають її на рівні, недостатньому для здобуття освіти] мають право на допомогу з боку особи, яка володіє мовою країни походження дитини і працює в школі на посаді помічника (-ці) вчителя (-льки). Таку допомогу надають не довше, ніж на 12 місяців. Кошти працюючого помічника (-ці) вчителя (-льки) покривають із бюджету керівного органу за поданням керівництва школи».

Міжкультурні асистенти (-ки) підтримують дитину в навчанні та інтеграції й виступають посередниками між дитиною, її однолітками, шкільним персоналом (адміністрацією, вихователями, вчителями), батьками, а також місцевою громадою (передусім щодо дітей і сімей біженців).

Міжкультурні асистенти (-ки) — це часто люди, які самі мають досвід імміграції до Польщі, тож краще розуміють емоційні й соціальні потреби дитини, пов'язані із процесом адаптації за нових культурних умов, і вміють на них реагувати. До обов'язків асистентів (-ок), зокрема, можуть належати: переклад завдань від вчителів під час уроків, переклад слів дитини, а також, наприклад, переклад оголошень, які школа надсилає через електронні журнали «Лібус» або переклад під час шкільних зборів, допомога в навчанні, допомога дітям адаптуватися в новій країні та в новому шкільному середовищі, підтримка інтеграції дітей серед однолітків та емоційна підтримка дитини. Окрім того, міжкультурні асистенти (-ки) часто є єдиними дорослими в школі, які володіють мовою дитини. Своїм прикладом вони свідчать, що ефективна адаптація й інтеграція в новій країні можливі. Вони також часто виступають у ролі культурних наставників (-иць) — допомагають зрозуміти культурні відмінності й розв'язати можливі непорозуміння, конфлікти або напруженість, пов'язані з ними, підтримують інтеграцію всієї шкільної спільноти та формують повагу до суспільної різноманітності в шкільному середовищі.

Ключовою та єдиною необхідною навичкою міжкультурного помічника (-иці), визначеною в законі, є володіння мовою країни походження дитини (що поєднується, звісно, зі знанням польської мови принаймні на комунікативному рівні). Асистентам (-кам) необхідно мати вищу або педагогічну освіту.

Ані Закон, ані пов'язані з ним нормативно-правові акти не визначають мінімальну кількість дітей-іноземців певної національності у школі, необхідну для того, щоби школа могла звернутися до керівного органу з метою одержати кошти для працюючого помічника (-иці) вчителя. Також не визначено максимальну кількість дітей-іноземців певної національності, які припадають на одного асистента/асистентку, а також максимальну кількість асистентів, які

¹³⁰ Закон від 14.12.2016 р. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku...*, rozdział 7, ст. 165(7, 8)

можуть бути працевлаштовані в конкретній школі. Це означає, що помічника (-ицю) вчителя можна найняти в школі, де навчається лиш одна дитина, яка потребує такої підтримки. В одній школі також можна найняти кількох асистентів (-ок) для дітей певної національності. Також ніщо не заважає в одному навчальному закладі наймати помічників (-иць) для дітей різного походження й національності, які спілкуються різними мовами. Мінімальний робочий час асистентів Законом і супровідними положеннями не визначено. Ці рішення ухвалює директор (-ка) або адміністрація школи, що дає школам гнучкість в уточненні й обсягу завдань асистентів (-ок), і тривалості їхньої роботи.

Школи, які співпрацювали або співпрацюють з міжкультурними асистентами (-ками), часто наголошують, що це найефективніша (особливо разом з додатковими уроками польської) форма підтримки і для дитини, і для її сім'ї, і для працівників школи та всієї шкільної спільноти. Проте масштаби працевлаштування міжкультурних асистентів (-ок) у польських школах гнітюче малі, попри те, що таке рішення існує в освітньому законодавстві від 2011 року, тобто вже понад десять років. За даними Освітньої інформаційної системи (станом на 31 грудня 2021 року), у початкових і середніх школах по всій Польщі¹³¹ помічниками (-цями) вчителя працевлаштовано лише 19 (!) осіб¹³², при цьому загальна кількість дітей без польського громадянства в школах Польщі тоді становила понад 69 тисяч осіб, ці діти відвідували понад 8,7 тисяч шкіл, а понад 27 тисяч школярів мали додаткові безкоштовні уроки польської мови.

Разом з малими масштабами працевлаштування міжкультурних асистентів (-ок) у школі мають багато причин, поміж яких: недостатній рівень знань шкіл щодо змоги працевлаштування осіб, які виконують функції помічників (-иць) учителя, відмови керівних органів надати школам кошти для працевлаштування осіб, які виконують функції помічників (-иць) учителя, а також нестабільність зайнятості й низькі заробітки асистентів (-ок) порівняно з необхідними компетенціями. Також можливо, що дані Освітньої інформаційної системи не відображають фактичних масштабів працевлаштування асистентів (-ок) і помічників (-иць) через те, що школи некоректно вносять дані до системи.

Після початку війни в Україні в лютому 2022 року роль міжкультурних асистентів (-ок) в адаптації дітей-біженців була дуже важливою. Від березня 2022 року і серед керівництва шкіл, і серед місцевих і центральних органів влади (Міністерство освіти і науки), активістів неурядових організацій та

¹³¹ Зокрема в художніх школах на основі загальноосвітньої школи (без післядипломної освіти).

¹³² До цього числа не належать міжкультурні асистенти, яких працевлаштовано у школах неурядовими організаціями. Можна підрахувати, що загальна кількість міжкультурних асистентів (-ок) у Польщі (і найманих керівництвом школи коштом керівного органу, й неурядовими організаціями) коливається в межах 70–100 осіб. Це оцінка, що ґрунтується на (також оціночних) даних, зібраних організаціями й установами, об'єднаними в Коаліцію для посилення ролі міжкультурних і ромських асистентів і асистенток, [online:] www.asywszkole.pl [доступ 23.04.2024].

освітян¹³³ спостерігалось значне зростання інтересу до співпраці з міжкультурними асистентами (-ками), підвищення обізнаності щодо переваг такої співпраці й усвідомлення, що за багатьох ситуацій допомога міжкультурних асистентів (-ок) є незамінною. На основі нашого досвіду припускаємо, що ця тенденція й попит на роботу міжкультурних асистентів (-ок) збережеться або й зросте після початку повномасштабної агресії в Україні¹³⁴.

1.5. Підготовчі класи

Підготовчі класи — це системне рішення, що підтримує навчання й інтеграцію дітей з досвідом міграції в Польщі. Підготовчі класи діють від вересня 2016 року¹³⁵. Змога створювати «привітні класи» раніше була постулатом (і мрією) принаймні впродовж кількох років і з боку керівництва шкіл, які приймають дітей з досвідом міграції, і з боку багатьох неурядових організацій, які підтримують мігрантів. «Привітні класи» мали забезпечити більш плавне, менш стресове й напружене ознайомлення дітей з міграційним досвідом з особливостями шкіл у Польщі й зосередитися передусім на вивченні польської мови з меншим навантаженням на інші предмети. Запровадження такого рішення на рівні освітніх нормативних актів було сприйнято з великим інтересом (а іноді навіть з ентузіазмом) з боку керівництва шкіл, яке покладало великі надії на ефективнішу підтримку адаптації, інтеграції й навчання дітей з міграційним досвідом, а також удосконалення в керуванні мультикультурною школою. Упродовж п'яти років від запровадження постанови 42 школи по всій Польщі вирішили створити підготовчі класи, загалом таких відділень було 113¹³⁶.

¹³³ Передусім це стосується активістів Коаліції для посилення ролі міжкультурних і ромських асистентів.

¹³⁴ Більше інформації щодо працевлаштування міжкультурних асистентів (-ок), виклики й рекомендації щодо поширення цієї функції в системі освіти в Польщі, а також публікації, описи вдалих практик і корисного досвіду на цю тему можна знайти на веб-сайті загальнонаціональної Коаліції для посилення ролі міжкультурних і ромських асистентів та асистенток: www.asywszkole.pl. Коаліція діє від 2019 року. Об'єднує громадські організації, державні установи й передусім, міжкультурних і ромських асистентів та асистенток, а координує її Фонд суспільного розмаїття (пол. *Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej*).

¹³⁵ Можливість створення підготовчих класів у школах запроваджено розпорядженням Міністра національної освіти від 9 вересня 2016 року про навчання громадян непольської національності й осіб, які є громадянами Польщі та здобули освіту в школах, що діють у системах освіти інших країн, Dz.U. 2016 poz. 1453.

¹³⁶ За даними Освітньої інформаційної системи (SIO) Міністерства освіти і науки (MEiN) (станом на 30.09.2021). Дані одержано в рамках проекту під назвою «Міжкультурна асистентська допомога як інструмент інтеграційної політики: приклад польської освітньої системи», реалізованого факультетом прикладних соціальних наук і реабілітації Варшавського університету за фінансової підтримки Національного центру науки (номер проекту 2020/39/O/HS5/00763). Адреса сайту проекту: <http://intercultural-assistants.ipsir.uw.edu.pl/> [доступ 26.04.2022].

За перші кілька тижнів після початку повномасштабних військових дій Росії в Україні в лютому 2022 року кількість підготовчих класів у школах Польщі значно зросла (наприклад, у Варшаві — від 8 до 140 впродовж шести тижнів). Слід припустити, що це рішення дедалі частіше втілюватимуть у Польщі, а отже, з'являтимуться і добрі практики, й нові виклики та потреби, пов'язані зі створенням і функціонуванням таких класів.

Можливість відвідування підготовчих класів, як і більшість розглянутих досі рішень, стосується дітей і підлітків, які не є громадянами Польщі, підлягають обов'язковій шкільній освіті й не знають польської мови або знають її на рівні, недостатньому для одержання освіти, і які, на додачу, «потребують пристосування навчального процесу до їхніх потреб та освітніх можливостей, а також адаптації форми навчання таким чином, щоб ця освіта була ефективною»¹³⁷. На практиці це означає, що підготовчі класи призначено, зокрема, для дітей і підлітків, які можуть мати труднощі з адаптацією через культурні відмінності та/або зміни в системі освіти, зокрема для дітей й підлітків, які зазнали травми, пов'язаної, наприклад, із досвідом біженства.

У школі, до якої зарахували дитину, створюють підготовчий клас¹³⁸. За заявою батьків і за згодою керівного органу школи, в якій створено цей клас, і «в межах наявних ресурсів», підготовчі класи в цій школі також можуть відвідувати учні іншої школи¹³⁹. Підготовчі класи можуть бути створені у школі від початку або під час навчального року (якщо впродовж навчального року до школи зараховано значну кількість учнів-іноземців)¹⁴⁰.

Кількість слухачів підготовчого класу не може перевищувати 15 осіб,¹⁴¹ при цьому мінімальну кількість дітей у такому класі не визначено. Через збільшення кількості дітей з досвідом міграції, які приїхали до Польщі по тому, як Росія розпочала повномасштабну війну в Україні в лютому 2022 року, допустиму кількість учнів у підготовчих класах збільшено від 15 до 25 осіб¹⁴². Рішення про зарахування (або скерування) дитини до підготовчого класу ухвалює кваліфікаційна комісія у складі двох учителів і педагога або психолога¹⁴³.

¹³⁷ Закон від 14.12.2016. *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku — Prawo oświatowe...*, rozdział 7, ст. 165 §11.

¹³⁸ Там же.

¹³⁹ Там же, § 12

¹⁴⁰ Постанова Міністра національної освіти від 23.08.2017 р. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku...*, § 16(8)

¹⁴¹ Там же, § 16(2).

¹⁴² Зміну запроваджено розпорядженням Міністра освіти й науки від 10 березня 2022 року про внесення змін до Положення про освіту непольських громадян та осіб, які є громадянами Польщі та здобули освіту в школах, що діють у системах освіти інших країн, *Dz. U. z 2022 poz. 573, §1(5 a))*.

¹⁴³ Постанова Міністра національної освіти від 23.08.2017 р. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku...* § 16 п. 1.

Учні відвідують підготовчий клас упродовж одного навчального року — до кінця навчального року, коли їх зарахували, проте цей період може бути скорочений або продовжений щонайбільше на один навчальний рік, залежно від успішності й освітніх потреб окремої дитини¹⁴⁴. Таке рішення ухвалює педагогічна рада за поданням учителів (-льок), вихователів (-льок), які працюють з учнем (-ицею), або психолога¹⁴⁵.

Навчання у підготовчих класах проводять викладачі окремих навчальних предметів, яким можуть допомагати міжкультурні асистенти (-ки) (помічники вчителя)¹⁴⁶. Варто відзначити, що існує величезна розбіжність у даних Освітньої інформаційної системи: 113 підготовчих класів у 42 школах Польщі та кількістю осіб, які виконують функції помічників учителя: 19 осіб у 17 школах Польщі¹⁴⁷, при цьому лише 2 школи, які внесли дані про підготовчі класи до Освітньої інформаційної системи, також заявили, що працевлаштовують осіб на посади помічників учителя (міжкультурних асистентів)¹⁴⁸. Хоча школи, де є підготовчі класи, не співпрацюють із зовнішніми міжкультурними асистентами (-ками), яких працевлаштовують і фінансують громадські організації, це може означати, що ці школи (а отже, діти, які ці школи відвідують, і їхні сім'ї) мінімально скористалися з рекомендацій закону й можливостей, які він запропонував.

Відсутність підтримки з боку міжкультурних асистентів (-ок) в підготовчих класах набуває особливого значення, адже заняття в підготовчому класі за визначенням проводять викладачі конкретних навчальних предметів, які не мають відповідної підготовки до роботи з дітьми, які не володіють польською, або з дітьми різного культурного походження. При цьому навчання у підготовчих класах мають проводити «із пристосуванням методів і форм до індивідуальних потреб розвитку, освітніх потреб і психофізичних можливостей учнів»¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Закон від 14.12.2016 р. Закон про освіту. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. 2017 poz. 59) roz. 7, ст. 165 §13.

¹⁴⁵ Постанова Міністра національної освіти від 23.08.2017 р. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku...*, § 16 п. 7.

¹⁴⁶ Там же, § 16, п. 4.

¹⁴⁷ Зауважимо, що це дані до початку повномасштабної війни в Україні 24 лютого 2022 р.

¹⁴⁸ За даними Освітньої інформаційної системи (SIO) Міністерства освіти і науки (MEiN) (станом на 30.09.2021, а щодо асистентів (-ок) у школах — стан на 31.12.2020). Дані одержано в рамках проекту під назвою «Міжкультурна асистентська допомога як інструмент інтеграційної політики: приклад польської освітньої системи», реалізованого факультетом прикладних соціальних наук і реабілітації Варшавського університету за фінансової підтримки Національного центру науки (номер проекту 2020/39/O/H55/00763). Адреса сайту проекту: <http://intercultural-assistants.ipsir.uw.edu.pl/> [доступ 26.04.2022].

¹⁴⁹ Постанова Міністра національної освіти від 23.08.2017 р. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku...*, § 16(3).

Навчання в підготовчих класах також слід проводити «за навчальними планами школи»¹⁵⁰, що викликало (а іноді й надалі викликає) фрустрацію в керівництва та працівників шкіл, адже суперечить очікуванням, які супроводжували запровадження підготовчих класів, а саме, що на ознайомчих заняттях акцент буде на вивченні польської мови, а не на «втіленні основної навчальної програми».

Що ж до вивчення польської як другої/іноземної мови, її слід викладати у підготовчому класі в обсязі не меншому, ніж 3 уроки на тиждень¹⁵¹. У березні 2022 року мінімальна кількість годин польської на тиждень у підготовчому класі збільшено від 3 до 6 годин¹⁵².

У підготовчих класах дозволено організовувати навчання в комбінованих класах¹⁵³. Це означає, що діти й підлітки, яких зараховано до I–III, IV–VI та VII–VIII класів початкової школи й I–II класів загальної середньої школи, I–III класів технікуму та профільної школи I ступеня, III–IV класів загальної середньої школи та III–V класів середньої технічної школи могли навчатися разом у підготовчих класах. Це положення разом з обов'язком викладання в підготовчих класах «за навчальними планами школи» викликало суперечки поміж керівництва та працівників школи.

Функціонування підготовчих класів у Польщі досі не було предметом усебічного глибокого дослідження¹⁵⁴. Результати діяльності підготовчого класу, які можна спостерігати на прикладі дітей з міграційним досвідом, їхніх родин, усієї школи й місцевої громади, значною мірою залежать від того, як реалізує його постулати конкретна школа й конкретний педагогічний колектив. Директори шкіл, учителі, а також громадські організації, які підтримують мігрантів, зауважують і значні переваги, й серйозні загрози такого рішення.

Найважливішими недоліками підготовчих класів є ізоляція дітей з міграційним досвідом від їхніх польських однолітків, що може уповільнити вивчення

¹⁵⁰ Там же.

¹⁵¹ Там же, § 16(3).

¹⁵² Зміну запроваджено розпорядженням Міністра освіти і науки від 10.03.2022 р., § 1 (5 b)).

¹⁵³ Там же, § 16(6).

¹⁵⁴ Цікавим орієнтиром може бути звіт під назвою «Навчання новоприбулих дітей і дітей-біженців у Берліні. Практика та виклики» — J. Karakayali, B. zur Nieden, S. Groß, Ç. Kahveci, T. Güleğüz, M. Heller, *Kształcenie dzieci nowo przybyłych i uchodźczych w Berlinie. Praktyki i wyzwania — raport z badań*, Berliński Instytut Badań Empirycznych nad Integracją i Migracją (BIM) Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, Berlin 2017, [online:] <https://static.zpe.gov.pl/portal/f/res/R14JaYbbFFX70/1647960298/1cfoHzp4XgjbQ7ALFN0nmEgkOPJyPoy.pdf> [доступ 23.04.2024] — дослідницький звіт, колективне дослідження, опубліковане 2017 року Берлінським інститутом емпіричних досліджень з питань інтеграції та міграції (BIM) і Берлінським університетом імені Гумбольдта в рамках дослідницького й інтервенційного кластера «Солідарність перед обличчям змін?» Звіт містить висновки з дослідження функціонування *Willkommensklassen* («ознайомчих класів»), що їх запроваджено як системне рішення в Берліні в аналогічний час і з подібною метою, що й підготовчі класи в Польщі. Звіт перекладено польською 2018 року Фондом соціального розмаїття у співпраці з *Kreisau-Initiative e. V.*

польської та налагодження стосунків у школі. Для деяких шкіл мотивацією до створення підготовчого класу може бути не її успішність і створення найсприятливіших умов для розвитку дітей із досвідом міграції, натомість бажання (хоча б тимчасово) позбутися цих дітей у загальних класах і таким чином впоратися з викликами, пов'язаними з роботою в багатокультурних класах.

Значною перевагою створення й функціонування підготовчих класів є змога створити безпечніше та доброзичливіше середовище для навчання й налагодження суспільних відносин завдяки тому, що всі діти на підготовчому відділенні є «новенькими» й вивчають лише польську мову як другу або як іноземну. Менша диференціація в рівні володіння польською певним чином полегшує роботу вчителя й помічника, так само, як і класи з меншою кількістю учнів.

2. Протидія виключенню й дискримінації у школі (Агнешка Козакощак)

Заборону дискримінації в освіті закріплено в ряді національних і міжнародних правових актів — від Конвенції про права дитини, Конституції Республіки Польща, до т.зв. Закону про рівність, тобто Закону про імплементацію деяких положень Європейського Союзу у сферу рівного ставлення — цей останній містить положення, які забороняють нерівне ставлення в освіті через расу, етнічну або національну приналежність¹⁵⁵.

Немає даних, які дозволили би провести ретельний актуальний аналіз масштабу та специфіки явищ: виключення, насильство з боку однокласників дискримінація учнів і учениць в системі освіти Польщі. Найактуальніші дані щодо перших двох років пандемії також у контексті мультикультуралізму з урахуванням феномену насильства з боку однокласників — наводить звіт, підготовлений офісом омбудсмена, під назвою «Рівне ставлення в школі. Звіт про дослідження в школах і кількісний аналіз освітньо-профілактичних програм»¹⁵⁶.

З погляду становища учнів з України в школах Польщі найважливішою є інформація та висновки зі звіту омбудсмена про освітні та профілактичні програми, позиція працівників школи й переконання учнів і учениць щодо

¹⁵⁵ Закон від 3 грудня 2010 року про впровадження деяких положень Європейського Союзу щодо рівного ставлення). Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, Dz. U. 2010 Nr 254 poz. 1700, art. 7, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20102541700> [доступ 23.04.2024].

¹⁵⁶ D. Bulska, M. Skrodzka, M. Smulczyk, M. Winiewski, *Równe traktowanie w szkole. Raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profilaktycznych*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2021, nr 3, [online:] <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-01/Raport%20-%20Równe%20traktowanie%20w%20szkole.pdf> [доступ 23.04.2024] [станом на 30 листопада 2021 р.]. Вибірка профілактичних і виховних програм для шкіл та учнів VIII класу, опитаних упродовж цього дослідження, є репрезентативною, вибірка вчителів і керівництва шкіл — ні.

виключення, насильства й нерівного ставлення серед однолітків, а також анти-дискримінаційної освіти в школах.

У межах дослідження проаналізовано 326 освітньо-профілактичних програм у початкових класах. Профілактично-виховна програма є одним з основних шкільних документів, що визначає зміст і виховної, і профілактичної діяльності, яку здійснює окремо взята школа. Схвалює його батьківська рада за погодженням із педагогічною радою. Положення (або їх відсутність) щодо визначеної превентивної й освітньої діяльності (наприклад, щодо міжкультурної освіти або протидії дискримінації) дозволяють визначити, чи впроваджують такі заходи в школі (або також чи важливі вони для шкільної спільноти — принаймні на декларативному рівні).

Аналіз освітньо-профілактичних програм, проведених у межах дослідження омбудсмена, засвідчив, що чимало з них розроблено на дуже загальному рівні, й вони не містять практичних методів донесення змісту до учнів. У той ж таки час «у жодній із 326 проаналізованих програм не виявлено інформації щодо змоги заявити про факти дискримінації»¹⁵⁷. Окрім того, найпоширенішою формою мультикультурної освіти в школах є вивчення історії етнічних і культурних груп, а не наука про сучасні підходи до багатокультурності¹⁵⁸. При цьому і вчителі (майже 90%), й учні, які брали участь в опитуванні (81,4%), вважають, що антидискримінаційна освіта все ж таки потрібна в школах¹⁵⁹.

Із дослідження, проведеного омбудсменом, можна зробити важливі умовиводи й сформувати рекомендації¹⁶⁰, які прямо або опосередковано стосуються становища учнів з досвідом міграції, зокрема, учнів і учениць з України:

- Із метою підвищити повагу до суспільного й культурного різноманіття, зокрема до меншин, слід предметно скеровувати тему акцептації насильства серед однолітків (адже люди з негативним ставленням до насильства серед однолітків зазвичай прихильніше ставилися до представників меншин)¹⁶¹ і дозволити учням і ученицям, а також учителям і вчителькам контактувати з представниками різних культур.
- Учні й учениці, які можуть впливати на організацію шкільного життя, рідше зазнають насильства й кібернасильства з боку однолітків, отож слід посилити вплив учнів і учениць на функціонування школи та шкільної спільноти.¹⁶²

¹⁵⁷ Там же, стор. 25.

¹⁵⁸ Там же, стор. 33–34.

¹⁵⁹ Там же, стор. 42.

¹⁶⁰ Там же, стор. 71–73.

¹⁶¹ Там же, стор. 47.

¹⁶² Там же, стр. 70. Центр громадянської освіти (пол. Centrum Edukacji Obywatelskiej) готує надзвичайно цінні, змістовні та практичні видання з цієї тематики, які доступні безоплатно в електронній версії, <http://www.ceo.org.pl> [доступ 24.04.2024].

- Діяльність і активність у школі мусять базуватися на діагностиці дидактично-виховної ситуації в окремій шкільній спільноті з урахуванням проблем (не)рівноправності й дискримінації¹⁶³.
- Школи повинні застосовувати антидискримінаційні заходи супроти будь-яких проявів дискримінації, а також надавати підтримку суб'єктам, які активно беруть участь у антидискримінаційній діяльності (наприклад, громадським організаціям)¹⁶⁴.

2.1. Мультикультурна освіта, антидискримінаційна освіта, запобігання і протидія насильству поміж однолітків – спільний знаменник

Багатокультурна освіта, антидискримінаційна освіта, а також запобігання та протидія насильству серед однолітків — це питання, спільним знаменником яких є психічна й фізична безпека, а також благополуччя учнів та учениць. Кожен із цих видів діяльності може закріпити вплив решти й перетворити школу на доброзичливіше й безпечне середовище для всіх учнів і учениць, зокрема таких, хто має досвід міграції.

Дослідження, проведене омбудсменом, на яке ми посилаємось у попередньому підрозділі, свідчить, зокрема¹⁶⁵, що:

1. учні й учениці, які краще усвідомлюють питання рівноправ'я, негативніше ставляться до булінгу [...];
2. учні й учениці, які негативно сприймають прояви агресії з боку однолітків, краще ставляться до представників інших соціальних груп [...];
3. учні й учениці, які стверджують, що багато вчителів у їхній школі негативно ставляться до суспільної різноманітності, частіше декларують, що їх переслідують;

¹⁶³ Там же, стор. 74.

¹⁶⁴ Там же, стор. 74. Висновки, опубліковані у звіті, свідчать, що найефективнішими є програми, які містять, зокрема, зустрічі/тренінги для батьків, нагляд за ігровими майданчиками, методи дисципліни, тренінг для вчителів та ознайомлення з принципами функціонування в класі. Окрім того, ефективність програм визначає також, чи нав'язують вони запровадження загальношкільної політики протидії насильству, чи пропонують організацію шкільних конференцій, заохочують організацію групової роботи на основі співпраці учнів та інформування батьків. Важливо, що інтенсивніші та триваліші програми зазвичай були ефективнішими, надто якщо були скеровані й до учнів, і до вчителів. Автори звіту посилаються на результати інших досліджень, які підтверджують взаємозв'язок між антидискримінаційною освітою та насильством у школі. Більше: D.P. Farrington, M.M. Ttofi, *School-based programs to reduce bullying and victimization*, „Campbell Systematic Reviews” 2009, nr 5, s. i-148, цит. За: там же, стор. 36.

¹⁶⁵ Там же, стор. 70.

Ба більше, «у школах, де профілактичні й освітні програми містили інформацію про запобігання насильству, а також плани конкретних виховних заходів, пов'язаних із толерантністю та рівноправним ставленням, в учнів було значно більше позитивних міжгрупових установок»¹⁶⁶.

Тому виключення, насильство серед однолітків і дискримінацію в школі (також за походженням або національністю) слід розглядати, як систему сполучених посудин, а діяльність, спрямовану на запобігання та протидію їм, включно з полікультурною освітою, антидискримінаційною освітою й запобігання і реагування на насильство однолітків — як взаємодопоміжні виховні заходи.

2.2. Протидія виключенню, насильству й дискримінації в школі на практиці

Однією з моделей, що дозволяє найбільш комплексно й синергетично підійти до вищезазначених явищ, є модель протидії насильству серед однолітків професора Яцека Піжальського з факультету педагогічних студій Університету імені Адама Міцкевича в Познані. Цю модель адаптовано й доповнено антидискримінаційним контентом у межах системної програми для шкіл Варшави під назвою «Школа дружня до прав людини — як протидіяти виключенню й насильству в школі?»,¹⁶⁷ яку реалізовував Варшавський центр освітніх і соціальних інновацій та навчання (пол. WCIES) за рішенням Управління освіти міста Варшави¹⁶⁸. У межах програми проводили майстер-класи, тренінги й зустрічі для керівництва, батьків, педагогічних рад та адміністративного персоналу шкіл. Контент, наданий під час тренінгу для вчительських рад, згодом реалізовували вихователі й виховательки, вчителі та вчительки у безпосередній роботі з учнями. Програма охоплювала десять ключових сфер впливу, планування, реалізація яких у роботі з класом і всією шкільною спільнотою допомагає побудувати безпечне й інклюзивне шкільне середовище. Знання про ці сфери можуть бути корисними і для працівників школи, і для батьків, і для самих учнів — заради спільного будівництва школи, вільної від виключення, насильства й дискримінації у стосунках з однолітками й взаєминах між дорослими в школі, а також у відносинах між шкільним персоналом і батьками/законними опікунами учнів.

¹⁶⁶ Там же, стор. 71.

¹⁶⁷ Назву взято з освітнього проекту Amnesty International «Школа, дружня до прав людини», реалізований у межах міжнародного проекту «Стоп булінг! Підхід до боротьби з дискримінацією в школах, заснований на правах людини», співфінансований Європейською комісією — JUST/2013/DAP/AG/5578.

¹⁶⁸ Детальніше про проект можна прочитати на сайті *Szkoła Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*, [online:] <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/szkoła-przyjazna-prawom-człowieka> [доступ 24.04.2024].

Описана модель включає такі напрямки діяльності¹⁶⁹:

1. Інтеграцію класного колективу розглядають як довготривалий процес, що вимагає заангажованості, активного сприяння й підтримки (а також систематичного контролю) з боку вихователя/виховательки¹⁷⁰.

Метою групової інтеграції є зміцнення зв'язків між усіма учнями й ученицями відповідно до припущення: що щільніша мережа взаємин між дітьми/молоддю (і що нижчий рівень анонімності й самотності окремих людей у групі), то нижчий ризик виключення, насильницької або дискримінаційної поведінки й тим вища змога для дітей і молоді ефективно реагувати на них. Мережа відносин, побудована за розумної підтримки й моніторингу з боку вихователя, також є «подушкою безпеки» для окремих учнів і учениць, і системою ефективнішого реагування навіть у разі виключення, насильства або дискримінації.

Добре інтегрована та згуртована команда класу, в якій розвинуто стандарти взаємної поваги та прийняття суспільного різноманіття також є більш дружнім, привітним та інклюзивним середовищем для нових учнів і учениць.

2. Запровадження принципів класу та школи, спрямованих на створення безпечного, доброзичливого соціально-освітнього середовища.

Частиною правил класу (і/або всієї школи) мусять бути положення щодо недопущення виключення, насильства й дискримінації, а також визначений спосіб реакції на такі прояви. Ефективність згаданих принципів буде то вищою, що більше осіб залучать до їх розробки (зокрема, самих учнів).

3. Діагностика ситуації виключення насильства й дискримінації – з перспективи учнів і учениць.

Щоб дорослі могли ефективно розвивати добрі взаємини, інклюзію й рівне ставлення в школі, вони мусять бути свідомі того, з якими виключеннями, насильством і дискримінацією стикаються учні й учениці. Батьки й дорослі, які працюють у школі, природно, мають певний доступ до інформації і знань про те, чи відчувають діти й підлітки на собі ці прояви та яку вони мають форму: вони можуть покладатися на свої спостереження й аналіз, на бесіди з іншими дорослими та, зрештою, на те, що розповідають самі учні – залежно від рівня довіри, який вони до них мають. Однак заради повнішої інформації варто спілкуватися з дітьми й молоддю безпосередньо,

¹⁶⁹ Детальніше про кожен із десяти напрямків запобігання та протидії виключенню, насильству й дискримінації в школі можна дізнатися в публікаціях програми «Школа, дружня до прав людини – як запобігти виключенню й насильству в школі?» *Szkoła Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*, [online:] <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/materialy-edukacyjne-sppc> [доступ 6.04.2022].

¹⁷⁰ Це особливо важливо після періоду дистанційного навчання, коли природні відносини поміж учнями й ученицями зазнали змін.

приділяючи таким розмовам окремий час і увагу, а також послуговуватися методами (наприклад, сценарії занять і вправи), що сприятимуть обміну досвідом у дружній, безпечній атмосфері.

Періодична, регулярна діагностика дозволяє відносно швидко виявити симптоми виключення, насильства або дискримінації і дає змогу швидше й ефективніше реагувати, а водночас формує довіру до дорослих і дозволяє виявити ті аспекти функціонування класу та школи, які учні сприймають позитивно й цінують, отож їх варто підтримувати та зміцнювати.

4. Освіта на теми насильства, виключення й дискримінації.

Ефективна профілактика виключення, насильства й дискримінації вимагає щонайшвидшого виявлення перших симптомів цих явищ — і з боку учнів, і з боку працівників школи та батьків/законних опікунів. Тому надзвичайно важливо знати, що таке насильство (включно з його найдокучливішим різновидом — булінгом), які бувають форми насильства серед однолітків (наприклад, вербальне, фізичне, у взаєминах і кібернасильство), які існують механізми ескалації насильства, механізми «порочного кола насильства» (коли людина, яка зазнає насильства, починає його застосовувати сама), а також що таке дискримінація (пряма й непряма) та пов'язані з нею явища (стереотипи, упередження, мікронерівність, а також переслідування, включно із сексуальними домаганнями). Такі знання мають отримувати батьки, працівники школи й самі учні і в контексті стосунків з однолітками, і в контексті взаємин дорослих і дітей/молоді.

5. Розвиток соціальних навичок, які дозволять впоратися з важкими емоціями конструктивно, без застосування агресії, насильства, виключення або дискримінації.

У цьому контексті особливого значення набуває вміння розпізнавати емоції (свої та інших людей), знання про їхню роль і формування емпатії. Розвиток соціальних навичок є елементом профілактики виключення, насильства й дискримінації.

6. Реагування на виключення, насильство й дискримінацію, що передбачає і формування принципів (включно із солідарністю зі скривдженими людьми, особисту мужність), і застосування навичок, необхідних для таких дій.

Реакція може мати різні цілі й набувати різних форм. Може полягати в підтримці скривдженої особи, протистояння тій особі, яка її кривдить, або ж звернення до підтримки когось іззовні (наприклад, дорослого). Ви можете реагувати серйозно або з почуттям гумору, одразу або після того, як обмірковуєте й вигадаєте найкращий спосіб. Найважливішим є те, що реагування на виключення, насильство або дискримінацію не має покладатися на жоден із цих механізмів. Навчаючи дітей і молодь реагувати, варто пам'ятати, що вчинки часто містять переконливіше повідомлення, ніж слова — це означає,

що учні й учениці (діти й підлітки) вчаться найефективніше реагувати на виключення, насильство й дискримінацію з боку дорослих, дії й позиція яких відповідають задекларованим цінностям (а не суперечать їм).

7. Активуйте свідків

Ситуації виключення, насильства й дискримінації, надто в шкільному середовищі, дуже часто виникають за присутності свідків, учнів або дорослих, які працюють у школі. Відсутність реакції з боку людей, які спостерігають за такою поведінкою, означає, що ті, хто так діє, почуваються безкарно, і згодом їхня поведінка може погіршуватися. З іншого боку, активізація свідків, яких зазвичай пропорційно найбільше, значно підвищує шанси покласти край такій ситуації. Отож робота зі школярами, які є або можуть бути свідками виключення, насильства або дискримінації (тобто з усіма учнями) з погляду реагування в ролі свідка, є надзвичайно важливою та мусить стати одним із пріоритетів.

8. Робота з людьми, які вдаються до виключення, насильства й дискримінації, а також з особами, які мають досвід такої поведінки.

Щодо учнів і учениць, які мають досвід такої поведінки, метою роботи може бути підтримка подолання важких емоцій і наслідків цих ситуацій, посилення почуття впевненості та здатності до самооборони, а також уміння звернутися по допомогу.

Якщо учні й учениці вдаються до виключення, насильства або дискримінації, метою роботи може бути допомога набуті здатність справлятися з важкими емоціями інакше, ніж за допомогою насильства.

Діти, які зазнають виключення, насильства й дискримінації, потребують співчуття, а не засудження, звинувачення або покарання. Варто також пам'ятати, що реакція дорослих на відповідь на виключення й насильство мусить бути адекватною щодо ситуації і поступовою.

9. Співпраця шкільного колективу з батьками й батьків із працівниками школи.

Це елемент системи запобігання й реагування на виключення, насильство й дискримінацію, що приносить велику користь, хоча може бути складним — і для працівників школи, і для самих батьків. Так само, як інтеграція, це двосторонній процес, який наростає з часом. Якщо працівники школи й батьки не мають змоги безпосередньо спілкуватись однією мовою, варто скористатися допомогою перекладача, наприклад, міжкультурного асистента або асистентки, або звернутися по допомогу в перекладі до іншої дорослої людини, не залучаючи дитину до посередництва у спілкуванні між дорослими.

10. Правові рішення

Правові рішення часто є крайнім елементом системи реагування на виключення, насильство й дискримінацію, які застосовують, коли інші дії не мали результатів або ситуація була аж така серйозна, що вимагала жорсткої

й рішучої реакції. Посилання на правові рішення може мати форму, наприклад, відкриття процедури Блакитної карти (пол. *Niebieskiej Karty*) або заявки на аналіз сімейної ситуації (якщо працівники школи підозрюють, що дитина занедбана або зазнає домашнього насильства), заяви до поліції (наприклад, коли учень або учениця зазнали фізичного насильства з боку однокласників у школі) або позову до суду/відкриття судової справи (наприклад, у разі дискримінації дитини з боку працівників школи).

Підтримку у справі правового захисту від дискримінації (приміром, в освіті — а також за ознакою походження або національності) надає, зокрема, Польське товариство антидискримінаційного права.

Важливим елементом підтримки рівного ставлення в школі та протидії дискримінації, наприклад, через походження й національність на інституційному рівні може бути також розробка й ухвалення внутрішніх правил і процедур для рівноправного ставлення. Модель структури такого документа та принципи його підготовки й реалізації опрацьовано, зокрема, Фондом суспільного розмаїття (пол. *Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej*) в межах програми шкільних Кодексів рівноправ'я¹⁷¹.

Описані моделі містять пропозиції щодо конкретних освітніх заходів, але вони також (або, можливо, навіть передусім) є пропозицією інституційних і системних рішень, які впроваджують у класі або школі переважно педагогічний колектив і керівництво у співробітництві з батьками, а також учнями. Знання про ці моделі й відповідні рішення можуть бути корисними для батьків і законних опікунів як вагома основа та відправна точка до співпраці з вихователями або керівництвом, якщо батьки або законні опікуни вирішать, що їхня дитина не має належного догляду, а також якщо виникне потреба конкретних дій з боку школи у зазначених сферах.

За ситуації, коли батьки або законні опікуни знають (або підозрюють), що дитина зазнає виключення, насильства або дискримінації в школі, першим кроком мусить бути розмова з вихователем, до неї можна також долучити психолога або шкільного педагога. Наступний крок — розмова з керівництвом школи. У разі грубих та/або тривалих порушень, коли школа не вживає належних і ефективних заходів протидії, наступними інстанціями є: на рівні місцевого самоврядування — керівний орган (тобто орган місцевого самоврядування за місцем розташування школи — переважно це відділ освіти району або гміни), а на рівні центральної адміністрації — воєводський освітній наглядовий орган (пол.

¹⁷¹ Шкільні кодекси рівного ставлення, Фонд суспільного розмаїття. *Szkolne Kodeksy Równego Traktowania*, Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, [online:] <https://frs.org.pl/szkoly/szkolne-kodeksy-rownego-traktowania>, [доступ 6.04.2022]

wojewódzkie kuratorium oświaty) (з переліком освітніх наглядових органів можна ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки)¹⁷².

ПРОТИДІЯ ВИКЛЮЧЕННЮ, НАСИЛЬСТВУ Й ДИСКРИМІНАЦІЇ В ШКОЛІ. ЯК ДІЯТИ?

Послідовність кроків за ситуації, коли батьки або законні опікуни знають (або припускають), що дитина в школі мала досвід виключення, насильства або дискримінації:

- Поговорити з вихователем/вихователькою
- Проконсультуватися зі шкільним психологом або педагогом
- Повідомити дирекцію школи
- У разі грубих або тривалих порушень треба повідомити керівний орган (тобто орган місцевого самоврядування за місцем розташування школи — зазвичай це відділ освіти району або гміни);
- На рівні центральної адміністрації сповістити воєводський освітній наглядовий орган (пол. *wojewódzkie kuratorium oświaty*).

3. Стигматизація дітей іммігрантів з України в системі освіти (Анжела Попик)

Водночас зі збільшенням кількості іммігрантів з України значно зросла кількість дітей, які приїхали до країни, або поповнили сім'ю, яка проживає в Польщі. За останнє десятиліття кількість іноземних учнів у польських школах і дитячих садках зросла в п'ять разів: від 10 тисяч у 2009–2010 навчальному році до 51 тисячі у 2019–2020 навчальному році¹⁷³. Найбільшу національну групу становили діти українського походження (понад 30 тисяч). Того ж таки року (2019–2020) діти іноземців навчалися у понад 7 тисячах шкіл, що становило майже половину державних шкіл Польщі, кількість яких дорівнює понад 14 тисяч¹⁷⁴.

Зростання кількості дітей у польських школах призвело до змін у навчальних планах із метою уможливити дітям-іноземцям відвідування уроків польської мови й інших предметів (у разі потреби — в корекційних заняттях). Згідно зі звітом Головного органу контролю¹⁷⁵, не всі школи та шкільні адміністрації дотри-

¹⁷² Із переліком можна ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/kuratoria-oswiaty>, [доступ 11.05.2024].

¹⁷³ Головний орган контролю (2020). NIK (2020). *NIK o kształceniu dzieci cudzoziemców i obywateli polskich powracających do kraju*, 8.09.2020, [online:] <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/ksztalcenie-dzieci-cudzoziemcow-i-powracajacych-do-kraju.html>, [доступ 16.07.2023].

¹⁷⁴ Центральний осередок економічної інформації (2022), *Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej* (2022), [online:] https://www.coig.com.pl/Baza_szkol_w_Polsce.php, [доступ 16.07.2023].

¹⁷⁵ Головний орган контролю (2020). *NIK o kształceniu dzieci cudzoziemców...*, op. cit.

мувалися положення про навчання дітей-іммігрантів у Польщі. Це стосується не лише порушень в обліку дітей, а й організації корекційних і додаткових занять, що мали на меті насамперед допомогу у вивченні польської мови.

Відсутня або недостатня підтримка дітей-іноземців у процесі адаптації й навчання може посилити наявні труднощі, спричинені переїздом, а також стигматизацію й дискримінацію дітей у школі. Діти українського походження в польських школах найчастіше стикаються з двома видами дискримінації: за етнічною/національною ознакою й за мовною ознакою.

CASE STUDY XI

- Що ти відчував на початку, коли приїхав?
- Я хотів повернутися в Україну, бо нічого не розумів. Дехто міг мене також не розуміти. Тому з мене сміялися. Це було трохи прикро, але зараз краще... Коли я з кимось говорив, вони не розуміли половини того, що я кажу, а я не розумів половини того, що вони казали. Іноді я вимовляв слова неправильно, а деколи мій наголос був неправильним.

У класі є один хлопчик, який завжди поводить себе дуже погано. Інколи він мені щось таке казав, часом щось інше. Я йому нічого не робив, і він нервував, бо я з України. Я спочатку не міг йому нічого сказати, бо не знав мови... Одного разу він підійшов і почав сильно штовхати мене, я йому дав здачі, він штовхнув мене ще сильніше, і ледь не сталася бійка. Він поведився недружно й робив некультурні вчинки.

Микола (12 років, у Польщі 8 місяців)

Дослідження на тему дітей іммігрантів у Польщі¹⁷⁶ свідчать, що більшість дітей-іноземців позитивно оцінюють польську школу та стосунки з учителями. Однак бувають ситуації, коли діти зазнають нерівного ставлення та знущань. Наприклад, 12-річний хлопець з України, який приїхав 2021 року й перебував у Польщі менше, ніж рік, в інтерв'ю сказав, що в нього були складні стосунки з однолітками, попри те, що вчителі й вихователі його підтримували. Хлопчику було складно нав'язати контакт з іншими дітьми, бо стосунки з однолітками та спілкування вимагають кращого знання мови. Діти, з якими він спілкувався в школі, переважно говорили з ним російською. Окрім того, Микола мав досвід зачіпань з боку іншого хлопчика — через походження Миколи й його мовні труднощі.

¹⁷⁶ Дослідницькі проекти, що аналізували становище дітей іммігрантів у Польщі в останні роки: CHILDTRAN, проведений в Університеті Вища школа соціальної психології у Варшаві (2020–2023); CHILD-UP, проведений в Ягеллонському університеті (2019–2022); і MiCREATE, проведений Асоціацією INTERKULTURALNI PL (2019–2022).

Система навчання в польській школі значною мірою полягає в самостійному засвоєнні або опрацюванні матеріалу, що загострює ситуацію в навчанні дітей-мігрантів, адже їхні батьки часто не мають достатніх культурно-мовних та освітніх компетенцій, щоб підтримати своїх дітей¹⁷⁷. Ба більше, батьки не завжди мають час допомогти дітям у навчанні, адже основна причина їхнього перебування в Польщі часто є суто економічною, а тому батьки більшість свого часу проводять на роботі. Додатковим навантаженням для сімей з дітьми є також систематичний невнормований режим роботи батьків, наприклад, позмінний, вечірній або нічний. Пандемія не лише пролила світло на проблеми нерівності в навчанні дітей, а й значно їх загострила. У час дистанційної освіти в Польщі основним методом навчання було визначення матеріалу для самостійного опрацювання й виконання домашнього завдання¹⁷⁸. Через труднощі в засвоєнні матеріалу при дистанційному навчанні діти зазначали важливу роль школи та вчителя не лише в освіті, а й у процесі соціалізації, адже школа часто є єдиним або найважливішим місцем контакту з однолітками.

CASE STUDY XII

Цього року Ігор закінчив 8-ий клас, треба було думати, що робити далі. Ще навесні я не знала, що робити, яка система в Польщі, наскільки важливий іспит у восьмому класі. Доводилося кілька разів розпитувати вихователя, наших друзів. Насправді найбільше нам допомогла інформація, яку мій син набув у своїх друзів. Зрештою, ми просто подали документи до ліцею разом із друзями Ігоря.

Мама Ігоря, якому 13 років (8 клас)

Труднощі в навчанні неповнолітніх іммігрантів спричинено також недостатнім знанням батьків і дітей про систему освіти в Польщі. Від миті, коли батьки мають намір записати дитину до польської школи, вони мусять виконати ряд формальностей. Батьки часто скаржаться на відсутність підтримки з боку дирекції школи в цьому питанні, що призводить до певних затримок у зарахуванні дитини до нової школи або на додаткові корекційні заняття. Іншим важливим кроком для батьків і дітей є, наприклад, зміна школи або перехід до середньої

¹⁷⁷ A. Popyk, P. Pustulka, *Educational Disadvantages During COVID-19 Pandemic Faced by Migrant Schoolchildren in Poland*, „Journal of International Migration and Integration” 2023, vol. 24, p. 487–505, [online:] <https://doi.org/10.1007/s12134022009532> [доступ 16.07.2023].

¹⁷⁸ A. Popyk, *The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: reconstructing values of migrant children in Poland*, „European Societies” 2021, vol. 23, p. 530–544, [online:] <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1831038> [доступ 16.07.2023].

школи. У процесі мого дослідження¹⁷⁹ батьки не раз наголошували на відсутності знань про систему освіти в Польщі. У них виникали труднощі передусім з пошуком відповідної школи/ліцею та підготовкою повного комплекту необхідних документів, процесом їх подання з дотриманням належного терміну.

Окрім виключення та стигматизації, однією з найбільших труднощів у навчанні українських дітей є їхня «невидимість» у школі. Сприйняття дітей з України як мовно та культурно близьких часто є причиною відсутності підтримки новоприбулих дітей, бо вчителі й адміністрація школи вважали, що діти швидко вивчать мову й адаптуються в новій школі. А відсутність належної підготовки вчителів до роботи з дітьми з інших культур, а також недостатня організація й підтримка з боку школи призводили до того, що вчителі не мали змоги проводити з дітьми додаткові заняття з вивчення польської мови.

CASE STUDY XIII

Українські діти дуже швидко вивчають мову, надто коли навчаються в одному класі з польськими. Це найважливіше. Тому діти вчаться всьому природним шляхом. На жаль, ми не завжди можемо забезпечити належну кількість занять для вивчення польської, а також не маємо підтримки міжкультурних асистентів.

Учитель польської мови (немає даних про вік)

Підсумовуючи, відсутність ефективної політики та процесу підтримки адаптації й навчання дітей іммігрантів у Польщі, недостатня активність і чуйність педагогічного й адміністративного персоналу школи, а також недотримання чинних вимог підтримки дітей-іноземців у школі призводять до активної або пасивної маргіналізації й дітей, і їхніх батьків. Це, безсумнівно, впливає на благополуччя й успішність дітей, а згодом може вплинути на подальші освітні й життєві рішення.

¹⁷⁹ Проект CHILDTRAN (2022–2023).

Розділ V

Біженці з України в Польщі

Тетяна Левінська, Бартоломей Хромік

Цей розділ є доповненням аналітики щодо періоду епідемії COVID-19. Автори й авторки публікації вважають за належне додати розділ, який описує важливі зміни щодо громадян України, які спричинило повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України в лютому 2022 року. Ці події відбувалися в мить підготовки публікації до друку, отож текст є лише начерком ситуації, пов'язаної з новою кризою — наступною після «ковідної» — кризи біженства. Увагу сконцентровано на описі аспектів, пов'язаних із системними рішеннями в легалізації, освіті й на ринку праці.

1. Хвиля біженців з України 2022 року

2022 рік був переломним для України і її громадян, які проживають закордоном. 24 лютого 2022 року збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до вимушеної еміграції українців, які рятувалися від війни. Згідно з обрахунками організації *Frontex*, упродовж 2022 року до Європейського Союзу прибуло майже 15 мільйонів громадян України, а близько 3 мільйонів вирішили залишитися в ЄС¹⁸⁰. Згідно з даними Прикордонної служби Республіки Польща, впродовж року від початку повномасштабного вторгнення польсько-український кордон перетнуло 10,056 мільйонів осіб, а станом на 24 лютого 2023 року 8,148 мільйонів осіб пройшли паспортний контроль в напрямку з Польщі до України¹⁸¹. Попри те, що до цього числа може входити кількарізний перетин

¹⁸⁰ *Frontex stands with Ukraine*, Frontex, 24.02.2023, [online:] <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-stands-with-ukraine-koMhlh>, [доступ 07.03.2023]

¹⁸¹ *W dn.24.02 #funkcjonariuszeSG odprawili...* [24.02.2023, офіційний прес-резіз Прикордонної служби РП на порталі X, online:] https://twitter.com/Straz_Graniczna/status/1629376173787557894?cx=t=HHwWjMC9wem_2pwtAAAA [доступ 7.03.2023].

кордону тими самими особами, ці числа все ж таки відображають масштаб явища вимушеної міграції.

У дискусії про хвилю міграції українців, які тікають від війни, до Польщі й інших країн, побутують різні думки щодо того, який термін слід використовувати для опису цієї групи. У цій публікації ми використовуємо термін «біженці» — як один з можливих. У науковій літературі й нормативно-правових актах також використовують інші терміни: «біженці війни», «вимушені мігранти», «особи/громадяни України, які рятуються від війни». Це категорії, які потребують широкої методологічної дискусії.

За законом¹⁸² від 16 березня 2022 року біженці з України мали змогу подавати заявку на одержання номера *PESEL* (громадянам України видавали номер *PESEL* з позначкою *UKR*), що надавало їм право користуватися різними видами соціальних, медичних і сімейних пільг. *PESEL UKR* був також потрібен для працевлаштування або реєстрування бізнесу. Спеціальний тимчасовий захист передбачав право на охорону здоров'я терміном на 18 місяців від 24 лютого 2022 року та право на роботу (за умови повідомлення роботодавцем відділення повіту Управління праці згідно з адресою реєстрації фірми або адреси проживання працівника про доручення виконання робіт).

У перші тижні після запровадження номерів *PESEL UKR* для біженців з України в муніципалітетах у місцях видачі утворилися великі черги через наплив заявників і технічну специфіку реєстрації. Менш ніж за рік після вторгнення, у грудні 2022 року, кількість осіб у реєстрі зі статусом *UKR* перевищила 1,5 мільйони осіб. Це число включає всіх осіб, зареєстрованих у реєстрі з вищезгаданим статусом, частину осіб, зареєстрованих у реєстрі *PESEL* позбавлено пільг, коли вони виїхали з Польщі на термін понад 30 днів. Слід зазначити, що деякі з цих осіб виїжджали до інших країн Шенгену й мали цей статус упродовж певного часу, адже польські органи не могли відстежити, що іноземець перебував за межами країни впродовж певного часу через відсутність прикордонного контролю в межах Шенгенської зони. Перевірка даних у базі, яку проводив Державний фонд розвитку, засвідчила, що на кінець грудня 2022 року в Польщі перебувало менш як 950 тисяч біженців з України з номером *PESEL UKR*¹⁸³. Це мусить означати, що понад 550 тисяч осіб виїхало до інших держав-членів ЄС або повернулося до країни походження¹⁸⁴.

¹⁸² Закон від 12 березня 2022 року про допомогу громадянам України через військовий конфлікт на території цієї держави. *Ustawa z dnia 12 marca 2022 roku o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, Dz.U. 2022 poz. 583, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> [доступ 24.04.2024].

¹⁸³ M. Duszczuk, A. Górny, P. Kaczmarczyk, A. Kubisiak, *War refugees from Ukraine in Poland — one year after the Russian aggression. Socioeconomic consequences and challenges*, „Regional Science Policy & Practice” 2023, vol. 15, no. 1, p. 181–199, [online:] <https://doi.org/10.1111/rsp3.12642> [доступ 28.06.2023]

¹⁸⁴ Там же.

У перші тижні після початку агресії з боку Російської Федерації, коли хвиля біженців, які прибували до Польщі, стало зростала, виникла гостра потреба в негайному вирішенні питань розміщення біженців, харчування, гуманітарної й медичної допомоги, психологічної й інформаційної підтримки. Тоді важливу роль у задоволенні цих потреб відіграли неурядові організації разом з волонтерами, людьми доброї волі й органами місцевого самоврядування. За даними опитування Інституту ринкових і суспільних досліджень, проведеного в останні дні лютого 2022 року, переважна більшість громадян Польщі була готова допомогти біженцям з України — понад 90% респондентів заявили, що виступають за те, щоби прийняти українців, які тікають від війни (близько 60% респондентів вважали, що «всіх тих, хто тікає, треба прийняти», 35% — що «треба приймати лише найбільш нужденних і постраждалих»¹⁸⁵. Допомога польських громадян мала безпрецедентний масштаб, як і рівень заангажованості поляків у допомогу українцям. Згідно з розвідкою дослідницького центру «ARC Rynek i Opinia», проведеною в березні 2022 року, 64% поляків декларувало, що після акту збройної агресії Росії проти України вони яким-небудь чином допомагали біженцям, а найпоширенішими формами допомоги була участь у зборі коштів і речей¹⁸⁶.

Місцеві органи самоуправління також активно долучилися до допомоги українцям. Основними пунктами призначення в Польщі для українців, які тікали від війни, стали найбільші міста країни. За даними порталу *portalsamorzadowy.pl*, станом на лютий 2023 року найбільша кількість біженців з України проживала у Варшаві (понад 100 тисяч осіб), Вроцлаві (близько 45 тисяч), Кракові (31 тисяча), Познані (26 тисяч), Гданську (17 тисяч) і Лодзі (16 тисяч)¹⁸⁷. За даними офіційного порталу міста Варшави, впродовж року після повномасштабного вторгнення Російської Федерації через Варшаву пройшло понад 1,1 мільйона біженців з України. У лютому 2023 року до столиці щотижня прибувало близько 7 тисяч українців, які тікали від війни, 95% із яких їхали далі¹⁸⁸.

Прибуття такої великої групи людей за відносно короткий проміжок часу вимагало ухвалення відповідних рішень не лише на рівні місцевої влади,

¹⁸⁵ Z. Dąbrowska, *Sondaż: Większość Polaków gotowych na przyjęcie wszystkich uchodźców z Ukrainy*, „Rzeczpospolita” 28.02.2022, [online:] <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art35776491sondaz-wiekszosc-polakow-gotowych-na-przyjecie-wszystkich-uchodzcow-z-ukrainy>, [доступ 28.03.2023].

¹⁸⁶ *Jak Polacy wspierają uchodźców z Ukrainy? Wyniki badania ARC Rynek i Opinia*, NowyMarketing, 28.03.2022, [online:] <https://nowymarketing.pl/a/37101.jak-polacy-wspieraja-uchodzcow-z-ukrainy-wyniki-badania-arc-rynek-i-opinia>, [доступ 28.03.2023].

¹⁸⁷ Дані порталу *portalsamorzadowy.pl* від 23 лютого 2023 р. W. Kuta, *W tych polskich miastach uchodźcy z Ukrainy osiedlają się najchętniej*, Portal Samorządowy, 23.02.2023, [online:] <https://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/w-tych-polskich-miastach-uchodzcy-z-ukrainy-osiedlaja-sie-najchetniej,442844.html>, [доступ 28.03.2023].

¹⁸⁸ На основі матеріалів, *Rok wojny i pomocy Ukrainie*, Miasto Warszawa, 23.02.2023, [online:] <https://um.warszawa.pl/-/rok-wojny-i-pomocy-ukrainie>, [доступ 28.03.2023].

а й на загальнодержавному, включно з негайними системними змінами. 12 березня 2022 року набув чинності закон, який регулює легалізацію перебування та можливості працевлаштування громадян України, які в'їхали до Польщі після 24 лютого 2022 року. Це базовий документ, який визначав різні види допомоги громадянам України, підтримку органів місцевого самоврядування в досягненні цієї мети та правила розподілу медикаментів та інших видів гуманітарної допомоги на території України. Закон містив окремі положення щодо навчання, виховання й догляду за дітьми й учнями, які є громадянами України, деякі права студентів, викладачів і наукових працівників, які в'їжджали з території України, спеціальні правила організації й діяльності внз з питання місць для навчання громадян України¹⁸⁹.

Імміграція біженців з України відрізнялася від імміграції українців з метою заробітку, відмінними були також її інтенсивність і масовість і, як свідчать наведені числа, вона значно перевищувала попередні масштаби. Переважна більшість біженців — жінки (80% на противагу 54% серед іммігрантів до війни)¹⁹⁰, а доти міграційне ядро українців становили чоловіки¹⁹¹. Однією з причин у зміні цієї тенденції була заборона (за невеликим винятком) виїзду з України чоловіків віком 18 — 60 років. Від кінця квітня 2022 року, тобто за два місяці після початку війни, можна було спостерігати тенденцію до збільшення кількості виїздів українських громадян з Польщі до України. Помітно зменшилася серед біженців з початком війни частка людей, старших 60 років¹⁹². Згідно з даними дослідження Національного Банку Польщі «Життя й економічне становище мігрантів з України в Польщі — вплив пандемії й війни на характер міграції в Польщі»,¹⁹³ економічні іммігранти з України, які приїхали до Польщі до війни, значно частіше заявляли, що хочуть залишитись у Польщі назавжди (55% серед іммігрантів проти 19% серед біженців). Таке ставлення деяких переселенців до перебування в країні притулку як до тимчасового й готовність будь-якої миті вирушити далі або повернутися на батьківщину, відображалось в обмеженій інтеграції в приймаюче суспільство. Польща не була для громадян України, які тікали від війни, «країною вибору», частиною добре продуманої міграційної стратегії. Це також впливало на їхню активність на ринку праці, рішення віддавати дітей до польської школи, спроби вивчити польську мову. Велика кількість людей приїхала без будь-яких попередніх знань, наприклад, щодо інфраструктури, умов проживання, а ще

¹⁸⁹ Закон від 12 березня 2022 року...

¹⁹⁰ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP*, Departament Statystyki, Warszawa 2022, s. 3, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/sytuacja-uchodzcow-z-Ukrainy-w-Polsce.pdf>, [доступ 25.06.2023].

¹⁹¹ Там же, стор. 7.

¹⁹² Там же, стор. 3.

¹⁹³ Там же.

менших — щодо правил і умов ринку праці, а також без знання мови. З огляду на це, досі існує потреба масштабної інформаційної кампанії, що інформувала би громадян України про те, як функціонує ринок праці в Польщі і, зокрема, про правові й податкові умови працевлаштування іноземців.

2. Становище українських біженців на ринку праці

Згідно з дослідженням НБП «Життя й економічна ситуація біженців з України в Польщі»¹⁹⁴, майже половина біженців не володіли польською мовою (46%), що значно ускладнювало інтеграцію в польське суспільство і зменшувало можливість знайти роботу, яка задовольняла б. Згідно з даними вищезгаданого дослідження, серед біженців у групі, які не володіли польською мовою, працювали 50%, у групі, в якій добре знали польську мову — 82%¹⁹⁵.

Біженці з України — це велика група людей, які потенційно можуть бути активними на ринку праці в Польщі. Спецзакон¹⁹⁶ запровадив швидкий і спрощений процес працевлаштування — завдяки йому будь-який громадянин України, який легально в'їхав до Польщі після 24 лютого 2022 року, міг легально перебувати і працювати в країні впродовж 18 місяців без додаткових вимог. Згідно з опитуванням Національного банку Польщі, відсоток працевлаштованих біженців складав 65%¹⁹⁷. Слід пам'ятати, що до Польщі приїздили переважно жінки з дітьми, яким часто доводиться поєднувати роботу з доглядом за дитиною, й тому вони обирали неповну зайнятість.

Ще однією суттєвою проблемою була відсутність можливостей працевлаштування відповідно до кваліфікації. Згідно з даними опитування НБП, найбільша кількість біженців працювала в домашньому господарстві, а 46% біженців вважали, що їхня робота в Польщі не відповідає їхній кваліфікації¹⁹⁸. Додатковим фактором, який ускладнював або унеможлиблював працевлаштування за фахом, була проблема з визнанням українських дипломів. Описана ситуація має два негативні наслідки для ринку праці й економіки загалом. По-перше, людський капітал українських біженців не використовували повною мірою. По-друге, відсутність можливостей для жінок-біженок у здобутті професії (оскільки жінки становили більшість новоприбулих до Польщі) змушувала їх обмежуватися роботою, що не вимагає кваліфікації. Це призводило до надлишку робочої сили

¹⁹⁴ Там же.

¹⁹⁵ Там же.

¹⁹⁶ Закон від 12 березня 2022 року...

¹⁹⁷ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, op. cit., s. 3.

¹⁹⁸ Там же.

в цьому сегменті ринку й погіршення складного становища жінок, які там працюють.

3. Українські біженці у польській школі

Після початку війни Польща зіткнулася з проблемою інтеграції дітей-біженців з України до системи шкільної і дошкільної освіти. Згідно з польським законодавством, українські діти й молодь шкільного віку могли відвідувати школу в Польщі за таких самих умов, що й польські громадяни. Наказ міністра освіти і науки від 21 березня 2022 року про організацію навчання, виховання й догляду дітей і молоді, які є громадянами України¹⁹⁹ вніс зміни й запровадив нові положення, зокрема щодо іспитів (іспит після восьмого класу, іспит на атестат зрілості, фахові іспити й іспит, що підтверджує професійну кваліфікацію) та змогу збільшити кількість учнів чоловічої й жіночої статі в підготовчих класах.

Згідно з інформацією Міністерства освіти і науки, за кілька місяців після початку війни (наприкінці квітня 2022 року) в польській системі освіти перебувало понад 193 тисячі дітей та молоді з України²⁰⁰. Наприкінці того ж таки навчального року (2021–2022, 2-й семестр) у Польщі перебувало понад 356 тисяч дітей-біженців з України шкільного віку, з яких приблизно 140 тисяч відвідували польські школи²⁰¹. За даними Освітньої інформаційної системи, 2023 року (станом на 14 лютого 2023 року) в польських школах і дитячих садках перебувало 187,9 тисяч дітей²⁰². Діти біженців з України після прибуття до Польщі могли відвідувати польську школу, навчатися дистанційно в українській школі (якщо була така змога) або поєднувати ці дві моделі. Достовірних даних про те, скільки дітей українських біженців навчалось дистанційно в українській школі, немає. Згідно зі звітом Центру громадянської освіти «Що змінилося в ситуації учнів-біженців і шкіл у 2-му півріччі цього навчального року», 56% дітей біженців з Укра-

¹⁹⁹ Постанова Міністра освіти і науки від 21 березня 2022 року щодо організації навчання, виховання та опіки дітей і молоді, які є громадянами України. *Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 roku w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy*, Dz.U. 2022 poz. 645, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000645>, [доступ 6.04.2024].

²⁰⁰ A. Matłacz, *W polskich szkołach i przedszkolach uczy się 187,9 tys. dzieci z Ukrainy*, Prawo.pl, 27.02.2023, [online:] <https://www.prawo.pl/oswiata/ukrainskie-dzieci-w-polskich-szkolach,520015.html>, [доступ 17.07.2023].

²⁰¹ P. Chrostowska, *Uczniowie uchodźczy z Ukrainy w polskim systemie edukacji*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [online:] https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2022/11/CEO_uczniowie_uchodzyczy_pazdzienik_2022-fin-1.pdf, [доступ 17.07.2023].

²⁰² MEiN: *W polskich szkołach i przedszkolach jest 187,9 tys. dzieci i młodzieży z Ukrainy, przybyłych po wybuchu wojny*, Serwis Samorządowy PAP, 27.02.2023, [online:] <https://samorząd.pap.pl/kategoria/edukacja/mein-w-polskich-szkolach-i-przedszkolach-jest-1879-tys-dzieci-i-mlodziezy-z>, [доступ 17.07.2023].

їни перебували поза системою освіти в Польщі в другому семестрі 2022–2023 навчального року.²⁰³

Одним із ключових питань у адаптації дітей-біженців у польській школі було знання польської мови, принаймні на рівні, що дозволяє навчатися. Чимало осіб зіткнулися з проблемою адаптації до нової для них системи, адже школа в Польщі відрізняється від української. Для українських школярів організовано підготовчі класи, які знайомили дітей-біженців з принципами польської системи освіти й надавали змогу вивчати польську мову²⁰⁴. Після початку війни у 2021–2022 навчальному році «таких класів налічувалося 2 414 по всій країні, в них навчалося 38 тисяч дітей (27% всіх учнів-біженців)». ²⁰⁵ Освітнє законодавство передбачало продовження навчання в підготовчих класах наступного навчального року. Однак у багатьох закладах після року навчання на підготовчому відділенні дітей-біженців переводили до звичайних класів. Унаслідок цього у 2022–2023 навчальному році в Польщі налічувалося лише 956 підготовчих класів, в яких навчалося 15 тис. учнів з України²⁰⁶.

²⁰³ P. Chrostowska, *Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [online:] <https://ceo.org.pl/co-w-2-polroczu-tego-roku-szkolnego-zmienilo-sie-w-sytuacji-uczniow-uchodzacych-i-szkol/>, [доступ 17.07.2023].

²⁰⁴ Детально питання функціонування підготовчих класів описано в Розділі IV; «Стигматизація в освіті».

²⁰⁵ P. Chrostowska, *Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół...*, op. cit.

²⁰⁶ Там же.

Рекомендації

Одним з головних викликів, що стоять перед Польщею, є створення продуманої міграційної політики. Створення й реалізація комплексної міжсекторальної міграційної політики із залученням експертів з міграційного права, активістів, працівників органів місцевого самоврядування, представників третього сектору може стати спробою відповісти на системні виклики, не втрачаючи при цьому перспективи «знизу вгору». Вдумливе стратегічне управління міграційними процесами з урахуванням благополуччя іммігрантів може сприяти зниженню соціальної напруги. У цьому процесі важливо, з одного боку, наблизити іммігрантів до питання стандартів функціонування в приймаючому суспільстві, а з іншого — створити для новоприбулих осіб умови для плекання культурної й мовної самобутності.

Відповідно до цієї візії, у цій частині публікації представлено низку рекомендацій, які, на думку авторів (-ок), можуть покращити становище іммігрантів і біженців з України до Польщі в різних сферах: правовій та організаційній, в ситуації на ринку праці й у системі освіти. Як свідчать результати дослідження, проведеного в рамках проекту «Мовний антидот», одним із ключових завдань, яке слід виконати, є заходи, спрямовані на зниження рівня дискримінації українців у Польщі, з її менш помітними формами зокрема, такими, як статистична дискримінація.

Ситуації, в яких опинилися іммігранти з України внаслідок пандемії COVID-19 і війни, демонструють важливість розробки консолідованих механізмів антикризового управління в міграційній політиці. Важливо забезпечити передбачуваність правових та організаційних змін, водночас оновлюючи й адаптуючи їх до поточної ситуації, що склалася внаслідок подій, які мають шоковий характер. Таку «розумну гнучкість» мусять супроводжувати послідовні зусилля зі спрощення адміністративних і правових процедур і реалістичні рішення, що

враховують можливості й потреби іноземців. Метою й наслідком цих дій має бути зменшення групи осіб, яким загрожує ризик нелегального перебування в Польщі.

Пандемія COVID-19 і наплив біженців з України, спричинений війною, підкреслили важливість підготовки вірогідних інформаційних кампаній, спрямованих на цільову аудиторію рідною для них мовою. Значна частина незручностей, з якими зіткнулися громадяни України в Польщі в час цих кризових ситуацій, була результатом нестачі інформації з основних практичних питань або затримки її в надходженні до цільової аудиторії. Це призводило до стресу, невпевненості, поспішних і несприятливих рішень з таких фундаментальних питань, як легалізація перебування та працевлаштування, користування медичними послугами, пересування всередині країни та за кордоном.

Нижче наведено рекомендації, що стосуються двох основних сфер, які ми розглядаємо в цій книжці: ринку праці й освіти.

Рекомендації щодо регулювання ринку праці

1. Сприяння легальній зайнятості й охорона прав працівників.
2. Ухвалення правових рішень для надійнішого захисту груп, які найбільше ризикують втратити роботу: жінок і тих, хто працює за цивільно-правовими, агентськими договорами.
3. Впровадження пільг і перехідних рішень для визнання українських дипломів і кваліфікацій.
4. Забезпечення постійного моніторингу процесів імплементації правових рішень і змін у сфері зайнятості (зокрема, спеціального закону від 12 березня 2022 року²⁰⁷ та змін до нього²⁰⁸), а також створення швидкого й ефективного механізму реагування на поточні проблеми.
5. Ініціювання загальнонаціональної інформаційної кампанії для роботодавців, а також для працівників (рідною мовою), створення інформаційних пунктів у співпраці з органами місцевого самоврядування.
6. Організація публічних кампаній, що інформують про переваги присутності іммігрантів з України на польському ринку праці для більшості населення.
7. Зміна стереотипного сприйняття іммігрантів з України як дешевої робочої сили.

²⁰⁷ Закон від 12 березня 2022 року...

²⁰⁸ Закон від 13 січня 2023 року про внесення змін до Закону про допомогу громадянам України через військовий конфлікт на території цієї держави та деяких інших законів. Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2023 poz.185, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230000185>, [доступ 24.04.2024].

8. Турбота про благополуччя працівників (усіх, включно з імігрантами з України) і на системному рівні, й на рівні окремих робочих місць.
9. Системне вирішення проблеми нестачі місць у дошкільних навчальних закладах і яслах, що унеможлиблює або вкрай ускладнює працевлаштування імігрантів і біженців (переважна більшість біженців — жінки з дітьми).
10. Запровадження системних заходів для полегшення у вивченні польської мови. Забезпечення масової організації уроків, мовних курсів. Створення загальнодоступних матеріалів для самоосвіти, розрахованих на українців, з використанням подібностей між слов'янськими мовами.

Рекомендації для шкільної освіти

У роки, що передували пандемії COVID-19 і прийняттю Польщею великої кількості людей, які тікали з України через повномасштабну військову агресію Російської Федерації, допомога школам в організації ефективної освіти для дітей-іноземців з метою вирівняти їхні можливості в польській освітній системі не мала системного характеру. У час пандемії діти імігрантів змагалися з викликами адаптації й інтеграції в новому оточенні через ускладнення, які спричинила пандемія: ізоляція, дистанційне навчання, відсутність безпосереднього контакту з однолітками. За умов війни, що триває в Україні, є потреба у впровадженні ефективних рішень на системному рівні, апробації чинних «ковідних» рішень за нових обставин. Однією з основних рекомендацій для покращення адаптації до нових умов є активне залучення фахівців з освіти імігрантів на різних рівнях ухвалення рішень.

Важливо також створити ефективний механізм швидкого зворотного зв'язку на різних рівнях щодо апробованих рішень і забезпечити гнучкість у впровадженні змін. Важливо не лише створити простір для обміну досвідом на рівні органів місцевого самоврядування, а й залучити фахівців з питань освіти імігрантів на всіх рівнях впровадження системних змін.

Організація інформаційної підтримки імігрантів (-ок), біженців (-ок) (батьків і дітей) щодо можливостей організації шкільної освіти на місцевому рівні, що дозволить їм краще засвоїти інформацію про функціонування системи освіти, зрозуміти відмінності системи й навчальних програм порівняно із системою й навчальними програмами в країні походження.

Рекомендації щодо впровадження змін на рівні закладів освіти

1. Створити інструменти для інформування батьків і законних опікунів дітей з міграційним досвідом про їхні права рідною мовою, зокрема про законодавство щодо протидії дискримінації й виключенню.

2. Залучати міжкультурних асистентів (-ок), волонтерів (-ок), громадських активістів (-ок) на різних рівнях комунікації і взаємодії батьків з учителями й керівництвом школи, для підтримки батьків у процесі обговорення з класним керівником або керівництвом школи формальностей, пов'язаних із функціонуванням дитини в школі.
3. Створити умови для підготовки осіб, які бажають і можуть виступати в ролі міжкультурних асистентів (-ок), а також помічників (-иць) учителя.
4. Надавати психологічну допомогу дітям з міграційним досвідом. Надавати належну психологічну допомогу, а також підтримку в процесах адаптації й соціалізації дітям іноземців, які пішли до школи до 2022 року і також потребують підтримки.
5. Надавати психологічну допомогу дітям-біженцям (зокрема, спеціалізовану підтримку дітям, які мали досвід війни посттравматичний розлад тощо).
6. Забезпечити викладацький, психолого-педагогічний та адміністративний персонал, а також шкільних психологів знанням про соціокультурні відмінності, регіональні умови й багатомовність в Україні, а також щодо відмінностей у навчальних програмах учнів, які походять з України.
7. Підтримувати (за допомогою спеціалізованих навчальних матеріалів) та освічувати вчителів з метою ознайомлення їх з мовними й культурними відмінностями дітей іноземців (як і в ситуації з українцями, відмінностями в межах однієї групи).
8. Привернути увагу вчителів, керівництва й адміністрації навчальних закладів до мовних питань, створити компендіум знань щодо використання української й російської мов у спілкуванні з учнями з різних регіонів України.
9. Підвищити обізнаність педагогічних працівників щодо рівного ставлення до дітей-іммігрантів з інших країн (Білорусь, Росія, решта країн колишнього Радянського Союзу) з метою мінімізувати емоційне напруження, конфлікти й насильство з боку однолітків.
10. Розробити рішення для інтенсивнішої інтеграції дітей іммігрантів за умов дистанційної освіти.

Системні рекомендації, що потребують співпраці з українською стороною

1. За бажанням батьків надати змогу іммігрантам обирати, чи хочуть вони, щоб їхні діти навчались у польській школі з польською мовою навчання, чи в українській з рідною мовою навчання. Забезпечити можливість альтернативних рішень (дистанційне навчання) й навчання рідною мовою (українські школи) на перехідний період (після прибуття до країни) з перспективою їх продовження.

2. Організувати для дітей іммігрантів (переважно біженців) з України школи або українські класи в Польщі за українською системою, які укомплектовано вчителями з України, які прибули до Польщі в час війни.
3. Розробити системні принципи функціонування таких альтернативних рішень у польській системі освіти.

Bibliografia / Бібліографія

- Antoniewski R., *Praca przymusowa w świetle badań imigrantów z Zachodniej Ukrainy*, [w:] M. Jaroszewicz, R. Antoniewski, *Praca przymusowa imigrantów w Polsce: Analiza na przykładzie społeczności ukraińskiej i wietnamskiej*, red. P. Dąbrowski, CMR Working Papers, nr 58(116), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2012, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/praca-przymusowa-imigrantow-w-polsce-analiza-na-przykladzie-spolesznosci-ukrainskiej-i-wietnamskiej/> [dostęp/доступ 15.12.2023].
- Arrow K.J., *The theory of discrimination* [w:] *Discrimination in Labor Markets*, red. O. Ashenfelter, A. Rees, Princeton University Press, Princeton 1973.
- Asystentki i asystenci międzykulturowi oraz romscy w szkołach, [online:] www.asywszkole.pl [dostęp/доступ 23.04.2024].
- Barometr Polskiego Rynku Pracy 2022, Personnel Service, [online:] https://personnelservice.pl/wp-content/uploads/2022/03/Barometr-Polskiego-Rynku-Pracy_Personnel-Service_2022.pdf [dostęp/доступ: 27.05.2022].
- Bartoszkiewicz M., *Migracja ukraińskich pracowników w Polsce podczas pandemii COVID-19*, „Studia z Polityki Publicznej” 2021, t. 8, nr 3, [online:] <https://doi.org/10.33119/KSzPP/2021.3.3>, [dostęp/доступ 15.12.2023].
- Becker, G.S., *The Economics of Discrimination*, University of Chicago Press, Chicago 1957, [online:] <http://bibliotecadigital.econ.uba.ar/download/Pe/187894.pdf> [dostęp/доступ 20.06.2022].
- Bezrobocie w kwietniu 2020, Diagnoza.PLUS, [online:] <https://diagnoza.plus/bezrobocie-w-kwietniu-2020> [dostęp/доступ 20.06.2023].
- Bińkowski J., *Ukraińska migracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy*. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Warsaw Enterprise Institute, Warszawa–Wojnowice 2017.
- Brücker H., Gundacker L., Hauptmann A., Jaschke Ph., *Arbeitsmarktwirkungen der COVID-19-Pandemie. Stabile Beschäftigung, aber steigende Arbeitslosigkeit von Migrantinnen und Migranten*, IAB-Kurzbericht, nr 9, Norymberga 2021, [online:] <https://doku.iab.de/kurzber/2021/kb2021-09.pdf> [dostęp/доступ 20.06.2022].

- Brunarska Z., *Ukraińscy migranci w Polsce: sytuacja obecna*, [w:] Z. Brunarska, M. Grotte, M. Leśńska, *Migracje obywateli Ukrainy do Polski w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego: stan obecny, polityka, transfery pieniężne*, CMR Working Papers, nr 60(118), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2012, [online:] https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/WP60118_2-1.pdf [dostęp/доступ 29.06.2023].
- Brunarska Z., *Ukraińscy migranci zarobkowi w Polsce – dlaczego tak trudno ich policzyć?*, „Studia BAS” 2014, nr 4.
- Bulska D., Skrodzka M., Smulczyk M., Winiewski M., *Równe traktowanie w szkole. Raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profilaktycznych*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2021, nr 3, [online:] <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-01/Raport%20-%20Równe%20traktowanie%20w%20szkole.pdf> [dostęp/доступ 22.04.2024].
- Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej (2022), [online:] https://www.coig.com.pl/Baza_szkol_w_Polsce.php [dostęp/доступ 16.07.2023].
- Centrum Edukacji Obywatelskiej, [online:] <http://www.ceo.org.pl> [dostęp/доступ 24.04.2024].
- Chmielewska-Kalińska I., Dudek B., Strzelecki P., *Sytuacja życiowa i ekonomiczna uchodźców z Ukrainy w Polsce. Raport z badania ankietowego zrealizowanego przez OO NBP, Departament Statystyki*, Warszawa 2022, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/sytuacja-uchodzcow-z-Ukrainy-w-Polsce.pdf> [dostęp/доступ 25.06.2023].
- Chmielewska-Kalińska I., Dudek B., Strzelecki P., *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego NBP, Departament Statystyki*, Warszawa 2023, [online:] https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf [dostęp/доступ 15.12.2023].
- Chrostowska P., *Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [online:] <https://ceo.org.pl/co-w-2-polroczu-tego-roku-szkolnego-zmienilo-sie-w-sytuacji-uczniow-uchodzczych-i-szkol/> [dostęp/доступ 17.07.2023].
- Chrostowska P., *Uczniowie uchodźczy z Ukrainy w polskim systemie edukacji*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, [online:] https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2022/11/CEO_uczniowie_uchodzcy_pazdziernik_2022-fin-1.pdf [dostęp/доступ 17.07.2023].
- Congressional Research Service, *Unemployment Rates During the COVID-19 Pandemic*, 2021, [online:] <https://sgp.fas.org/crs/misc/R46554.pdf> [dostęp/доступ 20.06.2023].
- Cope B., Keryk M., Kyliushyk I., *Sytuacja ukraińskich migrantek w Polsce w czasie COVID-19*, Fundacja „Nasz Wybór” we współpracy z Fundacją im. Heinricha Bölla, Warszawa 2021, [online:] https://ukrainskidom.pl/wp-content/uploads/2023/01/Raport_PL_Sytuacja_ukrainskich_migrantek_w_Polsce_w_czase_Covid-19.pdf [dostęp/доступ 2.02.2022].
- Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, [online:] <https://archiwum.mrips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/> [dostęp/доступ 20.06.2023].
- Dane spisu powszechnego w Ukrainie, 2001, [online:] <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/> [dostęp/доступ 22.06.2023].

- Dąbrowska Z., *Sondaż: Większość Polaków gotowych na przyjęcie wszystkich uciekinierów z Ukrainy*, „Rzeczpospolita” 28.02.2022, [online:] <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art35776491-sondaz-wiekszosc-polakow-gotowych-na-przyjecie-wszystkich-uciekinierow-z-ukrainy> [dostęp/dostup 28.03.2023].
- Departament Rynku Pracy Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej, *Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.)*, 10.11.2018, [online:] <https://psz.praca.gov.pl/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r-> [dostęp/dostup 5.07.2023].
- Departament Rynku Pracy MRPiPS, *Zezwolenia na pracę cudzoziemców*, Wortal Publicznych Służb Zatrudnienia, [online:] <https://psz.praca.gov.pl/-/8180075-zezwolenia-na-prace-cudzoziemcow> [dostęp/dostup: 21.03.2024].
- Departament Statystyki i Prognoz Aktuarnych ZUS, *Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, oprac. G. Mrugała, P. Nasiński, Warszawa 2020, [online:] <https://www.zus.pl/documents/10182/2322024/Cudzoziemcy+w+polskim+systemie+ubezpieczenia+C5proc.84+spoproc.C5proc.82ecznych+2020.pdf/8a693717-9b66-3e70-737b-28fe827ea41e> [dostęp/dostup 20.07.2023].
- Duszczek M., Kaczmarczyk P., *War and migration: the recent influx from Ukraine into Poland and possible scenarios for the future*, „CMR Spotlight” 2022, nr 4, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022.pdf> [dostęp/dostup 29.06.2023].
- Duszczek M., Górny A., Kaczmarczyk P., Kubisiak A., *War refugees from Ukraine in Poland – one year after the Russian aggression. Socioeconomic consequences and challenges*, „Regional Science Policy & Practice” 2023, t. 15, nr 1, [online:] <https://doi.org/10.1111/rsp3.12642> [dostęp/dostup 28.06.2023].
- Frontex stands with Ukraine, Frontex, 24.02.2023, [online:] <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-stands-with-ukraine-koMhIh> [dostęp/dostup 7.03.2023].
- Główny Urząd Statystyczny, *Aneks. Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, 8.07.2020, [online:] <https://new.stat.gov.pl/publikacje/aneks-populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19> [dostęp/dostup 20.06.2022].
- Główny Urząd Statystyczny, *Bank Danych Lokalnych*, [Tabela skonfigurowana dla danych: „Ludność w wieku przedprodukcyjnym (14 lat i mniej), produkcyjnym i poprodukcyjnym wg. płci”, wiek produkcyjny dla kobiet to 15–59 lat, dla mężczyzn 15–64 lata] [online:] <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> [dostęp/dostup 20.06.2022].
- Główny Urząd Statystyczny, *Populacja cudzoziemców w Polsce w czasie COVID-19*, 4.06.2020, [online:] <https://stat.gov.pl/statystyki-eksperymentalne/kapital-ludzki/populacja-cudzoziemcow-w-polsce-w-czasie-covid-19,12,1.html> [dostęp/dostup 28.06.2023].
- Główny Urząd Statystyczny, *Przeciętne zatrudnienie i przeciętne miesięczne wynagrodzenie*, [plik w formacie .xlsx, online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/wyrownania-sezonowe-przecietne-zatrudnienie-i-przecietne-miesieczne-wynagrodzenie,20,5.html> [dostęp/dostup 20.06.2022].
- Główny Urząd Statystyczny, *Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 1990–2024*, 25.03.2024, [online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/>

- stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2024,4,1.html [dostęp/dоступ 24.04.2024].
- Główny Urząd Statystyczny, *Zezwolenia na pracę cudzoziemców w 2021 roku*, 20.05.2022, [online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/opracowania/zezwozenia-na-prace-cudzoziemcow-w-2021-roku,18,5.html> [dostęp/dоступ 27.11.2023].
- Górny A., Kaczmarczyk P., Szulecka M., Bitner M., Okólski M., Siedlecka U., Stefańczyk A., *Imigranci w Polsce w kontekście uproszczonej procedury zatrudniania cudzoziemców*, Warszawa 2018, [online:] https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2019/01/raport_power.pdf [dostęp/dоступ 30.06.2023].
- Górny A., Madej K., Porwit K., *Ewolucja czy rewolucja? Imigracja z Ukrainy do aglomeracji warszawskiej z perspektywy lat 2015–2019*, CMR Working Papers, nr 123(181), Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2020, [online:] <https://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/ewolucja-czy-rewolucja-imigracja-z-ukrainy-do-aglomeracji-warszawskiej-z-perspektywy-lat-2015-2019/> [dostęp/dоступ 15.12.2023].
- Górny A., Porwit K., Madej K., *Imigranci z Ukrainy w aglomeracji warszawskiej w czasie pandemii COVID-19. Wyniki badania panelowego*, Fundacja Ośrodek Badań nad Migracjami, Warszawa 2021, [online:] <http://www.migracje.uw.edu.pl/publikacje/imigranci-z-ukrainy-w-aglomeracji-warszawskiej-w-czasie-pandemii-covid-19-wyniki-badania-panelowego/> [dostęp/dоступ 5.02.2022].
- Górny A., *All circular but different: Variation in patterns of Ukraine-to-Poland migration*, „Population, Space and Place” 2017, 23:e2074, [online:] <https://doi.org/10.1002/psp.2074> [dostęp/dоступ 29.06.2023].
- Iglicka K., Gmaj K., *Circular Migration Patterns Migration between Ukraine and Poland*, „METOIKOS” 2011, [online:] <http://hdl.handle.net/1814/19720> [dostęp/dоступ 20.06.2023].
- Italy: Migrant women penalized most by pandemic, InfoMigrants, 27.10.2021, [online:] <https://www.infomigrants.net/fr/post/36040/italy-migrant-women-penalized-most-by-pandemic> [dostęp/dоступ 20.06.2023].
- Jak Polacy wspierają uchodźców z Ukrainy? Wyniki badania ARC Rynek i Opinia, NowyMarketing, 28.03.2022, [online:] <https://nowymarketing.pl/a/37101,jak-polacy-wspieraja-uchodzcow-z-ukrainy-wyniki-badania-arc-rynek-i-opinia> [dostęp/dоступ 28.03.2023].
- Jaroszewicz M., *Ukraińscy migranci w Polsce a pandemia COVID-19*, Fundacja Batorego, 19.05.2020, [online:] https://www.batory.org.pl/blog_wpis/ukrainscy-migranci-w-polsce-a-pandemia-covid-19/ [dostęp/dоступ 1.02.2022].
- Jun S.P., Yoo H.S., Choi S., *Ten years of research change using Google Trends: From the perspective of big data utilizations and applications*, „Technological Forecasting and Social Change” 2018, t. 130, [online:] <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.11.009> [dostęp/dоступ 20.06.2023] <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.11.009>.
- K. Kubin, E. Pogorzała, *Raport z badania systemu nauczania dzieci cudzoziemskich języka polskiego jako drugiego/obcego w szkołach w Polsce*, Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, Warszawa 2014, [online:] http://ffrs.org.pl/wp-content/uploads/FRS-Raport_JP2-Kubin-Pogorzala_2014.pdf [dostęp/dоступ 22.04.2024].
- Karakayali J., zur Nieden B., Groß S., Kahveci Ç., Güleriyüz T., Heller M., *Kształcenie dzieci nowo przybyłych i uchodźczych w Berlinie. Praktyki i wyzwania – raport z badań*, Berliński

- Instytut Badań Empirycznych nad Integracją i Migracją (BIM) Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, Berlin 2017, [online:] <https://static.zpe.gov.pl/portal/f/res/R14JaYbbFFX70/1647960298/1cfoHzp4XgjbQ7ALFN0nmEgkOPJYjPoy.pdf> [dostęp/dostup 22.04.2024].
- Kochhar R., *Unemployment rose higher in three months of COVID-19 than it did in two years of the Great Recession*, Pew Research Center, 11.06.2020, [online:] <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/06/11/unemployment-rose-higher-in-three-months-of-covid-19-than-it-did-in-two-years-of-the-great-recession/> [dostęp/dostup 20.06.2023].
- Kuta W., *W tych polskich miastach uchodźcy z Ukrainy osiedlają się najchętniej*, Portal Samorządowy, 23.02.2023, [online:] <https://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleszenstwo/w-tych-polskich-miastach-uchodzcy-z-ukrainy-osiedlaja-sie-najchetniej,442844.html> [dostęp/dostup 28.03.2023].
- Matłacz A., *W polskich szkołach i przedszkolach uczy się 187,9 tys. dzieci z Ukrainy*, Prawo.pl, 27.02.2023, [online:] <https://www.prawo.pl/oswiata/ukrainskie-dzieci-w-polskich-szkolach,520015.html> [dostęp/dostup 17.07.2023].
- Matsyuk H., *Marking Ukrainiane's public space as interaction of language and ideology: past and present*, [w:] *Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics*, red. O. Felecan, Editura Mega, Editura Argonavt, Cluj-Napoca 2017, [online:] http://onomasticafelecan.ro/iconn4/proceedings/4_16_Matsyuk_Halyna_ICONN_4.pdf [dostęp/dostup 20.05.2023].
- MEiN: *W polskich szkołach i przedszkolach jest 187,9 tys. dzieci i młodzieży z Ukrainy, przybyłych po wybuchu wojny*, Serwis Samorządowy PAP, 27.02.2023, [online:] <https://samorząd.pap.pl/kategoria/edukacja/mein-w-polskich-szkolach-i-przedszkolach-jest-1879-tys-dzieci-i-młodzieży-z> [dostęp/dostup 17.07.2023].
- Miller M.J., Kim J., Benet-Martinez V., *Validating the Riverside Acculturation Stress Inventory with Asian Americans*, „Psychological Assessment” 2011, t. 23, nr 2, [online:] <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0021589> [dostęp/dostup: 20.06.2022].
- Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Kuratoria oświaty*, [online:] <https://www.gov.pl/web/edukacja/kuratoria-oswiaty> [dostęp/dostup 11.05.2024].
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Blisko 3 tys. legalnych cudzoziemców*, 31.08.2012, [online:] <https://archiwum.mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/10195,Blisko-3-tys-legalnych-cudzoziemcow.html> [dostęp/dostup 15.05.2024].
- Mniejszości i ich języki wobec kryzysu. Pakiet antystygmatyzacyjny projektu „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju”*, red. nauk. M. Bilewicz, J. Olko, WUW 2022, [online:] <https://doi.org/10.31338/uw.9788323557906> [dostęp/dostup 15.11.2024].
- Naczelną Izbę Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Przygotowanie Administracji Publicznej do Obsługi Cudzoziemców*, [online:] <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/18/105/> [dostęp/dostup 1.02.2022].
- NIK o kształceniu dzieci cudzoziemców i obywateli polskich powracających do kraju, 8.09.2020, [online:] <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/ksztalcenie-dzieci-cudzoziemcow-i-powracajacych-do-kraju.html> [dostęp/dostup 16.07.2023].
- Phelps E.S., *The statistical theory of racism and sexism*, „The American Economic Review” 1972, t. 62, nr 4, [online:] <https://www.jstor.org/stable/1806107> [dostęp/dostup 20.06.2022].

- Pietraszczyk M., *Rok 2019 w liczbach*, 7.02.2020, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/8196,Rok-2019-w-liczbach.html> [dostęp/доступ 25.07.2023].
- Popyk A., *CHILDTRAN: The Role of Transnational Transitions and Formation of Sense of Belonging of Migrant Children in Poland. Report*, „Youth Working Papers” 2021, nr 3, [online:] https://www.researchgate.net/publication/353982789_CHILDTRAN_The_Role_of_Transnational_Transitions_and_Formation_of_Sense_of_Belonging_of_Migrant_Children_in_Poland_Report [dostęp/доступ 19.07.2023].
- Popyk A., Pustulka P., *Educational Disadvantages During COVID-19 Pandemic Faced by Migrant Schoolchildren in Poland*, „Journal of International Migration and Integration” 2023, t. 24, [online:] <https://doi.org/10.1007/s12134-022-00953-2> [dostęp/доступ 16.07.2023].
- Popyk A., *The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: reconstructing values of migrant children in Poland*, „European Societies” 2021, t. 23, [online:] <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1831038> [dostęp/доступ 16.07.2023].
- Powiatowa Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna w Zduńskiej Woli, *Zniesienie obowiązku noszenia maseczek, zniesienie kwarantanny i izolacji domowej*, 28.03.2022, [online:] <https://www.gov.pl/web/psse-zdunska-wola/zniesienie-obowiazku-noszenia-maseczek-zniesienie-kwarantanny-i-izolacji-domowej> [dostęp/доступ 11.05.2022].
- Pracownik zagraniczny w dobie pandemii. Raport EWL, 2021, [online:] <https://ewl.com.pl/wp-content/uploads/2020/06/Raport-pracownik-zagraniczny-w-dobie-pandemii-2021.pdf> [dostęp/доступ 5.02.2022].
- Rok wojny i pomocy Ukrainie, Miasto Warszawa, 23.02.2023, [online:] <https://um.warszawa.pl/-/rok-wojny-i-pomocy-ukrainie> [dostęp/доступ 28.03.2023].
- Seals C.A., *Choosing a Mother Tongue: The Politics of Language and Identity in Ukraine*, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, Bristol 2019, [online:] <https://doi.org/10.21832/9781788925006> [dostęp/доступ 24.04.2024].
- Straż Graniczna, *2020 rok w liczbach*, 2.02.2021, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/8938,2020-rok-w-liczbach.html> [dostęp/доступ 5.02.2022].
- Strona internetowa projektu „Asystentura międzykulturowa jako instrument polityki integracyjnej: przypadek polskiego systemu edukacyjnego”, [online:] <http://intercultural-assistants.ipsir.uw.edu.pl/> [dostęp/доступ 26.04.2022].
- Strzelecki P., Dudek B., *Badania ankietowe imigrantów z Ukrainy we Wrocławiu w 2020 roku – najważniejsze wnioski*, Departament Statystyki, Warszawa 2021, [online:] <https://nbp.pl/wp-content/uploads/2022/11/imigranci-Wroclaw-2020.pdf> [dostęp/доступ 20.06.2022].
- Strzelecki, P., Growiec, J., Wyszyński R., *The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland*, „Review of World Economics” 2022, t. 158, [online:] <https://link.springer.com/article/10.1007/s10290-021-00437-y> [dostęp/доступ 20.06.2022].
- Sytuacja na rynku pracy w dobie pandemii koronawirusa, oprac. K. Duda, 2020, [online:] <https://zzit.org.pl/okregi/lodzki/wp-content/uploads/sites/3/2020/10/Sytuacja-na-ryнку-pracy-w-dobie-pandemii-koronawirusa-raport-OPZZ.pdf> [dostęp/доступ 28.06.2023].
- Szkolne Kodeksy Równego Traktowania, Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, [online:] <https://frs.org.pl/szkoly/szkolne-kodeksy-rownego-traktowania/> [dostęp/доступ 06.04.2022].

- Szkola Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?* [online:] <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/szkola-przyjazna-prawom-czlowieka> [dostęp/доступ 22.04.2024].
- Szkola Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?* [online:] <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/materialy-edukacyjne-sppc> [dostęp/доступ 6.04.2022].
- Szymańska-Matusiewicz G., *Abolicja jako element polskiej polityki migracyjnej*, „Infos” 2012, nr 19, [online:] [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/6FBDA71CFD062943C1257A9F00-358CA1/\\$File/Infos_133.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/6FBDA71CFD062943C1257A9F00-358CA1/$File/Infos_133.pdf) [dostęp/доступ 30.06.2023].
- Tomaszewska M., *Ruch bezwizowy z Ukrainą*, 9.06.2017, [online:] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/5033,Ruch-bezwizowy-z-Ukraina.html> [dostęp/доступ 15.07.2023].
- Ukrainian External Labour Migration*, Ukrainian Center for Social Reforms, State Statistics Committee of Ukraine, Kyiv 2009, [online:] https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ztm.htm [dostęp/доступ 24.04.2024].
- Ukraińcy w Polsce 2020 – wyjechali, przyjechali czy zostali?*, Selectiv, [online:] <https://selectivv.com/ukraincy-w-polsce-2020-wyjechali-przyjechali-czy-zostali/> [dostęp/доступ 20.06.2022].
- Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Cudzoziemcy w Polsce po 2020 r.*, 28.01.2021, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r> [dostęp/доступ 22.07.2023].
- Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Epidemia koronawirusa – specjalne rozwiązania dla cudzoziemców*, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/epidemia-koronawirusa--specjalne-rozwiazania-dla-cudzoziemcow> [dostęp/доступ 15.07.2023].
- Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Zestawienia roczne*, [online:] <https://www.gov.pl/web/udsc/zestawienia-roczne> [dostęp/доступ 16.10.2022]. W dn.24.02 #funkcjonariuszeSG odprawili... [oficjalny komunikat Straży Granicznej na portalu X, [online:] https://twitter.com/Straz_Graniczna/status/1629376173787557894?cxt=HHwWjMC9wem_2pwtAAAA [dostęp/доступ 7.03.2023].
- Wojdat M., Cywiński P., *Miejska gościnność: wielki wzrost, wyzwania i szanse. Raport o uchodźcach z Ukrainy w największych polskich miastach*, Centrum Analiz i Badań, Unia Metropolii Polskich im. Pawła Adamowicza, kwiecień 2022, [online:] https://metropolie.pl/fileadmin/news/2022/10/UMP_raport_Ukraina_20220429_final.pdf [dostęp/доступ 29.06.2023].
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, [online:] <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/statystyka/opracowania-tematyczne/cudzoziemcy>, [dostęp/доступ 1.02.2022].
- Мельник С., Черничко С., Етнічне та мовне різноманіття України, ПоліПрінт, Ужгород 2010 (Melnik S., Chernychko S., Etnichne ta movne rozmaittia Ukrainy. Analitychnyi ohlyad sytuatsii [Etniczna i językowa różnorodność Ukrainy. Analityczny przegląd sytuacji], Poli-Print, Užhorod 2010), [online:] https://real.mtak.hu/128600/1/melnik_csernicsko.pdf [dostęp/доступ 24.04.2024].
- Михальчук О., Мовна ідентичність етнічних спільнот у контексті мовної ситуації, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2021, № 9 (Mykhalchuk O., Movna identychnist' etnichnykh spilnot u konteksti movnoi sytuatsii [Tożsamość językowa społeczności etnicznych w kontek-

- ście sytuacji językowej], „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2021, nr 9), [online:] <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1019325> [dostęp/dostęp 22.06.2023].
- Опитування про мовну ситуацію в Україні: українська найпопулярніша серед молоді (Опитування про мовну ситуацію в Україні: українська найпопулярніша серед молоді [Badanie językowej sytuacji w Ukrainie: język ukraiński jest najbardziej popularny wśród młodzieży], 24.06.2019, [online:] <https://www.platfor.ma/opytuvannya-pro-movnu-sytuatsiyu-v-ukrayini-ukrayinska-najpopulyarnisha-sered-molodi/> [dostęp/dostęp 20.05.2023].
- Хмелько В.Є., Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності, „Наукові записки НаУКМА” 2004, № 32, стор. 3–15, (Khmelko V.E., Lingvo-ethnichna struktura Ukrainy: regionalni osoblivosti ta tendentsii zmin za roki nezalezhnosti [Etnolingwistyczna struktura Ukrainy: specyfika regionalna i tendencje zmian w latach niepodległości], „Naukovi zapysky NAUKMA” 2004, nr 32, s. 3–15), [online:] https://shron1.chtyvo.org.ua/Khmelko_Valerii/Linhvo-etnichna-struktura-Ukrainy-rehionalni-osoblyvosti-i-tendentsii-zmin-za-roky-nezalezhnosti.pdf) [dostęp/dostęp 4.04.2024].

Akty prawne / Нормативно-правові акти

- Obwieszczenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 30 grudnia 2014 roku w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie określenia przypadków, w których zezwolenie na pracę cudzoziemca jest wydawane bez względu na szczególne warunki wydawania zezwoleń na pracę cudzoziemców*, Dz.U. 2015 poz. 97, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000097> [dostęp/dostęp 29.06.2023].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 10 marca 2022 roku zmieniającym rozporządzenie w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw*, Dz.U.2022 poz. 573, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000573> [dostęp/dostęp 22.04.2024].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 roku w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy*, Dz.U. 2022 poz. 645, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU2022000645> [dostęp/dostęp 6.04.2024].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 roku w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw*, Dz.U. 2019 poz. 1650, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000573> [dostęp/dostęp 22.04.2024].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 września 2016 roku w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw*, Dz.U. 2016 poz. 1453, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160001453> [dostęp/dostęp 22.04.2024].

- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. 2020 poz. 491, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000491> [dostęp/доступ 5.07.2023].
- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego, podpisana w Kijowie dnia 28 marca 2008 roku, oraz Protokół, podpisany w Warszawie dnia 22 grudnia 2008 roku, między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zmianie Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach małego ruchu granicznego, podpisanej w Kijowie dnia 28 marca 2008 roku, Dz.U. 2009 nr 103 poz. 858, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20091030858> [dostęp/доступ 24.04.2024].
- Ustawa o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz.U. poz. 374, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU2020000-0374> [dostęp/доступ 15.12.2023].
- Ustawa z dnia 12 marca 2022 roku o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz.U. 2022 poz. 583, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> [dostęp/доступ 24.04.2024].
- Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2023 poz.185, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230000185> [dostęp/доступ 24.04.2024].
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000059> [dostęp/доступ 22.04.2024].
- Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 roku o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022 poz. 91, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000091> [dostęp/доступ 15.07.2023].
- Ustawa z dnia 20 lipca 2017 roku o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2017 roku poz. 1543, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU201700001543> [dostęp/доступ 5.07.2023].
- Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 roku o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, Dz.U. 2010 nr 254 poz. 1700, art. 7, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20102541700> [dostęp/доступ 22.04.2024].
- Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425, [online:] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19910950425> [dostęp/доступ 22.04.2024].

Mniejszości i ich języki wobec kryzysu

Pakiet antystygmatyzacyjny projektu
„Językowe antidotum: żywotność językowa
jako sposób budowy psychicznego dobrostanu,
zdrowia i zrównoważonego rozwoju”

Myńszość a jejich godki wobec kryzysu

Antystygmatyzacyjny pakiet projektu „Godkowe antidotum:
żywotność rzeczy jak sposób budowy psychicznego
dobrostanu, zdrowio a zbalansowanego rozwoju”

Меншыны і іх языкі в крiзі

Антистигматизацыйны пакет праекту
«Языковы антидот: языкова жыўотніст
як нарыдзя будавання псіхічнага добрастану,
здравля і пастойнага развітку»

Mjészëznë a jejich jãzëkji procëm krizisú

Antistigmatazacyjny pakiet projektu „Jãzëkòvé antidotum:
jãzëkòvé vjitalnosć jako órt búdacéjé pšichicznégó
dobrostanú, zdrowjó a zbalansovónégó rozvícjo”

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7
tel. 22 55 31 333
www.wuw.pl

Opracowanie zbiorowe *Migranci z Ukrainy w Polsce wobec kryzysów* zawiera wielopoziomą interdyscyplinarną analizę sytuacji imigrantów z Ukrainy w Polsce. Autorzy szczególną uwagę poświęcili kluczowym wyzwaniom, takim jak sytuacja Ukraińców na polskim rynku pracy, systemowe rozwiązania w edukacji i ochronie zdrowia w czasie pandemii COVID-19 oraz ich wpływ na proces adaptacji. Publikacja nabiera szczególnego znaczenia w kontekście masowego napływu uchodźców z Ukrainy po pełnoskalowej inwazji Federacji Rosyjskiej w 2022 roku.

Książka powstała w ramach projektu „Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju” i stanowi cenne źródło wiedzy dla badaczy, praktyków oraz wszystkich zainteresowanych współczesnymi problemami migracji i wielokulturowości.

Видання *Іммігранти з України в Польщі за умов криз* містить багаторівневий міждисциплінарний аналіз ситуації українських іммігрантів у Польщі. Автори приділили вагомому увагу ключовим викликам, як-от становище українців на польському ринку праці, системні рішення в галузі освіти й охорони здоров'я в час пандемії COVID-19, а також їхній вплив на процес адаптації. Ця публікація набуває особливого значення в контексті масового прибуття біженців з України після повномасштабного вторгнення Російської Федерації 2022 року.

Книжку створено в межах проекту „Мовний антидот: життєздатність мови як спосіб формування психологічного благополуччя, здоров'я та сталого розвитку”, і вона є цінним джерелом для дослідників, практиків і всіх, кого цікавлять сучасні проблеми міграції та багатокультурності.